

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN’DA AZINLIK HAKLARI

**LAMAN BALIYEVA
2501131592**

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ÖZKAN DUVAN**

İSTANBUL - 2020

ÖZ

AZERBAYCAN’DA AZINLIK HAKLARI

LAMAN BALIYEVA

Avrasya’nın Kafkasya bölgesinde ve Batı ile Doğu arasındaki kavşaklarda yer alan Azerbaycan, jeopolitik açıdan önemli bir stratejik konuma sahiptir. Tarihin farklı zamanlarında Azerbaycan’ın bugünkü bölgesi, mevcut kültürel, dinsel ve dilsel kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunan çeşitli etnik grupların vatanı olmaktan ziyade çeşitli imparatorlukların da bir parçası olmuştur.

Azerbaycan halkı, nüfusun %91,6’sını oluşturan Azerbaycan Türkünden ve diğer etnik gruplardan (Lezgi, Rus, Talış, Avar, Kürt, Yahudi, Udin vb.) oluşmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası, etnik kökene, dine, dile veya diğer ayrımlara bakmaksızın insan hakları ve özgürlüklerine saygıyı garanti etmektedir. Dolayısıyla, diğer milletlere ve etnik gruplara hoşgörü, Azerbaycan halkının temel değeridir.

“Azerbaycan’da Azınlık Hakları” konulu bu tez çalışmasının temel amacı, azınlık haklarının niteliğini belirlemek ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlıklara tanınan haklara değinmektir. Bu amaçla öncelikle azınlık kavramının içeriği belirlenmiş, sonra ise uluslararası alanda azınlıkların korunmasına ilişkin sözleşmeler incelenmiştir. Ancak sözkonusu inceleme, kavramın birçok sorunları da beraberinde taşıdığını gösterecektir. Öyle ki uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir azınlık tanımı dahi bulunmamaktadır. Daha sonra, Azerbaycanda yaşayan dini, ırki azınlıklara sağlanan hukuki güvenceler, insan haklarının korunması çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, Azınlık Hakları, Kimlik, Azerbaycan.

ABSTRACT

THE MINORITY RIGHTS IN AZERBAIJAN

LAMAN BALIYEVA

Azerbaijan, located in the Caucasus region of Eurasia and at the intersections between West and East, has an important geopolitical strategic position. Throughout the history, Azerbaijan's current territory was part of various empires rather than being homeland of various ethnic groups that have contributed to the shaping of its cultural, religious and linguistic identity.

The Azerbaijani people consist of Azerbaijani Turks which makes up 91.6% of the population and other ethnic groups (Lezgi, Russian, Talish, Avar, Kurdish, Jewish, Udi, etc.). The Constitution of the Republic of Azerbaijan guarantees respect for human rights and freedoms, regardless of ethnic origin, religion, language or other distinctions. Consequently, tolerance to other nations and ethnic groups is the fundamental value of the Azerbaijani people.

The aim of the study, “Minority Rights in Azerbaijan”, is to determine the feature of the minority rights, and to address the rights granted to minorities living in the Republic of Azerbaijan. For this purpose, the content of the concept of minority has been determined and then the conventions regarding the protection of minorities in the international arena have been examined. Thus, the research will clarify many problems in the concept. In fact, there is not even a generally accepted definition of minority in international law. Furthermore, the legal securities provided to religious and racial minorities living in Azerbaijan are examined within the framework of protection of human rights.

Key Words: Minority, Minority Rights, Identity, Azerbaijan.

ÖNSÖZ

Azerbaycan her zaman etnik ve dini açıdan karmaşık bir ülke olmuştur. Sahip olduğu özelliklerle tarih boyunca birçok devlet tarafından işgal edilmesi ve yine bölgenin coğrafi yapısı gereği Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik grupların dağılımı çeşitlilik göstermektedir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türkleri ile beraber bu coğrafyada, eski zamanlardan bu yana Kafkasya kökenli halklar, çeşitli dönemlerde bölgeye yerleştirilen Ermeniler, Yahudiler, Ruslar ve diğer halklar bulunmuştur.

Bu çalışma Azerbaycan'da yaşayan azınlıklar ve onların hakları üzerinde kurgulanmıştır. Çalışmada önce azınlık kavramı, azınlık hakları ve uluslararası alanda yapılan çalışmalar incelenmiş, son olarak da Azerbaycan'ın azınlık politikaları araştırılmıştır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde emeğini ve zamanını esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Özkan Duvan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Azerbaycanla ilgili verilerin toplanmasında desteğini ve sabrını esirgemeyen sevgili aileme ve dostlarıma maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2020

Laman Balıyeva

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIK HAKLARI

I. AZINLIK TANIMI	3
A. Tanım Sorunu	3
1. Sosyolojik Açıdan Azınlık Kavramı	5
2. Hukuksal Açıdan Azınlık Kavramı	6
B. Azınlık Türleri	10
1. Etnik Azınlıklar	11
2. Dini Azınlıklar	12
3. Dilsel Azınlıklar	14
4. Ulusal Azınlıklar	15
II. AZINLIK HAKLARI	17
A. Azınlık Haklarının Niteliği	17
B. Azınlıkların Temel Hakları	19
C. Devletlerin Yükümlülükleri ve Azınlıkların Ödevleri	23
D. Azınlık Haklarının Sınırlandırılması	24

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI BELGELERDE AZINLIK HAKLARI

I. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI.....	27
A. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	27
B. Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi.....	28
C. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi	29
D. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme.....	30
E. Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge	31
II. AVRUPA KONSEYİ ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI	32
A. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı	33
B. Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme.....	34
C. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	36
III. AVRUPA GÜVENLİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK HAKLARI VE AZERBAYCAN

I. AZERBAYCAN'IN ETNİK YAPISI	42
A. Genel Bilgiler.....	42
B. Azerbaycan'da Yaşayan Etnik ve Dini Azınlıklar	46
1. Etnik Azınlıklar	46
2. Dini Azınlıklar	56
II. AZERBAYCAN HUKUKUNDA AZINLIKLARA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	57
A. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası.....	57

B. 1992 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi	59
C. Azınlıklarla İlgili Diğer Yasalar.....	62
III. AZERBAIJAN'IN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER.....	67
A. Azerbaycan'ın Azınlık Siyaseti	73
B. Azınlık Haklarının Uluslararası Çerçeve de Korunması.....	76
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84
EKLER.....	99

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan Cumhuriyetinin Etnisite Dağılımı 44

Tablo 2: Azerbaycan’da Yaşayan Halkların Yüzdesel Dağılımı 45

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
Alt Komisyon	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
DH	: Devletlerarası Hukuk
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
MC	: Milletler Cemiyeti
MSHS	: BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
No	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

GİRİŞ

Azınlıklar sorunu, her zaman ulusal olduğu gibi uluslararası bir sorun niteliği de taşımıştır. Ulus-devletlerin çabalarına rağmen azınlıkların hiçbir zaman asimile edilemeyeceklerinin anlaşılmasıyla, ulus-devlet ile azınlıklar arasındaki uzlaşmanın ancak dış müdahalelerle sağlanabileceği kararına varılmıştır. Bunun için azınlıklar sorunu, uluslararası alanda çözümlenmeye çalışılmış ve bugün uluslararası gündemin önemli konularından biri haline gelmiştir.

1990 sonrası dünyada ortaya çıkan hadiseler; eski Sovyetler Birliği, Sudan, Ruanda ve eski Yugoslavya'daki olaylar, azınlıklar sorununu tekrar gündeme getirmiştir. Azınlık meselelerine artan uluslararası ilgi ile Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi Avrupa örgütleri ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütler bu meselede aktif rol oynamış ve azınlık hakları konusunda ortak standartların belirlendiği bir alt yapı oluşturmuşlardır. Her şeyden önce ayrımcılık yasaklanmış ve azınlıklara mensup bireylerin korunması insan haklarının zorunluluğu olarak kabullenilmiş, bu bağlamda normlar oluşturulmuş ve kurallar konulmuştur.

Komünist diktatörlüklerin çöküşünden sonra eski sosyalist ülkeleri, uluslararası topluluğun baskısıyla çok kültürlülük ve azınlık hakları ile ilgili Batı standartlarını kabul etmek zorunda kaldılar. Aslında, azınlıklara saygı ve onları koruma temel bir AB değeri olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Orta ve Doğu Avrupa'nın yeni demokratikleşen ülkelerinin AB üyeliği elde etmesi için yerine getirmesi gereken üyelik kriterlerinden de biridir.

Eski Sovyet ülkesi olan Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Bundan sonra birçok uluslararası kuruluşlara üye olmuş, sözleşmelere taraf olmuş ve bu sözleşmelerin gereğini yerine getirmek için çaba göstermiştir.

Azerbaycan, eski zamanlardan beri çeşitli halkların ve kültürlerin vatanı olarak bilinmektedir. Bu topraklar, bir yandan Doğu kültürü, bir yandan da dünya ve Avrupa kültürü arasında bir köprü görevini üstlenmektedir. Azerbaycan çok sayıda ulusal-etnik grubun temsilcilerinin yaşadığı jeopolitik, coğrafi ve kültürel bir alandır. Tarihin her döneminde farklı ulusal ve etnik yapıya sahip bu çeşitliliğin gerçek kaynağına bu toraklarda ulaşılabilir.

Azerbaycan devleti, ülke topraklarında yaşayan tüm etnik azınlıklara, yasaların öngördüğü örgütleri oluşturma fırsatını garanti eder. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve diğer kanunlar benzer kuruluşların yasal statüsünü düzenler. Etnik azınlık örgütlerinin çeşitliliği gelenekleri ile bağlantılıdır. Azınlık derneklerinin çoğu dini aidiyet temelinde kurulur.

Azerbaycan halkı, Azerbaycan Türklerinden ve ülkenin çeşitli bölgelerinde yoğun olarak yaşayan ulusal azınlık ve etnik gruplardan oluşmaktadır. Ülkenin bütün vatandaşları sayıları, dilleri ve dinleri ne olursa olsun, eşit haklara sahiptirler.

“Azerbaycanda Azınlık Hakları” isimli bu çalışma, üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, azınlık kavramının tanımlanması ile başlamış, azınlık türleri ve azınlık haklarının niteliği incelenmiştir. İkinci bölümde, Uluslararası kuruluşların azınlıkların korunmasına ilişkin çalışmalarına ve azınlıklarla ilgili kabul edilmiş belgelere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Azerbaycanda yaşayan etnik azınlıklardan bahsedilmiş, Azerbaycan hukukunda azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler ve devletin azınlıklarla ilgili katıldığı uluslararası sözleşmeler ele alınmış ve ülke içinde yaşayan etnik azınlıklara sağlanan haklar incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIK HAKLARI

I. AZINLIK TANIMI

A.Tanım Sorunu

Azınlık kimdir? Hangi topluluk azınlık tanımına uyuyor? Azınlık haklarından kimler faydalanabilir?

“Azınlık” ifadesi Latince “minor” kelimesinden ve “sayıca küçük” anlamına gelen ‘ity’ ekinden türetilmiştir. Macmillan sözlüğünde azınlık, *“halkın küçük bir bölümünü oluşturan ya da daha büyük bir grubun parçası olan ama bazı yönleriyle çoğunluktan farklılıklar gösteren grup”*¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Britannica Ansiklopedisine göre azınlıklar *“ortak kültür, dil ya da dini inanç bağlarıyla bir arada tutulan, çoğunluğu oluşturan toplumsal gruptan farklı ve sayıca az olan topluluklardır”*.²

Azınlık kelimesi Uluslararası İlişkiler Sözlüğü’nde *“İçinde yaşadıkları toplulukta nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan gruptan, din, dil, etnik köken ve başka açılardan farklılıklar gösteren topluluk”* olarak açıklanmaktadır.³

Uluslararası hukukta özel bir himaye konusu olan azınlıklar, eski tarihlerden beri, belli bir ülkede yerleşmiş, ancak o devletin halkından geleneksel olarak, ırk, din ve dil yönünden farklı olan topluluklardır.⁴

¹ Hüseyin Bal, “Anthony H. Birch’in Siyasal Teorisinde ‘Azınlık Hakları’”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C. 9, S. 5, Ankara, Spring, 2014, s. 329.

² Minority, *Encyclopaedia Britannica*, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/minority>, 22 Temmuz 2019.

³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Baskı: 4, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s.103.

⁴ Füsün Üstel “Azınlıklar Hukuku: Tanımlama Sorunları”, François Riquaux, *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları* (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), İstanbul, Haz. İbrahim Kaboğlu, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2002, s. 46.

Azınlık kavramı konusunda şimdiye kadar evrensel düzeyde kabul görmüş müsterek bir tanımlama yoktur. Herkesin kendisini azınlık olarak görme hakkı vardır. Lakin bu karar uluslararası kabul görmüş dil, din, kültür ve kimlik gibi standartlara dayanmalıdır. Bunlardan en önemlisi, bireylerin etnik, kültürel veya dini bir topluluğun parçası olma isteği ve farkındalığıdır. Aynı şekilde her ülke, kendi sınırları içerisinde yaşayan etnik, dilsel, dinsel veya kültürel farklılıkları olan gruplara ve bireylere azınlık statüsü vermek konusunda özgürdürler. Örneğin, Yunanistan ve Fransa kendi sınırları içerisinde yaşamakta olan birçok azınlığı tanımamaktadır.⁵

Hemen hemen her devlette etnik, dilsel veya dinsel yönden az ya da çok sayıda azınlık bulunmaktadır. Bu meselede devletler kendi tanımlarıyla kalmak istedikleri için bugüne kadar azınlık kavramı üzerinde ortak bir tanıma ulaşamamıştır.⁶ Çünkü tarihsel olarak azınlıklar, bölgesel veya uluslararası barış için bir tehdit olarak algılanabilmişlerdir. Özellikle 1945'ten önce evrensel bir insan hakları rejiminin kurulmadığı dönemlerde, azınlıklar devletlerin dış politikalarında diğer ülkelerin iç işlerine müdahale aracı olarak görülüyorlardı.⁷ Bazı ülkeler, diğer ülkelerde bulunan ulusal bağları olan azınlıkların haklarını korumak adı altında bu ülkelerin içişlerine karışmayı amaç edinmektedirler.

Tüm bunlara rağmen Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin Danışma Komitesi, bir azınlığın mevcutiyetini devletin kararından bağımsız olması şartını koyuyor. Komiteye göre azınlık mensubunun taraf devletin vatandaşı olması veya onun arazisinde daimi olarak yaşayıp yaşamaması önemli

⁵ Johanna Mitterhofer, Marc Röggla, "Avrupa'da Azınlıkların Dünyası", **Perspektif**, 1 Aralık 2014, (Çevrimiçi) <http://www.perspektif.eu/2014/12/01/avrupadaki-azinliklarin-dunyasi/>, 19 Temmuz 2019.

⁶ Naz Çavuşoğlu, "Azınlık Nedir?", **TODAİE İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, S. 1, 1997-1998, ss. 93-101.

⁷ Burçin Özkanat, **Avrupa Birliği'nin Azınlık Haklarına Yaklaşımı: Romanya'daki Türk-Müslümanlar Örneği**, II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, Bursa, 6-8 Mayıs 2013, s. 445.

değildir. Sadece yerleşik azınlık gruplarının değil, göçmenler gibi yerleşik olmayan azınlık gruplarının da azınlık haklarından yararlanması mümkündür.⁸

“Azınlık” kavramının neyi ifade ettiği konusunda bir uzlaşma olmamasına rağmen kavram, sosyolojik ve hukuksal olmak üzere iki açıdan ele alınabilir. Azınlığın hukuki tanımı çerçevesindeki tartışmalar, sosyolojik anlamdaki azınlık tartışmalarından daha yoğundur. Uygulamada hukuki bakımdan azınlık statüsüne sahip olabilmek için devletlerin bunu ya bir uluslararası belge ya da iç hukuk düzenlemesi ile kabul etmesi gerekmektedir.⁹

1. Sosyolojik Açıdan Azınlık Kavramı

Türkçe sözlükte “azınlık”, bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az olan topluluk olarak ifade edilmektedir.¹⁰ Buradaki azınlık kavramının sosyolojik azınlık olarak tanımlanmasının sebebi, bir toplumda bireyin kendisini siyasal ve kültürel haklar açısından çoğunluğa karşı kendi gibi olanlarla bir arada olma ihtiyacı hissetmesidir. Fakat burada belirtilen sosyolojik azınlık, her zaman hukuksal açıdan azınlık kavramını karşılamamaktadır. Yani bir grup sosyolojik olarak azınlık sayılsa da, vatandaşı olduğu devlet tarafından azınlık olarak tanınmazsa azınlık haklarından yararlanamamaktadır. Bu açıdan kavramın hukuki (dar) boyutu önem kazanmaktadır.

Oran’a göre sosyolojik açıdan azınlık: “*Bir toplulukta sayısal bakımdan az olan, baskın olmayan ve çoğunluktan farklı özelliklere sahip olan grup*” olarak ifade edilmektedir. Bu tanıma göre bir toplumdaki çeşitli etnik ve dinsel grupların yanı sıra

⁸ Ivo Pospíšil, “The Protection of National Minorities and the Concept of Minority in the EU Law”, A paper to be presented at the ECPR 3rd Pan-European Conference, Bilgi University, Istanbul, 21 - 23 September 2006, s. 3.

⁹ Hasan Tunç, “Anayasa Yenileme Sürecinde Eğitim Dili ve Azınlık Kavramı”, **Türk Yurdu**, S. 105, Haziran 2016, s. 346.

¹⁰ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, “Azınlık”, **Türkçe Sözlük: 1**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 120.

eşcinseller, transseksüeller, Krişna'ya tapanlar, hatta bazen kadınlar bile azınlık olarak nitelenebilmektedir.”¹¹

Başka bir tanım Akermark'a ait olan “*korumak istediği farklı bir kültürel kimliği paylaşan, baskın olmayan kurumsallaşmış grup*” şeklindeki azınlık tanımıdır.¹² Bu açıdan yerli halklar ve göçmen topluluklar da bu gruba dâhil edilebilirler.

Azınlık kavramına yönelik diğer bir sosyolojik tanım sosyolog Louis Wirth'e aittir. Wirth'e göre, azınlık grup, fiziksel ya da kültürel özelliklerinden dolayı toplumun genelinden dışlanarak farklı ve eşit olmayan muameleye maruz kalan ve bu sebeple kendilerini kolektif ayrımcılığın objesi olarak gören insanlardır. Buradan anlaşılan azınlık grubunun sayıca az olması zorunlu ölçüt değildir.¹³

2. Hukusal Açıdan Azınlık Kavramı

Uluslararası belgelerde azınlık; “azınlık hakları”, “azınlıkların korunması” gibi başlıklar altında düzenlense de, kavramın açıkça tanımı devletlerin ortak bir tanım üzerinde anlaşamamaları nedeniyle şimdiye kadar yapılamamaktadır. Ancak hukukçular kavramın tanımlanması için uzun süredir çaba göstermektedirler.

Hukuki olarak kavramın ilk tanımı 1928 yılında Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nda görülen Yukarı Silezya Azınlık Okulları Davasında hukukçu Mello Toscana tarafından yapılmıştır. Toscano azınlığı “*Bir devletin nüfusunun, topraklarının belirli bir bölümüyle tarihsel olarak bağlı, kendine özgü bir kültüre*

¹¹ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Baskı: 4, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 67.

¹² Nur Uluşahin, “Azınlık Haklarından Hareketle Ulusal Azınlıklar ve Ulus-Devlet İkilemi”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 25, 2007, ss. 35-54, s. 39, Athanasia Spiliopoulou Akermark, **Justifications of Minority Protection in International Law**, London-The Hauge-Boston, Kluwer Law International, 1997.

¹³ Hazar Ege Gürsoy, Yuliya Biletska, **Azınlık Haklarına Kuramsal Bir Bakış ve Bir Etnik Demokrasi Örneği Olarak Gürcistan**, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, Terazi Yayıncılık, 2016, s. 55.

*sahip, ırk, dil ve din farklılığı nedeniyle devletin diğer uyruklarının çoğunluğuyla karşılaştırılması olanaksız, kalıcı parçası” olarak tanımlamıştır.*¹⁴

Bu tanımın ardından, Uluslararası Daimi Adalet Divanı 31 Temmuz 1930 tarihli danışma görüşünde, yeni bir tanımda daha bulunmuştur: *“Tarihsel olarak belirli bir ülkede ya da bölgede yaşayan, aynı ırktan, dini ve dili bir, kendine mahsus gelenekleri bulunan, ortak dil, din, gelenek ve ırk kimliğiyle dayanışma duygularıyla birbirine bağlı, geleneklerini koruma, inançlarını ve ibadetlerini sürdürme, aynı soydan olma ruhu ve geleneğine uyumlu olarak çocuklarını eğitime ve yetiştirme haklarını güvence altına alma isteğinde bulunan, karşılıklı yardımlaşma ruhuna sahip bir topluluktur.*”¹⁵

BM çalışmalarından ziyade Avrupa Konseyi bünyesinde iki belgede azınlık tanımına yer verilmiştir. İlk tanım Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonunun (Venedik Komisyonu) Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1991) önerisidir. Bu tanıma göre azınlık: *“Bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, o devletin vatandaşı olan üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini koruma isteğiyle yönelen bir grubu ifade eder.*”¹⁶

Diğer bir tanım ise AK Parlamenter Meclisinin azınlık haklarıyla ilgili olarak AİHS’ye Ek Protokol önerisinde (1993) yer almıştır. Ancak bu önerinin 1.Bölümünde yer alan tanımda sadece ulusal azınlıklar tarif edilmiş, etnik, dinsel ve dinsel azınlıklara atıf yapılmamıştır:¹⁷ *“Ulusal azınlık, bir devletin ülkesinde ikamet eden ve bundan dolayı o devletin vatandaşı olan, o devletle eskiden beri süregelen,*

¹⁴ Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya, Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2017, s. 64., Jennifer Jackson Preece, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Çev., Ayşegül Demir, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001, s. 41.

¹⁵ Patrick Thornberry, **International Law and the Rights of Minorities**, Oxford, Clarendon Press, 1991, s. 164-165.

¹⁶ Naz Çavuşoğlu, **Ulusal İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su yayınları, 2001, s. 38-39.

¹⁷ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 65.

sıkı ve sürekli bağlarını koruyan, ayırt edici etnik, kültürel, dinsel ya da dilsel özellikler gösteren, o devletin ya da o devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen, kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dahil olmak üzere, ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubudur.”¹⁸

Bundan başka azınlık tanımının ayrı ayrı hukukçular tarafından da ele alındığı görülmektedir.

Samim Akgönül’e göre, bir “azınlığın” var olması için bir çoğunluğun, daha doğrusu kendini çoğunluk olarak algılayan bir grubun olması şarttır. Aslında hiçbir azınlık doğal olarak azınlık değildir ve bir algının sonucudur. Her azınlık bir azınlıklaştırma ve azınlıklaştırma sürecinin sonucu olarak var olur. Eğer bir toplumda çoğunluğa ait olmanın ana kriteri ırk ise, o toplumdaki azınlıklar ırksaldır. Başka bir toplumda çoğunluk kendini yaşanan toprakta doğmakla tanımlıyorsa, sonradan geldikleri düşünülenler azınlık olarak kabul edilir. Ve elbette toplumda çoğunluğun temel kriteri dinsel aidiyet ise, o toplumda dinsel azınlıklar vardır.¹⁹

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın ilk Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri Max van der Stoep 1993 yılında Varşova konuşmasında azınlığın tanımıyla ilgili şunları vurgulamıştır: “Azınlığa dair bir tanım yok, ama azınlığı nerede görsem tanırım. Öncelikle, azınlık, dinsel, etnik veya kültürel özellikleriyle çoğunluktan ayrılan bir gruptur. İkincisi, azınlık, sadece kimliğini korumak için değil, aynı zamanda bu kimliğe daha güçlü bir ifade vermeye çalışan bir gruptur.”²⁰

J. Lapointe ise, Azınlıkların Korunması kitabında azınlığı şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir azınlık, siyasi olarak egemen gruptan ortak ırk, dil, din ve ulusal mirasla ayrılan; kendi seçimleri olan ulusal bütünlüğe dahil olma isteklerinin

¹⁸ Çavuşoğlu, a.g.m., s. 96.

¹⁹ Samim Akgönül, “Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye’de Azınlık Meselesi”, **Alternatif Politika**, C. 7, S. 2, Haziran 2015, ss. 210-229, s. 211.

²⁰ A.e., s. 212.

*engelleneceğinden veya kendi kimlikleri pahasına ulusal bütünlüğe dahil olmaya zorlanacaklarından korkan bir topluluktur”.*²¹

Uluslararası alanda en çok kullanılan tanım, BM “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu” Raportörü Francesco Capotorti’nin 1978 yılında önerdiği azınlık tanımıdır: Capotorti’ye göre “*Azınlıklar, sayıca bir devletin nüfusunun geri kalanından az olan, hakim konumda bulunmayan, üyeleri o devletin vatandaşı olan, nüfusun geri kalanından etnik, dinsel ya da dilsel açıdan farklı özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.*”²²

Bu tanıma bakıldığında azınlık olabilmek için, devlet tarafından tanınmanın gerçekleşmiş olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler’in İnsan Hakları Komitesi de aynı kanaattedir. Yani ağırlıklı görüş, devlet tanısın ya da tanımasın, bu tanımda yer alan özellikleri taşıyan her grubun, azınlık statüsüne sokulmasa bile, kabul edilen haklardan yararlanabileceği yönündedir. Lakin uygulamada, devletler sadece kendi tanıdıkları azınlıklara haklar vermektedirler.²³

Capotorti’nin raporu üzerine yapılan yorumlar ve devletlerden gelen tepkiler gözönüne alınarak, kavramı tanımlayan bir çalışma gerektirdiği için İnsan Hakları Alt Komisyon üyelerinden Kanadalı hukukçu Jules Deschênes özel raportör olarak atanır. Jules Deschênes’in 1985’te sunduğu ve Capotorti’ye ek olarak ‘amaç’ unsurunu da içeren tanıma göre azınlık: “*Bir devlette sayıca azınlık olan ve o devlette hâkim konumda bulunamayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ve dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa,*

²¹ Jennifer Jackson Preece, **Minority Rights**, Oxford, UK, Polity Press, 2006, s. 34-35.

²² Kurubaş, **a.g.e.**, s. 64.

²³ **A.e.**, s. 67.

*varlıklarını sürdürmek için ortak bir irade güden ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan vatandaşlar grubudur”.*²⁴

Başka bir Alt Komisyon üyesi Asbjorn Eide de 1993 yılında azınlıklarla ilgili bir rapor hazırlamış ve raporun 29. paragrafında azınlığın tanımını vermiştir. Eide’ye göre: *“Azınlık, egemen bir devlette yerleşmiş, ulusal toplumun nüfusunun yarısından azını oluşturan ve üyeleri onları nüfusun geri kalanından ayıran ortak etnik, dinsel veya dilsel özellikleri paylaşan, herhangi kişiler grubudur”.*²⁵

Hem uluslararası örgütlerde hem de sivil toplum kuruluşlarında azınlık haklarıyla ilgili aktif olarak çalışan kişilere göre önemli olan bu grupların nasıl tanımlanması değil, onların kendi haklarını elde etmesidir. Gudmundur Alfredsson, bağlayıcı bir tanım olmamasını iki sebep ile açıklar. Birincisi azınlık hakları uygulandığı zaman azınlıkların ayrılıkçı iddiaları ile karşılaşacaklarını düşündükleri için kendilerini tehdit altında hissediyor olmaları, ikincisi ise bu tanımın sürekli tartışılarak, temel sorunlardan kaçınma isteğidir.²⁶

B. Azınlık Türleri

Azınlıklar, kimliklerinin aslını oluşturan farklılık unsuruna göre çeşitlere ayrılmaktadır. Bir azınlık grubunun birden fazla farklılık özelliğinin olması mümkündür. Ancak burada önemli olan bu farklılığın azınlık kimliğinin temel belirleyicisi olmasıdır.

Azınlık çeşitleri arasında net bir ayırım yapmak mümkün olmasa da, sınıflandırma etnik, dinsel, dilsel ve ulusal azınlık olarak yapılmaktadır. BM Medeni

²⁴ Jules Deschênes, “Proposal concerning a definition of the term “minority”, **Promotion, protection, and restoration of human rights at the national, regional, and international levels**, United Nations Digital Library System, May 14, 1985, par. 181, s. 30.

²⁵ Olgun Akbulut, **Barış İçinde Birlikte Yaşamının Hukuk Zemini**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2008, s. 18.

²⁶ Gudmundur Alfredsson, “Minorities, Indigenous and Tribal Peoples: Definitions of Terms as a Matter of International Law”, eds., Nazila Ghanea-Hercock and Alexandra Xanthaki, **In Minorities, Peoples and Self-Determination – Essays in Honour of Patrick Thornberry**, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 163-172.

ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27.maddesi'nde ise azınlık türleri etnik, din ve dil azınlıkları olarak sınıflandırılmış, ulusal azınlıklar ise etnik azınlıklar kapsamında ele alınmıştır.

Azınlıkların türlerinin tespit edilmesinin sebebi bir grubun hangi tür azınlığa mensup olduğu ve hangi azınlık haklarından yararlanacağını belirlenmesi açısından önemlidir. A. Eide'ye göre, azınlık türlerinin azınlık haklarından yararlanma durumları birbirinden farklıdır. Örneğin, dinsel azınlığa mensup bireyler, sadece dinin gereklerini yapmaya yönelik azınlık haklarından yararlanabilirler. Dilin çeşitli alanlarda kullanımı ve öğrenimiyle ilgili haklardan sadece dilsel azınlığa mensup bireyler yararlanabilirler. Etnik azınlıklar dinsel ve dilsel azınlık haklarının yanı sıra yaşam tarzı ve kültüre ilişkin haklardan da yararlanabilirler. En geniş haklara sahip olan ulusal azınlıklar ise dinsel, dilsel ve etnik azınlıklara ait haklara sahip olmanın yanı sıra ulusal kimliklerini koruma hakkına da sahiptirler. Böylelikle ulusal azınlıklar, en sağlam ve en geniş azınlık haklarından yararlanırlar.²⁷

1.Etnik Azınlıklar

Etnik sözcüğü Yunanca ulus, halk anlamını taşıyan "ethnos" kelimesinden gelen, belli bir kavime aidiyeti ifade eder.²⁸

Üyeleri ortak bir kökeni paylaşan, çeşitli kültürel, tarihsel ve topraksal bağları bulunan bir kimliğe sahip, ancak belirli bir siyasal niteliği bulunmayan azınlık durumundaki etnik grupları ifade eden bu kavram, nesilden nesile geçen ve teorik olarak devlet sınırlarına bağlı olmayan kültürel bir kategoriyi belirtmektedir.²⁹

Etnik ve ırk kavramları birbirinin yerine kullanılsa da aslında farklı terimlerdir. Irk terimi, sadece genetik fiziki özellikleri kapsıyor, yani görünen farklılıklarla

²⁷ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 72; Mr. Asbjorn Eide, "The final text of the Commentary to the UN Declaration on Minorities", UN Document (2001), Chairperson-Rapporteur of UN Working Group on Minorities.

²⁸ Ayşe Füsun Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993, s. 54.

²⁹ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 71.

ilişkilidir. Bir topluluğun kendilerine mahsus görünüş yapıları ve biyolojileri açısından farklı oldukları tezine dayanır. Etnik kelimesi ise tüm biyolojik, kültürel ve tarihi özellikleri de içermektedir. Bu terimin ağırlık merkezi; soy, dil ve kültürdür.³⁰

İrk kelimesinin etnik kelimesi ile değiştirilmesi 1950 yılında BM alt komisyonunda karara bağlanmıştır. Bunun nedeni ırk kelimesinin sadece genetik fiziki özellikleri kapsamaması, ancak "etnik" kelimesinin tüm biyolojik, kültürel ve tarihi özellikleri de içermesidir.³¹

Etnik azınlıkların karakteristik özellikleri denilince o gruba has olan özellikler anlaşılmaktadır: ortak dil, ortak kültür, ortak tarih, ortak kader ve ortak gelecek. Etnik özellikler taşıyan her grup mutlaka etnik azınlık teşkil etmemektedir. Önemli olan etnik grubun kendi kimliğinin bilincinde olması ve bu kimliği koruma isteğinin mevcut olmasıdır.³²

Etnik azınlıklar aynı zamanda dinsel azınlıklar olarak görülmektedir ve genel olarak ortak bir kültür ve tarihe sahiptir. Ancak her zaman dinsel ya da ulusal azınlık değildirler. Fransa'daki Brötonlar, İspanya'daki Basklar, Katalanlar, Almanya'daki Frizyanlar etnik azınlığa örnek olabilirler.³³

2. Dini Azınlıklar

Dini azınlıklar en eski azınlık türü olarak kabul edilmektedir ve özellikle Protestan-Katolik savaşları sonucunda Protestanların ayrı bir dinsel grup olarak kabul edilmesi ile gündeme gelmiştir.³⁴ Aslında bunlar Hristiyanlığın farklı mezhepleri

³⁰ Doğan Kılınç, **Azınlık Hakları**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013, s. 52.

³¹ Arsava, **a.g.e.**, s. 54.

³² **A.e.**, s. 54.

³³ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 72.

³⁴ Hasan Tunç, "Uluslararası sözleşmelerde azınlık hakları sorunu ve Türkiye", Ankara, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004, ss. 181-238, s. 188.

olduğu için (Katolik çoğunluğun içinde Protestan azınlık) dinsel azınlık, mezhepsel azınlıkları da içermektedir.³⁵

İlk azınlık düzenlemeleri Hristiyanların korunmasına yönelik olsa da daha sonra Müslüman ve Yahudilerin korunması da gerçekleşmiştir. Azınlık kavramının gelişerek uluslararası hukuka dâhil olmasında dini azınlıkların önemli etkisi olmuştur.³⁶ Katolikler ve Protestanlar arasındaki yıllarca süren savaşlar, azınlık kavramının açıklığa kavuşmasında önemli faktör olmuştur.³⁷

Dini azınlık kavramı, muayyen dini inançları olan bir gruba bağlılığı ifade etmektedir. Fakat azınlık bir dini benimsemek zorundadır, ayrıca bu inanmamayı içermez. Bu sebepten ateizm 27. madde kapsamında değildir. Çünkü ateizm henüz bir din değildir.³⁸

Bir azınlığa mensubiyeti belirlemek için din kriteri genel bir prensip değildir. Eğer dini grup toplumun çoğunluğundan fark edilebilir bir şekilde ayrılıyorsa ve din, söz konusu grubun yaşam ve kültürünü etkiliyorsa o zaman bir dini azınlıktan söz edilebilmektedir. Çoğunluğun ateist olduğu bir toplumda dini inançları olan toplumlar dini azınlık olarak kabul edilmektedir. Özellikle ilgili devlette temel hak olarak dinin serbest şekilde icrası temin edilmemişse grup, dini azınlık bakımından önem taşımaktadır.³⁹

Dini azınlıklara misal olarak Çin'de bir Müslüman grup olarak bulunan "Hui"ler gösterilebilir. Etnik olarak Çinli olan bu grubun yaşam şekli, kültürü ve dini inancı, çoğunluğu teşkil eden kesimden farklıdır. Ayrıca, İtalya'daki Protestanlar,

³⁵ Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya, Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, İstanbul, Küre yayınları, 2017, s. 70.

³⁶ Asbjorn Eide, "The Framework Convention in Historical and Global Perspective", Ed., Marc Weller, **The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities**, Oxford University Press, 2005, s. 29.

³⁷ Kılınç, **a.g.e.**, s. 56-57; Tunç, **a.g.m.**, 2004, s. 188.

³⁸ Kılınç, **a.g.e.**, s. 58; Yoram Dinstein, "Freedom of Religion and Protection Religious Minorities", Eds., Y. Dinstein and M. Tabor, **The Protection of Minorities and Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, 1992, ss. 145-169, s. 145.

³⁹ Arsava, **a.g.e.**, s. 57.

Lübnan'daki Hristiyanlar, Fransa'daki Budistler de dini azınlıklardır. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Lozan Antlaşması da, farklı etnik kökenden gelen Gayrimüslimleri (Rum, Ermeni ve Museviler) ve Müslümanları (Sünni ve Alevi gruplar) azınlık olarak kabul etmiştir.⁴⁰

3. Dilsel Azınlıklar

Azınlık dili, bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az bir grup oluşturan vatandaşların eskiden bu yana kullandığı, o devletin resmi dil veya dillerinden başka bir dili ifade eder.⁴¹

Dilsel azınlıklar; bir millette, nüfusun çoğunluğunu oluşturanlardan farklı bir dilde konuşan grup olarak nitelendirilmektedir. Dilsel azınlıklar, kolayca tanımlanabilir görülse de, birden fazla dilin konuşulduğu ve birçok lehçenin olduğu bölgelerde bunu tespit etmek o kadar da kolay değildir. Devletler, ulusal birliklerini koruyabilmek için tek bir dili resmi dil olarak kabul etmektedirler. Örneğin, Vietnam'daki Hmonglar, Fas'taki Berberler dilsel azınlıklardır.⁴²

Dilsel azınlıkların belirlenmesinde nüfus yoğunluğu, göç, dilin gelişmişlik derecesi, grubun dil bilgisi, özerklik, okul dili, haberleşme araçlarının varlığı, azınlığın büyüklüğü, siyasi güç, resmi dilin statüsü gibi değişik kriterler dikkate alınmaktadır.⁴³

Bu bağlamda Avrupa'da dil azınlıklarının tespit edilmesinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bir çoğunluk dilinin diyalekti, azınlık dili olarak değerlendirilemez. Aslında dilsel farklılık genellikle etnik ve kültürel farklılığın esas unsurunu oluşturmaktadır. Bu açıdan baktığımızda bir dil azınlığı aynı zamanda bir etnik veya ulusal azınlığa tekabül etmektedir. Bazı devletler azınlık gruplarını sadece dilsel

⁴⁰ İlker Hasan Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 57, 2005, s. 307, 314.

⁴¹ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

⁴² Kılınç, **a.g.e.**, s. 59.

⁴³ Hüseyin Akgül, **Azınlık Kavramı**, Manisa, Akademi Kitapevi, 2003, s. 15.

azınlık olarak nitelendirmekte ve bununla da siyasi yönlerinin olmadığını göstererek bu doğrultuda olan istekleri engelleyebileceklerini düşünmektedirler. İtalya'da Franko-Provençaller, Walserler gibi gruplar dil azınlıkları olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

Dilsel azınlıkların durumu devletlere göre değişiklik göstermektedir. Bir azınlık dilinin veya birden fazla azınlık dilinin karşısında devletin resmi dili bulunmaktadır. Örneğin, Nijerya'da 400 çeşit dil bulunmaktadır. Ülkenin farklı bölgelerinde çeşitli dillerin konuşulması durumunda çok dillilik mevcuttur (buna örnek olarak İsviçre, Belçika, Finlandiya, Çekoslovakya ve Yugoslavya gösterilebilir). Bundan başka ülke genelinde dil azınlığı teşkil eden bir grubun belli bir bölgede çoğunluk teşkil etmesi de mümkündür. Mesela, Güney Tirol'liler İtalya genelinde bir dil azınlığı sayılmasına rağmen (50 milyon İtalyan'a karşı 279.544 Alman) Güney Tirol bölgesinde Almanca konuşan grup, sayısal olarak çoğunluğa sahiptir.⁴⁵

4. Ulusal Azınlıklar

Ulus sözcüğü terim olarak sözlükte millet, halk, aynı kökenden gelen toplum anlamında kullanılmaktadır. Ulusal azınlığın diğer azınlıklardan ayrılmasının en önemli nedeni onun halk olma konusundaki siyasi iradesidir.

Ulusal azınlık kavramı Devletlerarası Hukuk terminolojisine Birinci Dünya Savaşından sonra azınlık himayesi çerçevesinde yapılan düzenlemelerle girmiştir.⁴⁶ Ancak o dönemde genel bir azınlık tanımı yapılmasına teşebbüs edilmemiştir. Aslında ulusal azınlık terimi, Avrupa'ya mahsus bir kavramdır.⁴⁷ Avrupa

⁴⁴ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁵ Arsava, **a.g.e.**, s. 58.

⁴⁶ **A.e.**, s. 55.

⁴⁷ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 72.

Konseyinde yapılan çalışmalarda ulusal azınlık kavramı bütün azınlıkları ihtiva edecek şekilde kullanılmaktadır.⁴⁸

Doktrinde daha çok benimsenen tanımlamaya göre, “ulusal azınlık” tarihsel, kültürel, dilsel bağların bulunduğu etnik grubun hâkim olduğu devletin ülkesi dışında, başka bir devletin sınırları içinde yaşayan bir gruptur.⁴⁹ Başka bir deyimle bu terim, bir ülkede yaşayan ve orada çoğunluğu oluşturan halkın üyelerinden bazılarının, başka bir devlette azınlık durumunda olmasını ifade eder. Örneğin, Bulgaristan ve Makedonya Türkleri ulusal azınlık, devlete sahip olmayan Korsikalılar veya Basklar ise etnik azınlıklardır.⁵⁰

Ulusal azınlık genel bir kavram olarak ele alındığında, bir devletin ulusal sınırları içinde, o devletle vatandaşlık ilişkisi bulunan etnik, dinsel veya dilsel azınlıkları ihtiva edecek şekilde de kullanılmaktadır.⁵¹

Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 27. maddesinde ulusal azınlık kavramı yerine etnik azınlık kavramı kullanılmaktadır. Çünkü etnik azınlık kavramı daha kapsamlıdır ve ulusal azınlık teşkil etmeyen etnik grupları da kapsamaktadır. Ancak ulusal azınlıklar, etnik azınlıkların gösterdikleri özellikler dışında, siyasi karar mekanizmasına katılma iradesine de sahiptir. Bir ülkede birçok ulusal azınlığın yaşaması mümkündür.⁵²

Genel olarak, uluslararası hukukta ulusal azınlık kavramı dört farklı anlamda kullanılmaktadır:

1. Etnik, dilsel ve dinsel azınlıkları ifade eder.
2. Vatandaşı olduğu devletin dışında, kendi etnik kökeninden olan insanların egemen durumda olduğu bir akraba devleti olan azınlıklardır.

⁴⁸ Akgül, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁹ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁰ Füsün Üstel, “Ulusal Devlet ve Etnik Azınlıklar”, **Birikim**, S. 73, Mayıs 1995, s. 13.

⁵¹ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 41.

⁵² Arsava, **a.g.e.**, s. 55.

3. Kültürel ve ulusal azınlıklar arasında bir ayırım yapılarak belirlenmektedir. Eğer bir azınlık; çoğunluktan farklı olma, sayısal açıdan az olma, vatandaş olma, hakim durumda olmama özelliklerinin yanında azınlık olma bilinciyle hareket ediyorsa ulusal azınlıktır, ancak bu bilinç zayıf ise kültürel azınlık olarak ifade edilir.⁵³ Zaten azınlık bilinci yoksa azınlık da yoktur demektir. Bu özellik, ulusal azınlıklarla alakalı 1991 tarihli AGİK Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısından itibaren kabul edilmiştir.⁵⁴

4. Göçmen işçiler, mülteciler gibi “yeni azınlık” olduğu iddia edilen gruplardır.⁵⁵

II. AZINLIK HAKLARI

A. Azınlık Haklarının Niteliği

Azınlık hakları, insan hakları çerçevesinde değerlendirilmekte olup, yaşam hakkı, eşitlik hakkı, ayrımcılık yasağı, din, ifade ve kültür özgürlüğünü de kapsamaktadır. K. Koch, azınlık haklarını “*azınlıklara eşit davranma, kültürlerini yaşatma, dinlerini ve dillerini kullanma ve devletin siyasal ve ekonomik hayatına katılma hakları*” şeklinde tarif etmektedir.

Azınlıktan bahsedildiğinde bir grubun varlığı algılansa da, bu hakkın bireysel mi yoksa kolektif haklar mı olduğu konusunda farklı yaklaşımlar vardır.⁵⁶ Buradaki esas konu devlet tarafından sağlanan haklardan kimin yararlanacağıdır. Bu sorunu netleştirmek için bu güne kadar uluslararası sözleşmelerde kabul edilen azınlık haklarının hangi nitelikte olduğunu incelemek gerekmektedir. Bu konudaki

⁵³ Kılınç, **a.g.e.**, s. 63; Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 22; Oran, 2010, s. 41-42.

⁵⁴ Baskın Oran, **Türkiyede Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 42.

⁵⁵ Doğan Kılınç, **Azınlık Hakları**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013, s. 63.

⁵⁶ Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007, s. 62.

uluslararası sözleşmeler her iki görüşü destekleyen hükümler içermektedir. İster MSHS 27. maddede, isterse de Bildiri ve sözleşme tasarısında, esas olarak ‘azınlıklara mensup kişilerin hakları’ ifadesine yer verilmektedir.⁵⁷

Bugün azınlıkların korunmasında genel eğilim, azınlık haklarının bireysel haklar olduğu yönündedir. Bu nedenle uluslararası belgelerde ‘azınlık mensubu olan bireyler’ ifadesi kullanarak bireysel haklara vurgu yapılmaktadır. Bunun bir nedeni, azınlıklara kolektif hakların tanınması durumunda bunun ülke bütünlüğünü bozacağı ve ayrılmaya neden olacağı endişesinin varlığıdır.⁵⁸ Devletler azınlık haklarını “kolektif haklar” olarak tanımaktan daima bir endişe duymuşlardır. Çünkü ayrılıkçı taleplere hukuki bir meşruiyet kazandıracak yöntemlerden uzak durmayı tercih etmektedirler. Neticede azınlık hakları “azınlığa mensup kişilerin bireysel hakları” olarak ifadelendirilmiştir. Burada esas amaç kolektif bir hak olan kendi kaderini tayin hakkı ile (self determinasyon) azınlık hakları arasında kesin bir ayrım çizgisinin oluşturulmasıdır.⁵⁹ Azınlıklara bağlı bütün uluslararası belgelerde ülke bütünlüğüne özel vurgu yapılmıştır. Birey ifadesinin kullanılmasının diğer nedeni ise, grupların bireyleri ezmesinin önüne geçmektir. Zira grup haklarının en önemli desteklerinden biri, bireylerin her hangi bir gruba mensup olduklarını seçme/açıklama haklarının bulunmasıdır.⁶⁰

Azınlık haklarına diğer yandan da “grup” şeklinde yaklaşılmaktadır. Bu görüşün esası azınlık kimliğinin sadece ayrımcılık yasağına dayanarak ve birey temelli bir yaklaşımla gerekli ölçüde korunamayacağı düşüncesidir.⁶¹ Ayrıca

⁵⁷ Gökçen Alpkaya, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **İnsan Hakları Yılığ**, C.14, 1992, s. 157.

⁵⁸ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Baskı: 4, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş), Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 72.

⁵⁹ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁰ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 77; Ayşe Füsün Arsava, “Ulusal Grup Hakları Ve Bu Konuda Meydana Gelen Gelişmeler”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 47, S. 3-4, 1992, ss. 14-20, s. 14.

⁶¹ Algan, **a.g.e.**, s. 64; Javaid Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), Haz. İbrahim Kaboğlu, İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2002, s. 95-123, s. 412.

‘azınlıklara mensup bireyler’ ifadesiyle benzer haklara sahip bireyler topluluğu da kastedilmektedir.

Öte yandan azınlık haklarının kolektif bir boyutu da bulunmaktadır; çünkü söz konusu azınlık grubunun diğerlerinin yanında farklılığını kaybetmeden kültürel, dinsel ve dilsel varlığını devam ettirmesi de gündeme gelmektedir.⁶² Hem 27.maddede hem Bildiride, etnik, dinsel ya da dilsel azınlıklara mensup kişilerin belirtilen haklardan ‘*gruplarındaki diğer üyelerle birlikte toplu olarak*’ yararlanacakları belirtilmekle⁶³ bu haklar kolektif haklar olarak düzenlenmektedir.

Kurubaş, uluslararası belgelerde yer alan bu ifadelerin, birey hakları ve bir azınlığın grup hakları ile devlet egemenliğini ve ülkesel bütünlüğünü koruma kaygısı arasında bir uzlaşmanın sonucu olarak ortaya çıktığı, bu durumda azınlık haklarının esasen bireylere verildiği, ancak bazılarının kolektif olarak da kullanılan ve grubun korunması sonucunu doğuran haklar olduğu kanaatindedir.⁶⁴

Nitelik olarak öğretide azınlık hakları kolektif boyutlu bireysel haklar olarak kabul edilmektedir.⁶⁵

B. Azınlıkların Temel Hakları

Azınlık hakları, çoğulcu ve demokratik toplumlarda eşitlik prensibinin tam ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için herkese tanınan genel haklardan (negatif haklar) ziyade, dezavantajlı gruplara tanınan özel hakları (pozitif hakları) içermektedir. Uluslararası belgelere bakıldığında, azınlıklar için üç temel hakkın var olduğu görülür.

Azınlıklara tanınan temel haklardan birincisi, azınlık grubu olarak varolma hakkıdır (yaşam ve fiziksel varlık hakkı). Bu hak doğal olarak azınlıkların ve azınlık

⁶² Rehman, **a.g.m.**, s. 99.

⁶³ Alpkaya, **a.g.m.**, s. 158.

⁶⁴ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁵ Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 64; Patrick Thornberry, “International and European Standards on Minority Rights”, Lecture on “International and European Standards on Minority Rights”, 28 September 2007, s. 21.

grubu mensubu olan kişilerin haklarının temelini oluşturmakta olup, onların fiziksel varlıklarının korunmasını, yani soykırıma, etnik temizliğe uğratılmamaları gibi varlığın ortadan kalkmasına yol açacak herhangi bir saldırıya karşı korunmalarını içermektedir.⁶⁶

Avrupa Konseyi sözleşme tasarısında yer almış bulunan “Azınlıklar, varlıklarını tehdit edebilecek her türlü eyleme karşı korunma hakkına sahiptir” (madde 3/1) hükmü, azınlıkların sadece fiziksel varlıklarının ortadan kaldırılmasına karşı değil, bu sonucu doğurabilecek eylemlere karşı korunmalarını da güvence altına almayı amaçlamaktadır.⁶⁷

Uluslararası belgelerde azınlıklara tanınan ikinci bir hak, eşit müamele ve ayırım gözetilmemesi hakkıdır. Aslında bu hak da insan hakları sözleşmelerinde farklı biçimlerde yer almaktadır. Ama bu belgelerdeki çeşitli sınırlamalardan dolayı bu haklar ihlal edilebildiği veya sınırlandırılabilirdiği için azınlıklarla ilgili uluslararası belgelerde bu ilkelere ayrıca yer verilmektedir.

Birleşmiş Milletler ve diğer bölgesel ya da uluslararası örgütlerin yaklaşımı, azınlıkların eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde korunması anlayışına dayanmaktadır. MSHS’nin 26. maddesi, kanun önünde eşitlik ilkesine yer vermekte, eşitlik hakkı ve ayrımcılık yasağının Sözleşme kapsamındaki haklarla sınırlı olmadığı şeklinde değerlendirilmektedir. BM İnsan Hakları Komitesi ayrımcılığa uğratılmama hakkının özerk bir hak olduğunu kabul etmektedir. Sözleşmenin 27. maddesi ise ayrımcılık yasağını azınlık hakları çerçevesinde düzenlemektedir. Böylelikle bu madde ile azınlık hakları, genel eşitlik ilkesinin yanısıra azınlık haklarının kendine münhasır yadsınamaz varlığına vurgu yapmaktadır.⁶⁸

⁶⁶ Rehman, **a.g.m.** s. 100-106.

⁶⁷ Gökçen Alpkaya, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 14, 1992, s. 159.

⁶⁸ Ayşe Özkan Duvan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2017, s. 21.

Azınlıklara tanınan hakların üçüncüsü, azınlık kimliğinin (dinsel, dilsel ve kültürel özerklik) tanınması, korunması ve geliştirilmesi hakkıdır. İlk iki hak genel insan hakları kapsamında ele alınabilecekken bu hak, spesifik azınlık haklarının temelini oluşturmaktadır. Bu genel azınlık hakkı, azınlık mensuplarının asimilasyonunu yasakladığı gibi, onların kimliklerini oluşturan unsurların tanınmasını ve desteklenmesini içermektedir.⁶⁹

Bu hak anadilde eğitim hakkı, bilgi alma ve yayma, kendi dinini açıklama ve yayma, kendi kültürlerinden yararlanma, karar alma mekanizmalarına katılım gibi hak gruplarını kapsamaktadır.⁷⁰

Azınlıklar hakkındaki uluslararası belgeler incelendiğinde, dinsel, dilsel ve kültürel özerklik hakkı çerçevesinde azınlıklara mensup olan kişilere, ülkenin resmi dilinin yanı sıra **kendi anadillerini öğrenme ve kullanma hakkı** verildiği görülmektedir. Anadil, kişinin kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu nedenle, anadili kullanma hakkı özel yaşamla sınırlı değildir, aynı zamanda ifade özgürlüğü, anadilde eğitim, bilimsel ve kültürel hayata katılma hakkı ve idari makamlarla ilişkiler çerçevesinde de geçerlidir. Ayrıca bu hak azınlık dilinde ad ve soyadın, geleneksel yerel ve sokak adlarının kullanılmasını da içerir.

İkinci olarak, azınlıkların kendi kültürünü yaşatma ondan yararlanma hakkı vardır. Azınlıklara mensup kişiler, kültürel kimliklerini korumak, ifade etmek ve geliştirmek için kendilerine özgü iletişim araçlarıyla bilgi ve düşüncelerini ifade etme, alma ve yayma hakkına sahiptirler. Bunun için azınlıkların kendi eğitim/öğretim kurumlarını kurma, kendi tarihlerini, dillerini, kültürlerini özgürce araştırma ve ürünlerini yayma, edebiyat ve diğer sanat dallarında özgürce ürün verme, geleneksel bayramlarını ve festivallerini müdahalesiz kutlama, kütüphane,

⁶⁹ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 74.

⁷⁰ Çiğdem Aydın Koyuncu, “İnsan Hakları ve Güvenlik İlişkisi Açısından Azınlık Sorunları: Yunanistan Örneği”, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008, s. 100.

müze, tiyatro, konser, basın, radyo-TV gibi çeşitli araçlarla kültürlerini yayma ve aynı amaçlarla ayırım gözetilmeden örgütlenme hakları vardır.⁷¹

Üçüncü olarak, azınlıklar dinlerini açıklama ve uygulama hakkına sahiptirler. Din ve inanç özgürlüğü, bugün evrensel düzeyde tanınan bir hak olduğu için genel olarak dinsel azınlıklar bakımından bir sorun oluşturmamaktadır. Ancak bir dinsel azınlığın aynı zamanda etnik veya dilsel azınlık da oluşturması durumunda, bu haklar kısıtlanmakta veya ihlal edilebilmektedir. Özellikle, bazı dini uygulamalar devletlerin yasal düzeni ile çelişebilir. Bu gibi durumlarda azınlıklar bazı yasal düzenlemelerden muaf tutulmak isteyebilirler. Örneğin, ABD’deki Amish, Quaker gibi dinsel grupların askerlikten ve zorunlu eğitimden muaf tutulma istekleri gibi. Bu taleplerin bir kısmı devletlerin kurulması sırasında özel antlaşmalarla kabul edilmesine rağmen genel olarak devletler tarafından uygulanmamaktadır.⁷²

Dördüncü olarak, azınlık mensuplarının kültürel, sosyal, ekonomik, dinsel ve kamusal yaşama tam olarak katılma hakları vardır. Bu kapsamda azınlıkların yaşadıkları bölgelerle ilgili yerel, bölgesel veya ulusal karar alma mekanizmalarına aktif katılımı, ayrıca kendi şirketlerini kurma ve yönetme hakları söz konusudur. Azınlıkların karar alma mekanizmalarına katılımı bazen idari ve bazen de siyasi özerkliğe yol açabilmektedir.

Beşinci olarak, azınlıkların uluslararası ilişkiler kurma hakları vardır. Azınlıklara mensup bireyler, ayırım gözetmeksizin kendi gruplarının üyeleriyle ya da başka azınlık mensuplarıyla ve devlet sınırlarının dışında ulusal ya da etnik kökenleriyle, dilleriyle veya dinleriyle bağlı oldukları, başka devletlerin vatandaşı olan bireylerle serbest ve barışçıl ilişkiler kurma ve sürdürme hakkına sahip oldukları

⁷¹ Kurubaş, a.g.e., s. 74.

⁷² A.e., s. 74-75.

gibi bu bağlamda hareket eden hükümet dışı kuruluşların faaliyetlerine de katılabilirler.⁷³

Azınlık haklarının korunmasında en önemli noktalardan biri kendi kaderlerini tayin hakkıdır. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı uluslararası hukukun esas ilkelerinden biri olsa da azınlıklar için uygulanması konusu çoğu zaman kuşkuyla karşılanır. Devletler bu ilkeyi kabul etmelerine rağmen azınlıkların kendi kaderini tayin etme hakkına olumlu yaklaşmazlar çünkü bu durum toprak bütünlüğünü tehlikeye sokması ve ülkede iç ve dış çatışmalara sebep olabilmesi gibi sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, uluslararası belgelerde azınlıklara böyle bir hak verilmemiştir.

C. Devletlerin Yükümlülükleri ve Azınlıkların Ödevleri

Devletlerin temel yükümlülüğü, azınlık haklarının tanınması olsa da, bunun yanı sıra devlet, azınlık haklarının kullanımında herhangi müdahaleden kaçınmakla birlikte, bu hakların kullanılmasını kolaylaştıracak gerekli önlemleri almakla ve bu hakların kullanımını teşvik etmekle de yükümlüdür. Dolayısıyla, devletlerin pasif tutumuna karşı çıkarak, azınlık haklarının esas uygulayıcısı olması istenmektedir.⁷⁴ Uluslararası belgelerde de azınlıklar hakları konusunda devletlerin aktif desteği öngörülmektedir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesinde, taraf devletlerin, azınlık mensuplarının, gruplarındaki öteki üyelerle birlikte, topluluk olarak kendi dillerini kullanma, kendi dinlerini açıklama ve uygulama ve kendi kültürlerinden yararlanma hakkını tanımasının asgari bir yükümlülük olduğu görülmektedir. Maddede yer alan 'yoksun bırakılamaz' ifadesinden yola çıkarak, yükümlülüğün, yalnızca azınlık mensuplarının bu haklardan yararlanmasını reddetmeme ya da engellememe olduğu savunulmaktadır. Ancak söz konusu hakların zaten sözleşmede yer alan ve herkese tanınan hakların tekrarı olması, öte yandan da devletlerin bu

⁷³ A.e., s. 75.

⁷⁴ A.e., s. 76.

konudaki pasif tutumunun bu hakları işlevsiz kılması dar ve sınırlayıcı olan bu yorumun benimsenmesini engellemektedir.⁷⁵ 27. maddenin devletlerin aktif ve sürekli bir müdahalesini gerektirdiği yorumu ise maddenin amacına daha uygundur.

Diğer taraftan azınlıkların da birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır. İlk önce azınlıklar vatandaşı oldukları devlete sadakat göstermek ve vatandaşlık statüsünden kaynaklanan ödevlerini yerine getirmek zorundadırlar. Bu nedenle de azınlıkların kendilerine tanınan hakları kötüye kullanmamaları gerekmektedir. Yani azınlıklara tanınan bu haklar, devletin egemen eşitliğine, ülkesel bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı herhangi bir faaliyete yetki verir biçimde yorumlanamaz ve kullanılamaz. Diğer yandan, azınlıklar bu hakları kullanırken, ulusal mevzuata, başkalarının haklarına ve özellikle çoğunluğun ve diğer azınlıkların haklarına saygı göstermek zorundadırlar.⁷⁶

D. Azınlık Haklarının Sınırlandırılması

Azınlıklara tanınan hakların kötüye kullanılamaması yükümlülüğü aynı zamanda bir sınırlandırmaya da işaret etmektedir. Bu nedenle haklar kötüye kullanıldığında askıya alınması söz konusu olabilecektir. Azınlık hakları, insan haklarıyla benzer biçimde demokratik bir toplumda hukuksal normlarla öngörülmüş, ulusal güvenlik, kamu düzeninin korunması, suçun ya da kargaşanın önlenmesi, genel sağlığın, ahlakın ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla sınırlandırılabilir.⁷⁷

Azınlık hakları kullanılırken başkalarının haklarının engellenmesine sebep olmamalıdır. Örneğin, bir bölgede çoğunluğu oluşturan bir azınlık grubunun kendi dilinde eğitim almaları veya resmi prosedürlerde kendi dillerini kullanmaları, azınlık olmayan kişilerin haklarını sınırlamamalıdır.

⁷⁵ Alpaya, **a.g.m.**, s. 148; Thornberry, **a.g.e.**, s. 178-181.

⁷⁶ Alpaya, **a.e.**, s. 169; Kurubaş, **a.g.e.**, s. 76.

⁷⁷ Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 118.

Ayrıca, ulusun ve devletin varlığını tehdit eden ve resmi olarak ilan edilen istisnai durumlarda, uluslararası hukuk uyarınca üstlendikleri diğer yükümlülüklerle uzlaşması ve ayrımcılık yapılmaması koşuluyla, azınlık haklarının kullanımı, durumun gerektirdiği ölçüde devlet tarafından durdurulabilir.⁷⁸ Bu durum geçici nitelikte olduğu için olağanüstü durumun ortadan kalkması ile sona erer.

⁷⁸ Alpkaya, **a.g.m.**, s. 170-171.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI BELGELERDE AZINLIK HAKLARI

Azınlık hakları ilk önce Nantes Fermanı gibi tek taraflı koruma fermanlarıyla başlamış, sonra Karlofça Antlaşması gibi ikili antlaşmalarda yer almış ve nihayetinde Paris Antlaşması gibi çok taraflı antlaşmalarla gelişimini sağlamıştır. Azınlık hakları uluslararası belgelerin de tesiriyle Birinci Dünya Savaşının ardından geliştirilmeye başladı.⁷⁹ Yeni sınır tayinleri, bazı kişilerin vatandaşlığını kaybedip yeni kurulan devletlerin vatandaşlığını kazanmalarına sebep olmuştur. 1919-1920 yıllarında Merkezi ve Doğu Avrupa’da sınırlar, Paris Barış Konferansında imzalanan barış antlaşmalarıyla yeniden belirlenmiştir.⁸⁰

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde insan haklarıyla birlikte azınlık hakları da beynelmilelcilik sürecine girmiştir. İnsan hak ve özgürlüklerinin tanınması ve geliştirilmesinden bahseden tüm uluslararası düzenlemelerde temel prensip “devletlerin ülkesel bütünlüğünün, politik bağımsızlığının korunması”dır. Bu ilke, BM, AK, AGİT gibi uluslararası kuruluşların hemen hemen tüm belgelerinde görülmektedir. Azınlık sorunlarının, bu ilkenin dikkate alınarak evrensel insan hakları kapsamında çözümlenmesi kuruluşların ortak yöntemidir. Bu kuruluşlar, kültürel çoğulculuğun teşvik edilmesi ve herkesin ayrımcılığa maruz kalmadan insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁸¹ Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonraki ilk on yılda da azınlık sorunlarının ele alındığı uluslararası, bölgesel ve ikili çerçevede pek çok ciddi gelişmeler yaşanmıştır.

⁷⁹ Mustafa Erçakıca, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Sorunu”, Ağustos, 2017, (Çevrimiçi) www.yeniduzen.com, 21 Kasım 2019.

⁸⁰ Sabahattin Nal, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda Azınlık Hakları**, Ankara, Nobel, 2010, s. 21.

⁸¹ Zeri İnanç, **Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları**, Ankara, Ütopya Yay., 2004, s. 28.

I. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI

Birleşmiş Milletler Şartı'nda, azınlıkların korunmasına ilişkin doğrudan maddeler bulunmasa da, özgürlüklere saygı kapsamında ırk, cins, din, dil ve etnik azınlıkların himayesini içeren ifadelerle rastlanmaktadır. BM Şartı gereğince, insan haklarına saygının geliştirilmesini üstlenen Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. Konsey ise İnsan Hakları Komisyonu'nu kurarak bu hakların uluslararası düzeyde korunmasına ilişkin bildiri ve sözleşmeler hazırlamaya başlamıştır.⁸²

BM düzenlemelerinde, azınlıklara ilişkin ortak bir tanımın olmaması ve bireysel ve kolektif hak ayrımının netleşmemesiyle ilgili yapılan eleştirilerin mevcudluğuna rağmen, Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 27. maddesinde azınlık hakları kavramı kullanılmış, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi maksadıyla çeşitli standartlar ve normlar oluşturulmuştur. Ayrıca, insan haklarını uygulamak için aktif çalışmalar yapılmış ve devletlerin uluslararası standartlara ve taraf oldukları sözleşmelere uyup uymadıkları denetlenmiştir.⁸³

A. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Genel Kurul'un 10 Aralık 1948 tarihli kararıyla kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, temel olarak insan haklarına ilişkin tüm tarihsel birikimleri yansıtacak biçimde ele alınmış ve "klasik haklar", "demokratik hayata yönelik haklar" ve "ekonomik, sosyal ve kültürel haklar" şeklinde bölümlere ayrılmıştır.⁸⁴

Bildiri, doğrudan azınlıklara ilişkin hükümler içermese de ırk, renk, cinsiyet,

⁸² Cemal Bali Akal ve Ozan Erozdin, **İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi**, 1.Basım, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003, s. 31.

⁸³ İnanç, **a.g.e.** s. 27.

⁸⁴ Yasemin Görüm, "Avrupa Konseyi, AGİT ve AB'de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu", İ.Ü. SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.137.

din, dil, siyasi veya diğer görüş, vatandaşlık veya toplumsal köken gibi ayrımcılık unsurlarını dışlayan klasik haklar biçiminde sıralanmıştır.

Bildiri, diğer Genel Kurul kararları gibi hukuken bağlayıcı değildir ve bir tavsiye niteliği taşımaktadır. Ancak Bildirinin hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde insan hakları fikrinin geliştirilmesinde bir dönüm noktası teşkil ettiği tartışılmazdır.⁸⁵

B. Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Genel Kurul 16 Aralık 1966 tarihli kararı ile Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesini kabul etmiştir. Azınlıklarla ilgili önemli hükümler taşıyan Sözleşme 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, azınlık hakları konusunda ilk ve en önemli uluslararası belgedir.⁸⁶ Adı geçen belge insan hakları ile ilgili yapılan vurgulara siyasi bir bağlayıcılık getirmiş ve azınlık haklarına dayanan düzenlemelerin zeminini oluşturmuştur. Sözleşme, İnsan Hakları Bildirgesinde yer alan hükümleri yeniden vurgulamış ve bu konuda devletlerin uygulayacağı yasal tedbirlere ilişkin maddelerle belli bir yükümlülük getirmiştir.⁸⁷ BM’de ilk kez, sözleşmede yer alan hakların ve özgürlüklerin uygulanmasını gözetmek ve taraf devletlerin uygulamalarını izlemek üzere İnsan Hakları Komitesi’nin kurulması öngörülmüştür. Bu komite, kisilerden ve devletlerden gelecek şikâyetleri incelemekle görevlendirilmiştir (madde 28).

BM sistemi ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi “azınlığa mensup kişiler” ifadesini kullanmakla azınlığı bir grup olarak kabul edip, grup hakkı tanımak yerine

⁸⁵ Munci Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Yenilenmiş 2.Basım, İstanbul, 1991, s.28.

⁸⁶ Ayşe Özkan Duvar, **Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları**, 2.Baskı, Ankara, Astana yay., 2016, s. 237.

⁸⁷ Marian Nash, "International Covenant on Civil and Political Rights", **American Journal of International Law**, Vol.89, Issue.3, 1995, s.589. Naklen: Yasemin Görüm, “Avrupa Konseyi, AGİT ve AB’de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu”, İ.Ü. SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 139.

bir azınlığın mensuplarına bireysel hak tanıma yolunu tercih etmiştir.⁸⁸

Belgeyi önemli kılan esas husus ise 27. maddede vurgulanan azınlıkların korunması haklarının düzenlenmesidir. Bu madde ile “Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kisiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerini açıklamak ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından mahrum edilemezler.” denmektedir. Bu Sözleşmeye göre taraf devletler azınlıklara kendi kültürel ve etnik kimliklerini korumaları için hukuki güvence vermekle yükümlüdürler. Ancak bunun içeriği, Sözleşmenin amacına uygun olması kaydıyla taraf devletlerce belirlenecektir.⁸⁹

C. Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile aynı anda kabul edilen Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede çalışma hakkı, konut hakkı, sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkı, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik hakkı, ayrımcılık yapılmaksızın çocukların ve gençlerin korunması, kültürel yaşama hakkı gibi birçok hak düzenlenmiştir. Bu hak ve özgürlüklerin uygulanması için taraf devletler Sözleşme gereğince yükümlülükler üstlenmişlerdir. Bunlardan en başlıcası, devletlerin Sözleşmede belirtilen hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya toplumsal köken vb. statüye uygun ayrımcılık yapılmadan garanti altına alacaklarını belirten yükümlülüktür.⁹⁰

Sözleşme, Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile aynı olan

⁸⁸ Dilan Mızrak, **Azınlık Hakları ile Yerli Halkların Haklarının Kolektif Hak Kullanımı Çerçevesinde Karşılaştırılması**, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, S. 2, 2018, s.644.

⁸⁹ Süleyman S. Terzioğlu, **Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı**, Birinci Basım, Ankara, Alp Yayınevi, 2007, s. 23.

⁹⁰ Akal ve Erözden, **a.g.e.**, s. 60.

1.Bölümünde, halkların kendi kaderlerini tayin hakkından söz etmektedir. 2.Bölümde ise Sözleşmenin iç hukukta uygulanması, ayrımcılık yasağı, cinsiyet eşitliği, hakların sınırlanması ve hakların kötüye kullanması yasağını içeren genel hükümler yer almaktadır. Böylelikle bu iki sözleşme birbirini tamamlamakta olup Evrensel Bildiri’de yer alan her iki hak kategorisini denetim sistemleri ile birlikte uygulamaktadır.

D. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme

Genel Kurul'un 21 Aralık 1965 tarihli kararı ile kabul edilen Sözleşme, 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁹¹ Sözleşmenin giriş bölümünde, her türlü ırk ayrımcılığının yeryüzünden tamamen tasfiye edilmesi gereğine, ırk farklılığını içeren üstünlük doktrininin bilimsel olarak yanlış, ahlaki olarak kınanması gereken ve toplumsal olarak adaletsiz olduğuna dair taraf devletler tarafından vurgu yapılmıştır.⁹²

Sözleşmenin 1. maddesinde ‘ırk ayrımcılığı’ tanımı yapılmıştır. Buna göre ırk ayrımcılığı, “siyasal, ekonomik ve sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanmayı önleme veya zayıflatma amacına sahip olan veya bu sonuçları doğuran ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökene dayalı herhangi bir ayırm, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma anlamına gelir.”⁹³

Bundan başka Sözleşmede ırk ayrımcılığının tasfiye edilmesi için alınacak önlemler sayılmıştır; ırksal ayrımcılık politikalarının yasaklanması, ırkçı propaganda ve faaliyetlerin yasaklanması, ırk ayrımcılığının tasfiye edilmesi için tanınan hakların

⁹¹ UN General Essembly, **International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination**, UNTS 660, p.195, 21 Aralık 1965.

⁹² Görüm, **a.g.e.**, s. 143.

⁹³ Duvan, s. 247.

belirlenmesi ve etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkının tanınması vb.⁹⁴

E. Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge

BM'nin azınlık haklarına ilişkin diğer bir önemli belgesi Genel Kurul'un 20 Aralık 1993 tarihli kararı ile ilan edilmiş Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge'dir.⁹⁵ Bildirge, Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 27. maddesinde vurgulanan etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup olan kişilerin haklarından esinlenerek ve BM'in bu konuda önemli bir rol oynayabileceğini dikkate alarak, ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin gereğine vurgu yapmıştır.⁹⁶ 27.maddeden farklı olarak bu bildirgeye “ulusal azınlıklar” terimi de dâhil edilmiştir.

Bildirgenin 1. maddesinin ilk fıkrası, “devletler, kendi ülkelerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel kimliklerini korur ve bunu geliştirmeleri için gerekli şartların oluşmasını teşvik eder”, ikinci fıkrası ise “devletler bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli yasal ve diğer tedbirleri alır” şeklindedir.⁹⁷

2. maddede ise azınlıklara mensup olan kişilerin hakları tanımlanmıştır: Ulusal ya da etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin, kendi kültürünü yaşama, kendi dilini kullanma, kendi dinini öğretme ve ibadet etme, kültürel, dinsel, sosyal,

⁹⁴ Görüm, **a.g.e.**, s.144.

⁹⁵ “Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities” HRLJ, 1993, No 14, s.54-56.

⁹⁶ Birsan Erdoğan, “Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Korunması, BM ve Avrupa Sistemlerinin İncelenmesi”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, (Yay. Haz: Oya Çitçi), TODAİE Yayın No: 301, Ankara, 2000, s.242.

⁹⁷ Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri (Çevrimiçi) <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>, 10 Ekim 2019.

ekonomik ve kamusal yaşama etkin bir biçimde katılma, mensup olduğu azınlıklarla ilgili karar alma sürecine katılma, kendi derneklerini kurma ve denetleme, kendi gruplarına mensup kişilerle veya ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel bağlılıkları bulunduğu başka devletlerin vatandaşlarıyla özgürce ve barışçıl ilişkiler içinde bulunma haklarına sahip oldukları belirtilmiştir.

Bildirinin 4. maddenin 2. fıkrasında, “Devletler, azınlıklara mensup kişilerin kendi özelliklerini hiçbir ayrıma maruz kalmadan hukuk önünde tam ve eşitlik içinde kullanabilmeleri ve ulusal hukuku ihlal eden ve uluslararası standartlara aykırı bulunan özel bazı uygulamalar hariç kendi kültürlerini, dillerini, dinlerini, geleneklerini ve örf ve âdetlerini geliştirmeleri ve azınlıkların ülkenin ekonomik kalkınmasına ve gelişmesine tam olarak katılabilmeleri için gerekli şartları yaratmak amacıyla tedbirler alır” ifadesi ile devletler tarafından alınacak tedbirleri açıklamaktadır.⁹⁸

Bildiride azınlık tanımı yapılmamakta, azınlık statüsü verilmeyen toplulukların da bu Bildiride sayılan haklara sahip olacağı dolaylı olarak ifade edilmektedir.

II. AVRUPA KONSEYİ ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI

1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi’nin amacı Avrupa’da barışı, işbirliğini ve bölgesel birliği gerçekleştirmektir. Avrupa Konseyi Statüsünün 1.maddesinin 2.fıkrasına göre, “bu amaç, ortak ilgi konusu olan sorunların görüşülmesi, ekonomik, sosyal kültürel, bilimsel, hukuksal ve yönetsel konularla insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleşmesi konusunda sözleşmeler ve ortak eylemler yoluyla Konsey organları eliyle izlenir.”⁹⁹

⁹⁸ <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2> (Erişim tarihi: 10.10.2019).

⁹⁹ Nal, **a.g.e.**, s.45.

Konseyin en önemli amaçlarından biri olan evrensel insan haklarının bölgede uygulanmasını sağlaması bağlamında, 1950 yılında “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi” hazırlanmış ve kabul edilmiştir.¹⁰⁰ Sözleşmede azınlıklara ilişkin doğrudan bir madde olmasa da, 14. maddede dolaylı bir hüküm bulunmaktadır. Bu maddeye göre Sözleşmede bahsi geçen haklar “ırk, cinsiyet, din, dil, renk ve fikir ayrılıkları gözetmeden azınlıklarla ilgili olarak ulusal ya da sosyal menşeye bakılmadan, mal, doğum ya da diğer statüler gözetilmeden güvence altına alınmıştır” denilmektedir. Bu maddeye dayanarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde de zaman zaman çeşitli davalar görülmüştür.¹⁰¹

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan belgeler, imzalayan ülkeleri hukuki olarak bağlamaktadır. Ancak raporlar sistemine sadece devletler kabul edilmiş, grupların şikâyetlerini ulaştırabilecekleri bir organ oluşturulmamıştır. Bunun dışında Avrupa Konseyi bünyesinde spesifik olarak azınlık haklarının korunmasına ilişkin güvenceler de getirilmemiştir. Bir görüşe göre bunun nedeni, MC deneyimindeki başarısızlıktan kaçınma istevidir.¹⁰²

A. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı

1992 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı” 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Şartta, bölgesel ve azınlık dillerinin kamu ve özel alanlarda kullanılabilmesi için alınması gereken önlemler ve uygulanması için kurulacak kontrol mekanizmalar gibi dil hakkı ile ilgili ifadeler ve koşullar yer almaktadır.¹⁰³ Bundan başka Şartta dilsel azınlıkları

¹⁰⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s.242.

¹⁰¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s.242 Felix Ermacora, “Rights of Minorities and Self-determination in the Framework of CSCE”, **Human Dimension of the Helsinki Process**, (ed. A.Bloed and Van Dijk), Martinus Nijhof Press, 1991.

¹⁰² Jennifer J. Preece, “Minority Rights in Europe: From Westphalia to Helsinki”, **Review of International Studies**, C. 23, S. 1, 1997, s. 87.

¹⁰³ Erdoğan, **a.g.e.**, s.244.

belirlemek için kullanılabilecek ölçütler belirlenmektedir.¹⁰⁴ Uzmanların yer aldığı bir komite, şartın uygulanmasını takip etmekle görevlendirilmektedir. Avrupa Şartına taraf devletler ise azınlık dilleri konusundaki yükümlülüklerini hangi derecede gerçekleştirdiklerinden bahseden raporları bu Komiteye sunmakla sorumlu tutulmaktalar.

Şartın 1.maddesinin 1.fıkrasına göre, bölgesel diller veya azınlık dilleri, bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az bir grup oluşturan vatandaşların geleneksel olarak kullandığı, o devletin resmi dil veya dillerinden farklı olan dilleri ifade etmektedir.¹⁰⁵ Göçmen dilleri ve resmi dillerin diyalektleri şartın yetki alanı dışında kalmaktadır. Aynı zamanda Şartın 7.maddesine göre “Devletler, dil politikalarını belirlerken, azınlıkların ihtiyaç ve taleplerini dinleyecektir” ifadesi ile muğlâk bir duruma yol açmıştır. Bununla birlikte azınlık haklarının önemli bir parçası olan “dil hakkı” ile ilgili ilk geniş ve bağlayıcı çalışma olması nedeniyle bu belge uluslararası hukukta önem taşımaktadır.¹⁰⁶

B. Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme

Çerçeve Sözleşmesine dair çalışmalar, Ekim 1993'te Konsey'in Viyana Bildirgesi'nde “Ulusal Azınlıklar” isimli 2.Ek'inde azınlıklar konusuna hukuksal yükümlülükler getiren bir metin oluşturulması gereği vurgulanarak başlamış ve Bakanlar Komitesi konuya ilişkin bir çerçeve sözleşme hazırlanmasını kararlaştırmıştır.¹⁰⁷ 1994'te sözleşme taslağı Bakanlar Komitesi tarafından benimsenmiş ve nihayetinde Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ortaya çıkmıştır.

Çerçeve Sözleşme 1995 yılında üye ülkelerin imzasına açılmış ve 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme toplam 32 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin

¹⁰⁴ Duvan, **a.g.e.**, s.304.

¹⁰⁵ Duvan, **a.g.e.**, s.304

¹⁰⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.244.

¹⁰⁷ Kurubaş, **a.g.e.**, s.114.

amacı, taraf devletlerin ülkesindeki azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin, devletlerin ülke bütünlüğüne ve ulusal egemenliğine saygı gösterilerek, hukuk çerçevesinde korunmasıdır.¹⁰⁸ Sözleşmede azınlıkların kültürel hakları güvence altına alınmış, kolektif haklar (örgüt kurma, bilgi ve medyaya ulaşabilme hakları gibi) konusuna değinilmemiştir. Ayrıca, adı geçen maddelerin nasıl korunacağı, ihlalleri halinde yaptırımların ne olacağı belirtilmemiştir.¹⁰⁹ Sadece düzenli raporlar vasıtasıyla bir denetleme mekanizması oluşturmuştur. Ancak diğer uluslararası belgelere bakıldığında, bu sözleşme, azınlık hakları konusunda önemli hükümler içermektedir. Çerçeve Sözleşmesinin esas özelliği, azınlık haklarının korunması meselesinde devletlere azınlıkları tanıyıp tanınamasına bakmaksızın pozitif yükümlülükler yüklemesidir.

Sözleşmenin 13.maddesinde “Taraflar, kendi eğitim sistemleri çerçevesinde ulusal azınlığa mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkına sahip olduğunu tanırlar. Bu hakkın kullanımı, taraflara herhangi bir malî yükümlülük getirmez.” ifadesi yer alır. Sözleşme’nin 14.maddesinin 1.fıkrası, ulusal azınlık mensubunun kendi dilini öğrenme hakkının olduğu vurgulayarak, devletlere kişilerin kendi dillerinde eğitim ve öğrenim görmelerine izin vermeleri konusunda yükümlülükler yüklemektedir.

Sözleşme, uluslararası hukukun bağlayıcı yazılı belgelerinden biri olarak önem taşısa da, bireyler tarafından doğrudan hak talep edilecek biçimde düzenlenmemektedir. Çerçeve sözleşmenin, düzenlediği alanda etkin bir denetim mekanizmasının öngörülmediği de aşikârdır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal, 2010, s. 518.

¹⁰⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 243.

¹¹⁰ Gemalmaz, **a.g.e.**, s. 520.

C. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Sözleşme, 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da Avrupa Konseyi üyesi devletlerin dışişleri bakanları tarafından imzalanmış ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyine üye olan 47 devletin tümü Sözleşme’ye taraftır. Sözleşmede yer alan sınırlı haklar listesi, daha sonra yürürlüğe giren protokollerle genişletilmiştir. Sözleşmeye dair 16 Ek Protokol bulunmaktadır. Ancak bu Protokoller onları onaylayan devletler açısından önem arz etmektedir.¹¹¹

AİHS, özgürlüklerin korunmasına, insan haklarına, siyasal geleneklere, hukukun üstünlüğüne bağlı ortak bir anlayış ve saygıya dayanak imzalanmıştır. Sözleşme, yalnızca insan haklarının korunmasını sağlamamaktadır. Aynı zamanda bu sözleşme ile insan haklarının etkili bir şekilde korunması için bölgesel nitelikli bir sistem kurulmuş ve sözleşmeyi imzalayan devletler bazı yükümlülükler altına girmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesidir. Devlet başvurularından ziyade, gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluşlar, kişi grupları Sözleşme ve ek protokollerde korunan hakların ihlali durumunda mahkemeye başvurabilirler.¹¹² Ayrıca, devletten devlete veya bireyden devlete karşı başvuru yolları da öngörülmektedir.

Sözleşmede, azınlık haklarına ilişkin doğrudan maddeler bulunmasa da bu konuyla ilgili olan ayrımcılık yasağı 14. maddede düzenlenmiştir.¹¹³ Bu madde azınlıkların korunması bakımından önem taşımaktadır. Burada azınlıklara özel haklar verilmesi de ‘ulusal azınlığa mensup olma’ kriteri getirilerek hiçbir ayırım gözetilemeyeceği hükme bağlanmıştır.¹¹⁴

¹¹¹ <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/> (Erişim tarihi: 12 Aralık 2019).

¹¹² Nal, **a.g.e.**, s. 52.

¹¹³ Madde 14: “Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.”

¹¹⁴ Alpkaya, **a.g.m.**, s.151.

Ancak bu maddeye göre, ayrımcılık yasağı ancak Sözleşmede yer alan başka bir hakka bağlı olarak uygulanabilir. Dolayısıyla madde yardımcı bir niteliğe sahiptir. Sözleşmenin diğer maddeleriyle bağlantılı olarak 14. maddenin ihlal edilmiş olduğunun ileri sürüldüğü davalarda Mahkeme, asıl maddenin ihlal edildiği sonucuna varmışsa, davanın önemli bir yönünü oluşturmadığı takdirde, olayı ayrıca 14. madde açısından incelemeyi çoğu zaman gerekli bulmamaktadır.¹¹⁵ Bu bağlamda örnek oluşturan, Batı Trakya'daki Türk azınlığa mahsus dernekler tarafından açılan davalarda, Mahkeme başvurucuların Sözleşmenin 11. Maddesince korunan örgütlenme özgürlüğünü esas alan başvuruların ayrıca 14. madde ile ilgili incelenmesine gerek olmadığına karar vermiştir.¹¹⁶

1956 yılında azınlık haklarının korunmasını sağlamak amacıyla Alt Komite oluşturulmuştur. Komite, azınlık hakları ile ilgili hazırladığı çalışma 2 numaralı Ek Protokol'de öneri olarak yer alsa da kabul edilmemiştir. Bundan sonra azınlık korumasını kapsayacak şekilde ayrımcılık yasağını öngören hükmün icra edilmesi suretiyle yargısal içtihatlar oluşmaya başlamıştır.¹¹⁷

III. AVRUPA GÜVENLİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE AZINLIKLARIN KORUNMASI

Azınlık hakları konusunda çalışmalarını sürdüren ve azınlık hakları standartlarının geliştirilmesinde sorumluluk üstlenen bir diğer kurum ise Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'dür. AGİT, 1975 yılında Helsinki Nihai Senedinin, 35 ülke tarafından imzalanması ile kurulmuştur. Kurumun esas amacı iki blok arasındaki işbirliğini arttırmak, bölgede ve dünyada istikrar ve güvenliği sağlamaktır.

¹¹⁵ Nal, **a.g.e.**, s. 57-58.

¹¹⁶ Tourkiki Ettosi Xanthi and others v. Greece, Application No. 26698/05, 27.03.2008, para. 58; Emin and others v. Greece, No. 34144/05, 27.03.2008; Bekir-Ousta and others v. Greece, No. 35151/05, 11.10.2007, para. 47.

¹¹⁷ Duvan, **a.g.e.**, s. 272.

Helsinki Senedi, hem insan haklarına, hem de azınlık haklarına yer vermektedir. Senedin 7. Prensip Bölümünde azınlık haklarına ilişkin olarak; “ülkelerinde ulusal azınlık bulunan katılımcı devletler, bu azınlıklara mensup kişilerin kanun önünde eşit olma haklarına saygı gösterecekler, bu kişilerin, insan haklarını ve temel özgürlüklerini fiilen kullanmaları için tüm olanakları verecekler ve bu şekilde onların bu alandaki meşru çıkarlarını koruyacaklardır” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, azınlıkların kendi aralarında, kültürlerini geliştirmek için işbirliğine gidebilecekleri de belirtilmiştir.¹¹⁸

Helsinki Senedi, gerek içeriği, gerekse terminolojisi açısından eleştirilmiştir.¹¹⁹ Belgede üç ayrı bölümde azınlıklardan söz edilse de, sadece eşitlik ve ayrım gözetmeme ilkelerinin azınlıklar açısından yinelenmesiyle yetinilmiştir. Ayrıca azınlıkların dinsel ve kültürel haklarına değinilmemiştir. Genel olarak bakıldığında, Helsinki Nihai senedi, bir antlaşma değildir, bu nedenle de hergangi bağlayıcılığı bulunmamaktadır ve Birleşmiş Milletlerin yaptığı çalışmalardan çok fazla ileri de gidememiştir.¹²⁰

AGİT’te¹²¹ azınlıklar konusu 1990’a kadar nispeten ertelenmiştir. Ancak bu süreç içinde 3 İzleme Toplantısı gerçekleştirmiştir. Bunlar; Belgrad, Madrid ve Viyana İzleme Toplantılarıdır. Madrid Belgesin’de (1983), Nihai Senet’te olduğu gibi, ulusal azınlıklara mensup bireylerin haklarına saygı gösterilmesini ve bu haklardan yararlanılmasını sağlamak ve onların haklı çıkarlarını korumada sürekli bir ilerlemenin önemi belirtilmiştir.¹²²

¹¹⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s.244.

¹¹⁹ Lane Wright, “The OSCE and the Protection of Minority Rights”, **Human Rights Quarterly**, 1996, s.190-205.

¹²⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s.245.

¹²¹ 1994 Budapeşte Konferansıyla AGİK kurumsal bir yapıya kavuşturularak AGİT adını almıştır. AGİK çerçevesinde kabul edilen belgeler hukuken bağlayıcılığı olmamasına rağmen, önemli olduğu vurgulanmalıdır.

¹²² Kurubaş, **a.g.e.**, s.105.

Azınlıkların korunması ile ilgili örgütün önemli çalışmalardan biri de 1989 Viyana Sonuç Bildirisidir. Bu bildiride daha çok din ve ibadet özgürlüğü meselesinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte birçok konuyu kapsayan 27 maddelik öneri ve tavsiyeler insan haklarıyla ilgili düzenlemeleri de içermektedir.¹²³

Bildiride “Devletler, azınlıklara ait bireylerin temel hak ve hürriyetlerini korumakla, bunun için gerekli idari ve hukuksal düzenlemeleri yapmakla, ayrıca onların meşru talep ve çıkarlarını gerçekleştirmelerine katkıda bulunmakla yükümlüdür” ifadesi yer almakta böylelikle Örgüt, azınlıkların “kimliklerini” tanımış ve devletlere onların kimliklerini korumaları ve geliştirmeleri için sorumluluklar yüklemiştir. Bundan başka azınlıkların dil, eğitim ve diğer grup üyeleri ile iletişim kurma hakları da korunmuştur.¹²⁴

AGİT sisteminde azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerinin tanınmasına ve korunup geliştirilmesine ilişkin en kapsamlı düzenlemeler 1990 tarihli Kopenhag Toplantı Belgesi ve Yeni Avrupa için Paris Şartı oluşturmaktadır.

1990 tarihli Kopenhag Belgesinde ulusal azınlıklar konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Belgede azınlık olmanın kişisel bir tercih olduğu ve bunun hiçbir dezavantaj oluşturmayacağı, azınlıklara mensup bireylerin etnik, dinsel, dilsel, ya da kültürel kimliklerini özgür bir şekilde ifade etme, koruma, geliştirme isteklerine karşı asimilasyona uğramadan, kültürlerini bütün yönleriyle koruma ve geliştirme hakkına sahip oldukları belirlenmiştir.¹²⁵ Ayrıca azınlıkların örgütlenme, organizasyonlara girebilme, devlet siyasetine aykırı olmayacak şekilde yerel ve otonom idareler kurabilme ve kamuda etkili bir biçimde temsil edilme haklarının olduğu vurgulanmaktadır.

Belgenin 37. Paragrafında “azınlıklar bu hakların hiç birini BM Anayasasına ve uluslararası hukukun diğer yükümlülüklerine aykırı bir şekilde kullanamazlar”

¹²³ Duvan, **a.g.e.**, s. 257.

¹²⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 245.

¹²⁵ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 123.

ibaresiyle, azınlık mensuplarına önemli bir sınırlandırma getirilmiş, devletlerin toprak bütünlüğü güvence altına alınmıştır.¹²⁶

1990 yılında AGİK Zirvesi Paris'te ikinci kez bir araya gelerek Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartını kabul etmiştir. AGİK'in insan ve azınlık haklarına ilişkin düşünceleri bu belgeyle daha çok belirginleşmiştir. Yeni Avrupanın demokratik, barışçıl, insan haklarına saygılı ve hukuk devleti ilkelerine dayanan iş birliği, Şartta “insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü”, “ekonomik özgürlük ve sorumluluk”, “taraf devletler arasında dostane ilişkiler”, “güvenlik”, “birlik” ve “geleceğe ilişkin rehber ilkeler” başlıklarında belirtilmiştir.¹²⁷

Şartın azınlıklarla ilgili kararına gelince, ulusal azınlıkların daha iyi korunması ve işbirliğinin artırılması için uzmanlar toplantısının düzenlenmesi kararı alınmıştır. Ulusal Azınlıklar Üzerine Uzmanlar Toplantısı 1991'de Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. 1991 Raporu'na (Cenevre Raporu) göre, kamu işlerine etkin katılım için karar alma veya danışma yapılarına demokratik katılım önemli bir unsurdur. Ayrıca, taraf devletler, ulusal azınlıkların yaşadığı bölgeleri de kapsayan seçimlerde gözlemcilerin varlığını olumlu değerlendirmeli ve erişimlerini sağlamak için gayret göstermelidir. Raporda aynı zamanda bazı anayasal sistemler için tavsiye niteliğinde “azınlıkların temsil edildiği danışma ve karar alma birimleri” oluşturulmasından da bahsedilmektedir.¹²⁸

1992 yılında Helsinki Toplantısı sonucunda azınlıklarla devletlerarası anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolünü üstlenmesi için “Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği” kurulmuştur. Komiserlik, Konseye bağlı çalışmaktadır ve etkili bir diyalog mekanizmasıyla çalışabileceğinden büyük önem taşımaktadır. Ancak AGİT, bir “azınlık” tanımı yapmadığı için, Komiserliğin yetki alanına göçmenler, mülteciler

¹²⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 245.

¹²⁷ Paris Şartı, (Çevrimiçi) <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/359d3--Yeni-Bir-Avrupa-Icin-Paris-Sarti-Yeni-Bir-Demokrasi,-Baris-ve-Birlik-Cagi.pdf>, 16 Mayıs 2019.

¹²⁸ AGİT, **Ulusal Azınlıkların Seçim Süreçlerine Katılımını Teşvik Etme ve İzleme üzerine El Kitabı**, Çevirmen: Binnur Aloglu, Ayşegül Bahçıvan, ESHİD, İstanbul, 2015, s. 11.

veya bir ana vatani olmayan ulusal olmayan azınlıklar girememiştir. Diğer önemli sorun ise Komiserliğin herhangi bir hukuksal yetkisinin olmamasıdır, çünkü taraflar görüşme önerilerini bile kabul etmeyebilmektedir.¹²⁹

Bunlardan ziyade AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri tarafından oluşturulan ve uygulamaya müsait tavsiyeler niteliğinde çeşitli belgeler de bulunmaktadır. 1996 Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri, 1998 Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri, 1999 Ulusal Azınlıkların Kamusal Yaşama Katılımına İlişkin Lund Tavsiyeleri bunlardan bazılarıdır. Bundan başka Komiserlik tarafından 2003 tarihli Radyo Televizyon yayınlarında Azınlık Dillerinin Kullanımına İlişkin Kılavuz da hazırlanmıştır.¹³⁰

¹²⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 245.

¹³⁰ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 125.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK HAKLARI VE AZERBAYCAN

I. AZERBAYCAN'IN ETNİK YAPISI

A. Genel Bilgiler

Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın doğu kesiminde, Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktasında yer almaktadır. Kuzeyinde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran, güneybatısında Türkiye ile sınırları mevcut olan Azerbaycan'ın, doğuda Hazar Denizi vasıtasıyla Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan ile sınırları bulunmaktadır. Azerbaycan'ın yanısıra 50'den fazla ülkede yaşayan 45 milyon civarındaki Azerbaycan Türkü'nün 30 milyondan fazlası İran'da bulunmaktadır. Ülkenin resmi dili Azerbaycan Türkçesidir.¹³¹

Hem Azerbaycan, hem de tüm Kafkasya her zaman çeşitli uygarlıkların yaşadığı ve küresel güçler tarafından paylaşılamayan bir yer olmuştur. Azerbaycan, sürekli göçebe halkların istilasına ve göçüne uğramıştır. Kuzey Azerbaycan'ı işgal eden komşu ülkeler burada güçlerini artırmak için göçebe siyaseti yürütmüşler. Eski ve Orta Çağlarda halkların toplu göçlerini İran yönetimi, yeni dönemde ise Çarlık Rusyası gerçekleştirmiştir.¹³² Bu siyaset Sovyet döneminde de devam ettirilmiştir.

Azerbaycan hem coğrafi hem tarihi hem de kültürel bakımdan, Kafkasya'nın doğusu ile batısının, güneyi ile kuzeyinin birleştiği bir bölgede yer almaktadır. Bu sebepten çeşitli milletler için tarihte medeniyet köprüsü rolünü üstlenen bir ülke konumundadır. Geçmişten günümüze bu topraklarda çok sayıda farklı milletler

¹³¹ Şevket Yıldız, "Azerbaycan Cumhuriyetinin Etnik Kompozisyonu", **International Social Sciences Studies Journal**, 5(40), 2019, ss. 4100-4101.

¹³² Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, S. 1, Ankara, 2001, s. 177.

yaşamış ve devletler kurulmuştur. Zaman zaman Türk dilli, Fars dilli, Kafkas dilli ve Slav dilli halklara vatan olmuştur.¹³³

Azerbaycan, nüfus açısından çok uluslu bir yapıya sahiptir. Ülkede otuzdan fazla etnik grubun bir arada yaşadığı görülmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan nüfusunun etnik yapısı çok fazla değişikliğe uğramıştır. Özellikle Karabağ Savaşı sırasında ve bağımsızlık döneminden sonra bazı milletlerin (Ermeniler, Ruslar, Yahudiler vb.) ülkeyi terk etmeleri bu değişimde etkisini daha çok göstermiştir. Dağlık Karabağ'daki çatışmalar sonucunda toplam nüfusun %1,5'ini oluşturan 300.000 kadar Ermeni ülkeyi terk etmiştir. Ayrıca 1988 yılından sonra Ermenistan'da yaşayan 200.000'den fazla Azerbaycan Türkü Azerbaycan'a göç ettirilmiştir. Bu nedenlerden dolayı ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerinin sayısı her geçen yıl daha da artmıştır.¹³⁴

Azerbaycan Türkleri'nden ziyade birçok az sayılı halkın, etnik ve ulusal azınlığın da bu topraklarda yaşadığı görülmektedir.¹³⁵ Bunların arasında Altay ailesinin Türk koluna bağlı olan Azerbaycan Türkleri, Tatarlar, Ahıska Türkleri, ayrıca Hint-Avrupa (Tatlar, Talışlar, Dağ Yahudileri, Kürtler), Kafkaz (Udiler, Lezgiler, Avarlar, Sahurlar, Buduqlar, İngloylar, Grızlar, Hınalıklar) ve Slavyan (Ruslar, Malakanlar, Ukraynalılar) dil gruplarının temsilcileri vardır.¹³⁶

Kuzey Kafkasya alt grubunun temsilcileri olan Lezgiler, Avarlar, Sahurlar, Udiler, Krizler, Buduglar ve Kınalıklar, çoğunlukla Azerbaycanın kuzey doğusunda

¹³³ Elnur Ağayev, "Azerbaycan'ın Etnik Yapısı", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 53, 2013, s. 1030.

¹³⁴ Rehman Seferov, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 17, 2005, s. 407-408.

¹³⁵ Azerbaycan'da etnik yapı literatüründe sıklıkla ulusal azınlık, etnik azınlık ve azsayılı halk terimleri kullanılmaktadır. Bu kavramlar aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır: Ulusal Azınlık: Bir ülkede, devlette nüfusun çoğunu oluşturan millettten sonra azınlıkta kalanları içermektedir; Etnik Azınlık: Ayrı ayrı halk ve milleti oluşturan, etnik birlikten kopmuş ve bu süreçler zamanı kendine özgün şekil ve anlam kazanan etnik gruplardır; Azsayılı Halk: Bir bölgede toplu halde yaşayan ve kendilerinin bu toprağın yerel etnik unsuru olduklarına inananları içermektedir. **Bkz.**, Elnur Ağayev, **a.g.m.**, s.1031., Gəməşah Cavadov, **Azerbaycan'ın Azsayılı Halkları ve Milli Azınlıklar**, Elm, Bakü, 2000, s. 9.

¹³⁶ Səmayə Quliyeva, **Azərbaycanda yaşayan azsayılı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu**, Bakı, 2012, s. 3.

ve kuzey batısında yaşarlar. Bu gruplar geçmişten bu yana şimdiki Azerbaycan topraklarında yaşamaktadırlar.¹³⁷

Azerbaycanın nüfusu, Devlet İstatistik Komitesinin 1 Temmuz 2019 tarihli sayımına göre 10.019.575 kişiye ulaşmıştır.¹³⁸ Ancak en son etnik nüfus dağılımı 2009 yılına aittir ve bu nüfus sayımına göre, Azerbaycan, yüzde 91,6'sı etnik Azerbaycanlı olmakla toplam 8.922.400 nüfusa sahiptir (Tablo 1). Nüfusun yüzde 8,4'nü ise azsayılı halklar, etnik ve ulusal azınlıklar oluşturmaktadır. Başlıca etnik azınlıklar şunlardır: Lezgiler (180,3 bin), Ermeniler (120,3 bin, Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgal edilen Dağlık Karabağda ikamet edenler de dâhil olmak üzere), Ruslar (119,3 bin), Talışlar (112 bin), Avarlar (49,8 bin), Türk-Ahıskalar (38 bin), Tatarlar (25,9 bin), Tatlar (25,2 bin), Ukraynalılar (21,5 bin), Sahurlar (12,3 bin), Gürcüler (9,9 bin), Yahudiler (8,9 bin), Kürtler (6,1 bin), Udinler (3,8 bin) ve Kınalıklar (2,2 bin).¹³⁹

Tablo 1: Azerbaycan Cumhuriyetinin Etnisite Dağılımı

Milletler	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999	2009
Toplam Nüfus	2314600	3205200	3697700	5117100	6026500	7021200	7953400	8922400
Azerbaycan Türkleri	1438000	1870500	2494400	3776800	4708800	5805000	7205500	8172800
Lezgiler	37300	111700	98200	137300	158100	171400	178000	180300
Ermeniler	282000	388000	442100	483500	475500	390500	120700	120300
Ruslar	220500	528300	501300	510100	475300	392300	141700	119300
Talışlar	77300	87500	100	...	...	21200	76800	112000

¹³⁷ Arif Yunus, "Ethnic Profile of Post-Soviet Azerbaijan", **European Yearbook of Minority Issues**, S. 4, 2004, s. 488.

¹³⁸ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/>, 16 Ağustos 2019.

¹³⁹ Demographic Indicators of Azerbaijan, **Statistical Yearbook**, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, Baku, 2018, s. 58.

Avarlar	19100	15700	17300	30700	36000	44100	50900	49800
Ahıska Türkleri	...	...	200	8500	7900	17700	43400	38000
Tatarlar	9900	27600	29600	31800	31400	28600	30000	25900
Tatlar	...	...	5900	7800	8900	10200	10900	25200
Ukraynalılar	18200	23600	25800	29200	26400	32300	29000	21500
Sahurlar	15600	...	2900	6200	8500	13300	15900	12300
Gürcüler	9500	10200	9500	13600	11400	14200	14900	9900
Yahudiler	30900	41200	40200	41300	35500	30800	8900	9100
Kürdler	41200	6000	1500	5500	5700	12200	13100	6100
Grızlar	...	...	...	...	...	...	...	4400
Udinler	2400	...	3200	5500	5800	6100	4100	3800
Hınalıklar	...	...	...	...	...	...	...	2200
Diğer milletler	112700	3183	25500	29300	3130	3130	9600	9500

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu.

Tablo 2: Azerbaycan’da Yaşayan Halkların Yüzdesel Dağılımı

Milletler	1939	1979	1989	1999	2009
Azerbaycanlılar	58,4	78,1	82,7	90,6	91,6
Lezgiler	3,5	2,6	2,4	2,2	2,0
Ermeniler	12,1	7,9	5,6	1,5	1,3
Ruslar	16,5	7,9	5,6	1,8	1,3
Talışlar	2,7	...	0,3	1,0	1,3
Avarlar	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6
Ahıska Türkleri	...	0,1	0,2	0,5	0,4
Tatarlar	0,9	0,5	0,4	0,4	0,3

Tatlar	...	0,14	0,14	0,13	0,3
Ukraynalılar	0,7	0,4	0,5	0,4	0,3
Sahurlar	...	0,1	0,2	0,2	0,1
Gürcüler	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1
Yahudiler	1,3	0,6	0,4	0,1	0,1
Kürdler	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1
Gıızlar	...	...	...	...	0,04
Udinler	...	0,1	0,1	0,05	0,04
Hınalıklar	...	...	...	...	0,02
Diğer milletler	2,9	0,66	0,46	0,12	0,10

Kaynak: Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu.

B. Azərbaycan'da Yaşayan Etnik ve Dini Azınlıklar

1. Etnik Azınlıklar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin esas etnik unsurunu oluşturan Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde yaşarlar ve kanunlarda öngörülen tüm siyasi, ekonomik ve kültürel haklara sahiptirler.¹⁴⁰ Türkçe konuşan Azerbaycanlılar ülke nüfusunun onda birini oluşturmaktadır.

1990 yıllarında Azerbaycan'ın demografik yapısındaki ciddi değişiklikler Azerbaycan Türklerinin sayısının toplam nüfus içinde artmasına (%7,9) neden oldu. Tüm yüzyıl boyunca Azerbaycanlıların artan özgül ağırlığı 1926 yılındaki % 62.1'den, 2009 yılında %91.6'ya ulaşmıştır. Bunun başlıca nedenleri Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların Azerbaycan'a yerleşmeleri, Karabağ dışındaki Ermenilerin Azerbaycan'ı terk etmeleri, Rusların ve diğer Slav halkların ve Yahudilerin kendi ülkelerine dönmeleridir.

¹⁴⁰ Ağayev, a.g.m., s. 1036.

Ahıska Türkleri, 1829 Edirne Antlaşması'na kadar yaklaşık 250 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu himayesinde bulunan Çıldır Eyaletinin merkezi konumundaki Ahıska, bugün Gürcistan'ın güneybatısındaki Mesheti-Cavahetya bölgesi sınırları içinde yer almaktadır.¹⁴¹

1944 yılında Josef Stalin'in kararıyla Ahıska Türklerinin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgünü başlanmış ve bu sürgün 1956 yılına kadar devam etmiştir. Ahıska Türkleri Azerbaycan'a ilk olarak 1958 yılında gelmişler ve ülkenin Haçmaz, Guba, Saatli, Sabirabad ve Beylegan illerine yerleştirilmişler. Ahıska Türklerinin Azerbaycan'a yerleştirilmesini ikinci dönemi 1989 yılında ortaya çıkan Fergana olaylarından¹⁴² sonra gerçekleştirilmiştir.¹⁴³ Gelenler toplu şekilde Azerbaycan'ın Saatli ve Sabirabad illerine yerleştirildiler. Azerbaycan'a yerleştirilen Ahıska Türkleri'nin sayısı ilk defa 1979 yılı nüfus sayımına yansdı. 1979 yılı nüfus sayımı sonucuna göre Azerbaycan'da 7.900 (% 0.1) Ahıska Türkü yaşadığı kaydedildi. 1989 ve 1999 nüfus sayımlarına yansıyan ikinci göç olayından sonra Ahıska Türkleri'nin sayısı artarak 1989 yılında 17.700'e (% 0.2) ve 1999 yılı sayımında ise 43.400'e (% 0.5) ulaştı.¹⁴⁴ 2009 yılında yapılan son nüfus sayımında ise Ahıska Türkleri'nin Azerbaycan'daki sayıları 37.975'e (% 0.4) düşmüştür (Tablo 1 ve 2).

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'a yerleştirilen Ahıska Türkleri, Azerbaycan vatandaşı olarak burada yaşayan diğer halklarla eşit haklara sahiptirler. Onların problemleri ile devlet yetkilileri ve "Ahıska" Kültür Merkezi ilgilenmektedir. Kendi medeniyetlerini, folklorunu, gelenek-göreneklerini korumakta ve yaşatmaktadırlar. Oturdıkları Saatli bölgesinin Adıgün köyünde "Adıgün" folklor

¹⁴¹ Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, "Ahıska Türkleri: Ulusötesi Topluluk – Ulusötesi Aileler", **Sosyoloji Konferansları**, S. 50, 2014, s. 87.

¹⁴² Fergana olayları, Özbekistan'ın Fergana vadisi bölgesinde 1-5 Haziran 1989 tarihleri arasında çıkan ve yaklaşık 100 bin Ahıska Türkünün Özbekistan'dan göç etmesiyle sonuçlanan olaylardır.

¹⁴³ Quliyeva, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁴⁴ Ağayev, **a.g.m.**, s.1036-1037.

grubu ve Haçmaz rayonunda öğrencilerin oluşturduğu “Sevil” dans toplulukları ile faaliyetlerini sürdürüyorlar.¹⁴⁵

Azerbaycan’da yaşayan azınlıklardan biri de Tatarlardır. Ülkede Kırım, Kazan, Nogay ve Astrahan Tatarları yaşamaktadırlar. Tatarların Azerbaycan’da ilk ortaya çıkmaları Safevi-Osmanlı savaşı dönemine rastlar. O zamanlar Kırım Girayları Osmanlı ordusunda savaşıyorlardı. Daha sonra Bakü’de petrol olaylarından dolayı yaşanan ekonomik göç sonucunda Tatarlar’ın sayısı artmıştır. Neredeyse tüm yerli Tatarlar şehirlerde yaşamaktadırlar.¹⁴⁶

Çarlık Rusya döneminde Azerbaycan’ın Türk-Müslüman nüfusuna Tatar denilmekteydi. Yerel halkın dili ise Tatar dili olarak geçiyordu. Genel olarak Çarlık Rusya’sında “Tatar” sözü “Türk” anlamına denk geliyordu.¹⁴⁷

Tatarlar’ın sayısı 1979 yılı nüfus sayımında 31.400 (% 0.5) olarak kaydedilmiştir. Bu sayı 1989 yılında azalsa da (28.600, % 0.4), 1999 yılında yeniden artarak 30.000’e (% 0.4) ulaşmıştır. 2009 yılı nüfus sayımında ise sayıları tekrar azalrak 25.900’e (% 0.3) düşmüştür (Tablo 1 ve 2).

Bakü’de Azerbaycan-Tatar Topluluğu, “Tugan tel” Tatar Medeniyet Topluluğu, “Yaşlıg” Tatar Medeniyet Merkezi, “Kırım” Kırım Tatarları Topluluğu faaliyet göstermektedir. Her yıl millî bayramları “Saban Toy”u kutlamaktadırlar.¹⁴⁸

Lezgiler, Azerbaycan Türklerinden sonra ikinci büyük etnik grubu oluşturmaktadır. Genelde Dağıstan ve Azerbaycan’da yaşamakta olan Lezgiler,

¹⁴⁵ Ahıska Türkleri tarihinin kısa özeti, günümüzde dünyada dağılımları ve yaşadıkları göç sorunlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz., Rehman Seferov, Ayhan Akış, “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türkleri’nin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 24, Güz, 2008, s. 393-411.

¹⁴⁶ Musabeyov, **a.g.m.**, s. 195.

¹⁴⁷ Niftiyev, **a.g.e.**, s.149.

¹⁴⁸ Quliyeva, **a.g.e.**, s. 13-14.

Azerbaycan’da esasen Guba, Gusar, Haçmaz bölgelerinde oturmaktalar, ayrıca Bakü, Gence, Sumgayıt, Göyçay, Gebele, İsmayılı bölgelerinde de yaşamaktadırlar.¹⁴⁹

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycanlı, Rus ve Ermenilerinden sonra en kalabalık grubu Lezgiler oluşturmaktaydı. 1989 sayımına göre ülkede yaşayan Lezgilerin sayısı 171.400 (% 2,4), 1999 verilerinde ise 178.000 (% 2,2) idi. 2009 yılı son nüfus sayımına göre ise Azerbaycan’daki Lezgi nüfusu 180.300 (% 2,0) olmuştur.¹⁵⁰

Lezgi dili, Kafkas dillerinin Dağıstan grubunun bir parçasıdır ve üç ayrı lehçeyi içermektedir. Azerbaycan’daki Lezgilerin çoğu iki ya da üç dilde konuşurlar; Lezgice, Azerice ve Rusça. Lezgiler İslam dinin Sünni mezhebine bağlıdırlar.¹⁵¹

Gusarda Bakü Pedagoji Üniversitesinin şubesi vardır. Burada ana okullarda Lezgi dilinin öğretilmesi için öğretmenler hazırlanmaktadır. Bunun yanı sıra Şube Lezgi dilinin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu şubede sadece Azerbaycan’da yaşayan Lezgilere değil, ayrıca Dağıstandan gelen Lezgilere de eğitim verilmektedir.¹⁵²

Lezgiler’in kültürlerinin geliştirilmesinde “Samur” Lezgi Kültür Merkezi’nin önemli bir yeri vardır. Merkezin yayınladığı “Samur” gazetesi geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Gusar rayonunda faaliyette olan “Lezgi Devlet Dram Tiyatrosu” hem Lezgi hem de Azerbaycan dillerinde oyunlar hazırlamaktadır. Lezgiler’in topluca yaşadıkları bölgelerde 1-4. Sınıflarda Lezgi dilinde dersler verilmektedir. Bundan başka “Aras” radyosunda Lezgi dilinde haftada iki gün 15’er dakikalık program sunulmaktadır.¹⁵³

¹⁴⁹ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1041.

¹⁵⁰ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1042.

¹⁵¹ “The Lezgins of Azerbaijan”, **Minorities at Risk**, University of Maryland, 2001.

¹⁵² Niftiyev, **a.g.e.**, s. 362.

¹⁵³ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1042.

Kafkas dilli halklardan biri olan Avarlar, Azerbaycan'a Dağıstan'dan göç etmiş ve genel olarak Balaken ve Zagatala bölgelerinde yaşamaktadırlar. Avarlar, İslam dinini kabul etmişlerdir. Azerbaycan'daki nüfus sayımlarına göre 1989 yılında 44.100 (%0,6), 1999'da 50.900 (%0,6) olan Avarların sayısı 2009 yılında 49.800 (%0,6) olmuştur. Görüldüğü gibi bağımsızlık döneminde yapılan nüfus sayımlarında sayıları çok da değişmemiştir.¹⁵⁴

Avarların yaşadıkları bölgelerde ilköğretim Avar dilinde eğitim yapılmaktadır. Bundan başka Avarların "Şeyh Şamil" adlı kültür cemiyetleri mevcuttur. 2008 yılında faaliyete başlayan Avar Medeniyet Merkezinin esas amacı Avarların kültürünün, folklorunun ve dininin korunmasını sağlamaktır.¹⁵⁵

Azerbaycan'ın Kafkas dil ailesi grubuna ait olan Sahurlar, ilkbasta Dağıstan'da yaşamış, daha sonraları Azerbaycan'ın Zagatala ve Gah ilçelerine göç etmişlerdir. Halkın ismi Dağıstan'daki Sahur köyünden gelmektedir. Sahur dilinin 3 lehçesi vardır: Sahur-Suvagil, Gelmek-Kurdul ve Sapuçin (Sabunci). 2009 yılı nüfus sayımına göre Azerbaycanda yaşayan Sahurların toplam sayısı 12.300'dür. 1926 yılında toplam nüfus içerisinde %0.7 olan Sahurlar, 2009'da %0.1'e düşmüştür (Tablo 2).

1992 yılından bu yana Azerbaycan'da Sahurların sosyal ve kültürel gelişimine, geleneklerine, dilinin ve medeniyetinin teşvik edilmesine önem veren Sahur Medeniyet Merkezi faaliyetini sürdürmektedir.¹⁵⁶

Kafkas dillerinin Lezgi grubuna dâhil yerel etnik unsurlardan biri de Udiler'dir. Dünyanın etnik haritasında Udiler yalnız Azerbaycanda bulunmaktadır. Udiler genelde Gebele ilinin Nic köyünde ve az sayıda da Oğuz ilinde yaşamaktadırlar. Eski Albanya'da yaşayan 26 boyundan biri olan Udiler, Azerbaycan'ın en eski etnik unsurlarındandır. İslam dininin bölgede yayılmasından sonra Udilerin bir kısmı

¹⁵⁴ Rauf Hüseyinov, "Avarlar Azerbaycan'da", *İrs*, S. 6, 2007, s. 12.

¹⁵⁵ Quliyeva, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵⁶ *A.e.*, s. 8.

İslamı kabul etmiş, bir kısmı ise Hristiyanlığa devam etmişlerdir. Hristiyan Udiler'in bir kısmı Ermeni Grigoryan kilisesinin etkisiyle Grigoryanlığı kabul edip aynı zamanda Ermenileşirken, diğer bir kısmı ise Gürcüler'den Ortodoksluğu kabul ederek Gürcüleşmişlerdir. Azerbaycanda yaşayan Udiler ise maddî ve manevî değerlerini koruyarak yaşamlarına devam etmişlerdir.¹⁵⁷

Udilerin sayısına gelince 1979 yılından 1989 yılına kadar devam eden artış (5.800'den (% 0.1) 6.100'e (% 0.1))1999 yılı nüfus sayımında azalma göstermiştir (4.100, % 0.05). Buna sebep her şeyden önce Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaştan dolayı Ermenileşmiş-Grigoryanlaşmış Udiler'in göç etmeleridir. Bu azalma 2009 yılı nüfus sayımında da devam etmiştir (3.800, % 0.04).¹⁵⁸

Udince ders kitaplarının hazırlanmasında, Azerbaycan ve dünya edebiyatı klasiklerinin Udince'ye çevrilmesine yardımcı olan Udin Milli Kültür Merkezi ülkede faaliyet göstermektedir. Ayrıca Udin dini topluluğu, Kuzey Kafkasya'da Rostov-Don'daki Ermeni piskoposluğu ile ilişki halindedir.¹⁵⁹

Talışlar, İran dilli etnik gruplar arasında önemli yere sahiptirler. Talışların konuştuğu Talışça, Hint Avrupa dilleri ailesinin İran grubunun Kuzey-Batı koluna aittir. Talışlar kendilerini 'Talış' (çoğul 'Talışan') adlandırmaktadırlar. Talışlar Azerbaycan'ın yerli halklarından biridir. Günümüzde Azerbaycan'ın güney bölgesinde – Lerik, Masallı, Yardımlı, Lenkaran ve Astara illerinde, bir kısmı da Bakü ve Sumgayıt'ta yaşamaktadırlar. Azerbaycan sınırları dışında, Güney Azerbaycan'da, yani İran'ın kuzeyinde de Talışlar yaşamaktalar. Eski dönemlerde Talışların yerleştikleri güney bölgeler Midiya devletinin egemenliğinde idi. 17. Yüzyılda bu bölgede Talış hanlığı oluşmuştur. 1813 yılında İran ve Rusya arasında

¹⁵⁷ Cavadov, **a.g.e.**, s. 211-212.

¹⁵⁸ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1042.

¹⁵⁹ Musabeyov, **a.g.m.**, s. 184.

imzalanmış “Gülistan” Antlaşmasıyla hanlık Azerbaycan’la birlikte Rusya tarafından işgal edilmiştir.¹⁶⁰

1926 yılı Sovyet dönemindeki sayımda Talışların nüfusunun 77,3 bin (% 3.3) olduğu görülmektedir. 1939 yılında sadece 3 bin Talış kaydedilmiş, daha sonraki sayımda bu etnik kimlik listelerden kaldırılmıştır. 1989 sayımlarında ise Talışlar 21 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Ancak 1999 yılı nüfus sayımında bu sayı yükselerek 76.800 (% 1.0) olarak belirlenmiştir.¹⁶¹ 2009 sayımına göre ise Azerbaycan’da 112.000 (% 1.3) Talış yaşamaktadır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Talışlar Azerbaycan Türkleriyle tam olarak kaynaşmıştır. Talış gelenekleri, kültürü ve günlük yaşam tarzları Azerbaycan Türkler’inden pek farklı değildir. Bugün Azerbaycan’da Talışlar’ın, merkezi Bakü’de olan ve Talışlar’ın yaşadıkları bölgelerde şubeleri de bulunan Talış Kültür Merkezi vardır. Bu Merkez, Talışların dilini, yaşam tarzını, folklorunu, geleneklerini, maddi ve manevi değerlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Talış Kültür Merkezi’nin yayını olan “Talışı Sedo” gazetesi yayınlarına aralıklarla devam etmektedir. Ayrıca “Hovon” (Türkçe “Kardeşler”) folklor grubu faaliyet göstermektedir. Talışlar’ın yaşadıkları bölgelerde 1-4. sınıflarda Talış dil eğitimi verilmekte, Talış dil eğitimi için gerekli kitaplar devlet tarafından hazırlanmaktadır. Talış şair ve yazarlarının Talış ve Azerbaycan dilinde kitapları yayınlanmaktadır. Devlet radyosunda haftada iki gün, 15’er dakikayla Talış dilinde program sunulmaktadır. Talışlar, Azerbaycan dilinde eğitim aldıkları için Talış diliyle beraber Azerbaycan dilinde de mükemmel şekilde konuşmaktadırlar. Okullarda Azerbaycan’ın diğer halklarıyla eşit haklara sahiptirler.¹⁶²

Kürtler, Azerbaycan’da yaşayan İran dilli topluluklardan bir diğeridir. Kendilerini Kıрмаçi olarak adlandıran bu topluluk genelde Azerbaycan’ın Karabağ

¹⁶⁰ Cavadov, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁶¹ Musabeyov, **a.g.m.**, s. 188.

¹⁶² Ağayev, **a.g.m.**, s. 1045-1046.

bölgesinde – Laçın ve Kelbecer illerinde yaşamışlardır. Aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde de yaşamaktadırlar. Hâlihazırda Laçın ve Kelbecer illeri Ermenistan tarafından işgal edildiği için Kürtler, Azerbaycanın farklı bölgelerinde yaşamaktadırlar.

Kürtlerin Azerbaycanda yaşamasıyla ilgili ilk iddialar X. yüzyıla dayanmaktadır. Bu dönemden bahseden Arapça kaynaklarda Kürtlerin Şirvan’da, Aran’da, Beylegan’da, Derbent’te ve Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde yaşamalarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.¹⁶³ Bundan başka XVI. yüzyılda bölgedeki savaşlar sonucu Kürtler’in İran’dan Azerbaycan’a göçü artmış ve XIX. yüzyılda da göç devam etmiştir. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla İran’dan Ermeniler’le beraber Kürtler de Azerbaycan’a yerleştirilmişlerdir.¹⁶⁴

1926 yılı nüfus sayımında Kürtlerin sayı 41.200 (% 1.8) olmuş, 1989 yılında 12.200’e (% 0.2) düşmüştür. 1999 yılı nüfus sayımında ise bu sayı 13.100’e (% 0.2) ulaşmıştır. 2009 sayımına göre Azerbaycan’da 6.100 (% 0.1) Kürt yaşamaktadır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Bakü’de faaliyette bulunan “Ronayi” Kürt Medeniyet Merkezi 1990 yılında açılmıştır. Merkez amacını, Kürtçe-Azerbaycanca, Azerbaycanca-Kürtçe sözlük hazırlamak, diğer dillerde olan eserleri Kürtçeye çevirmek, Kürtçe ders kitapları hazırlamak, folklor örneklerini toplamak, Kürt tarih kitapları hazırlamak şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁵

Etnik gruplar arasında önemli yere sahip olan Tatlar, Azerbaycan’ın Abşeron, Hızı, Deveçi, Guba, Şamahı ve İsmayılı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Onlar Azerbaycan Kaspik yanı bölgelerine, Sasaniler tarafından 4. asırda göç etmeye

¹⁶³ Quliyeva, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁶⁴ Cavadov, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 143-144.

zorlanmış İran dil topluluğunun torunlarıdır.¹⁶⁶ Tat dili Hint-Avrupa dil ailesinin İran grubuna aittir.¹⁶⁷

Dini inançlarına göre Tatlar 3 gruba ayrılırlar: İslam dinini kabul eden Tatlar’a “Müslüman Tatlar”, Grigoryan mezhebini kabul eden Tatlar’a “Ermeni Tatlar” (veya Grigoryan Tatlar) ve Yahudi dinini kabul edip Tat dilinde konuşanlara ise “Yahudi Tatlar” (veya Dağ Yahudileri, Cuhudlar) adı verilmektedir.¹⁶⁸ Şamahı bölgesinin bazı köylerinde yaşayan Hristyan Tatların Ermeni Grigoryan kilisesine bağlı olmaları, onların zamanla Ermenileşmesine sebep oldu. Azerbaycanla Ermenistan arasındaki savaşın başlamasından sonra bu köylerde yaşayan Ermeni Tatlar, Ermenistanda yaşayan Azerbaycanlılarla yaşayış yerlerini değiştirerek Ermenistana göç ettiler.¹⁶⁹ Müslüman Tatlar esasen Abşeron yarımadasının Balahanı, Surahanı ilçelerinde; Hızı, Guba, Şamahı ilinin Melhem köyünde; İsmayilli ilinin Lahıç kasabasında yaşıyorlar. Yahudi Tatlar ise Guba ilinin Kırmızı kasabasında, Oğuz ilinin merkezinde, aynı zamanda Bakü’de yaşıyorlar.¹⁷⁰

1989 nüfus sayımında Azerbaycan’da 30.800 (% 0,4) Yahudi sayılmıştır ve bunlardan 5.500’ü Dağ Yahudileridir. 1999 nüfus sayımında Dağ Yahudileri ve ağırlıklı olarak Bakü’de yerleşmiş Avrupa Yahudileri arasında ayırım yapılmamış ve Azerbaycan’da yaşayan Yahudi nüfusun toplam sayısı 8.900 (% 0,1) olarak belirlenmiştir. 2009 genel nüfus sayımı verilerine göre Azerbaycan’daki Yahudi nüfus sayısı 9.100 (0,1)’dür (Tablo 1 ve Tablo 2).

Genel olarak Tatların sayıları 1989 yılı nüfus sayımına göre 10.200 (% 0.13), 1999 yılında 10.900 (% 0.13), 2009 yılı nüfus sayımında ise 25.200 (% 0.3) olarak kaydedilmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2).

¹⁶⁶ Musabeyov, **a.g.m.**, s. 193.

¹⁶⁷ Quliyeva, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁶⁸ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1043.

¹⁶⁹ Musabeyov, **a.g.m.**, s. 193.

¹⁷⁰ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1043.

Azerbaycan'da 1990 yılında kurulan “Azeri” Tat Kültür Merkezi faaliyetini halen sürdürmektedir. Merkez Tat folklorunu, edebiyatını, tarihini, dilini, âdetlerini araştırmakta, Tatlar'ın toplu yaşadıkları bölgelerde 1-4. sınıflarda milli dilde eēitim vermek için ders programları, kitaplar hazırlamaktadır. Tatlar devlet yönetiminde, kültürel ve ekonomik hayatta yer almaktadırlar. Kendi aralarında Tat dilinde konuşsalar da Azerbaycan'ın diēer etnik unsurlarıyla anlaşmak için devletin resmi dili - Azerbaycan dilini kabul etmekte ve kullanmaktadırlar.¹⁷¹

Hınalıklar, dünyada bir tek Guba ilinin Hınalık köyünde yaşarlar. 1926 yılı nüfus sayımında sayıları 1.448 olarak kaydedilmiştir. Sovyetler Birliēi döneminden sonraki nüfus sayımlarında ise kayda ge irilmemişlerdir. 2009 yılı nüfus sayımında yeniden kayda alınmışlardır. Bu sayıma göre Hınalıkların sayısı 2.200 (% 0.02) olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Diēer bir etnik grup ise Buduglardır. řahdaēlar ailesine mensup olan Buduglar genelde Guba, Haçmaz, Siyezen, Bakü ve Sumgayıtda yaşamaktadırlar. XIII yüzyılda Azerbaycanda yaşayan Buduglar'ın Budat isimli kabileden oldukları farzedilmektedir.¹⁷² Sayıları 1926 yılı sayımına göre 1993 olarak kayda geçmiştir. Bugün ise sayılarının 15.000 olduēu tahmin edilmektedir.

Azerbaycanda yaşayan diēer bir etnik grup Grızlardır. Grızlar'ın ilk yaşam merkezi Guba ilinin Grız köyü olmuştur. Ancak onlar da Buduglar gibi XIX yüzyılda diēer köylere yayılmışlardır. Devlet İstatistik Komitesinin belirlediēi Tablo 1'e göre 2009 yılından önceki sayımlarda kaydedilmemişlerdir. 2009 yılı sayımına göre ise Grızların sayısı 4.400 (% 0.04)'d r.

Bahsedilen etnik grupların dışındaki az nüfuslu etnik topluluklar, nüfus sayımında “diēer milletler” olarak gösterilmiştir. Bu azınlıklar ařaēıdakilerdir: Özbekler, Kazaklar, Litvanyalılar, Latviyalılar, Moldovyalılar, Estonyalılar,

¹⁷¹ Aēayev, **a.g.m.**, s. 1044.

¹⁷² Quliyeva, **a.g.e.**, s. 7.

Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler, Abhazlar, Agullar, Buryatlar, İnguşlar, Kabardinler, Komiler, Kumıklar, Mariler, Çeçenler, Çuvaşlar, Çerkezler, Gagavuzlar, Araplar, Afganlar, Bulgarlar, Macarlar, Yunanlar, Vietnamlılar, Koreliler, Almanlar, Farslar, Polonyalılar, Uygurlar vb. dir.¹⁷³

2. Dini Azınlıklar

Ülke nüfusunun %96'sı Müslümanlardan, %4'ü diğer dine sahip insanlardan, yani Ortodokslardan, Protestanlardan, Alban-Udin kilise üyelerinden, Yahudilerden, Bahailerden, Molokanlardan, Krişnalardan ve diğerlerinden oluşmaktadır.¹⁷⁴ Azerbaycan'da ister kayıtlı isterse de kayıtsız tüm dini vakıflar gayrimüslimler üzerinden %2 oranında temsil edilmektedirler (Protestanlar - %0.85, Ortodokslar - %0.25, Yahudiler - %0.46, Bahaîler - %0.19, Molokanlar - %0.19, Krişnalar - %0.06).¹⁷⁵

Azerbaycan'da İslam'ın en çok Şii ve Sünni mezhepleri yaygındır. Şii mezhebi daha çok ülkenin güney bölgesinde, özellikle Talışlar arasında yaygınlık gösterirken, Sünni mezhebi ülkenin kuzeyinde farklı azınlık halklar arasında yaygındır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede dini akımlarla beraber farklı tarikatlar da ortaya çıkmıştır. Buna rağmen uygun yasalar sayesinde, ister etnik isterse de diğer durumlarda Azerbaycan'da hoşgörü temin edilmektedir.¹⁷⁶

1 ağustos 2015 tarihli bilgiye göre Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Devlet Komitesine 632 dini kurum kayıt yaptırmıştır. Bunlardan 21'i gayri İslam Kurumu olmakla birlikte 12'si Hristiyan, 6'si Yahudi, 2'si Bahaî ve 1'i Krişna dini kurumlarıdır.¹⁷⁷

¹⁷³ Ağayev, **a.g.m.**, s. 1044-1045.

¹⁷⁴ (Çevrimiçi) http://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html, 12 Haziran 2019.

¹⁷⁵ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 362.

¹⁷⁶ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 385-386.

¹⁷⁷ (Çevrimiçi) http://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html, 14 Haziran 2019.

Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için ülkedeki cami sayısı 2 binden fazladır. Ayrıca ülke genelinde 13 kilise ve 7 sinagog bulunmaktadır. İbadet yerlerinden başka her üç dine ait eğitim kurumları da bulunmaktadır. Bundan başka, Bakü İslam Üniversitesi ve Bakü Devlet Üniversitesi'nde İlahiyat fakülteleri, Ortodoks kiliseleri yanında Pazar günü okulları, Protestanlara ait İncil kursları, Yahudilerin İbranice dili, dini ve kültürü üzerine eğitim kursları da faaliyet göstermektedir.¹⁷⁸

II. AZERBAYCAN HUKUKUNDA AZINLIKLARA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik ciddi tehdit söz konusu olmasına rağmen, eski SSCB coğrafyasında ilk ülke olarak Azerbaycan, etnik azınlıkların haklarının korunması yönünde yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.¹⁷⁹

A. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yürürlükteki Anayasası 12 Kasım 1995 tarihinde yapılan referandumla kabul edilmiştir. Anayasada 'azınlık' kavramı geçmese de azınlıkların korunması konusunda devlet politikasının temel ilkelerini içeren önemli maddeler yer almaktadır. Ayrıca, anayasal şartların yerine getirilmesi amacıyla 1998 yılında bağımsız Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

Anayasa'da "millet" kavramına yer verilmemiş, tüm milletlere bir üst kimlik olan 'Azerbaycan Halkı' terimi kullanılarak herkese eşit haklar tanınmıştır.¹⁸⁰ Anayasa'nın birinci maddesinin ikinci fıkrasına göre: "*Azerbaycan halkı, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde ve dışında yaşayan, Azerbaycan Devletine ve onun*

¹⁷⁸ <http://mfa.gov.az/> (Erişim tarihi: 27 Temmuz 2019).

¹⁷⁹ Araz Aslanlı, **Karabağ Sorunu ve Türkiye - Ermenistan İlişkileri**, Berikan Yayınları, 2015, s. 157.

¹⁸⁰ Mikayılov, **a.g.e.**, s. 184.

kanunlarına tabi sayılan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vatandaşlarından oluşmaktadır.”

Azınlıklara mensup bireylerin temel haklarından biri kendi anadilini kullanma, herhangi bir dilde çalışma ve eğitim alma hakkıdır. Bu haklar hem Anayasada, hem de diğer ilgili kanunlarda yer almaktadırlar. Anayasa'nın 'Devlet Dili' başlıklı 21. Maddesi şöyledir: “*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dili 'Azerbaycan Dili'dir. Azerbaycan devleti Azerbaycan dilinin gelişmesini sağlar.*” Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti, vatandaşlarının konuştuğu diğer dillerin serbestçe kullanılmasını ve gelişmesini de sağlar.” Bu hak Anayasanın 45. Maddesinde de yer almaktadır: “*Herkesin anadilini kullanma, istediği dilde eğitim alma ve yaratıcı faaliyetlerde bulunma hakkı vardır.*” Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan'da azınlık bireylerinin kendi dillerini koruması, öğrenmesi ve serbestçe kullanması için herhangi bir engel yoktur, hatta Anayasa ve diğer kanunlar tarafından korunmaktadır.¹⁸¹

Anayasa'da azınlıklarla ilgili başka bir önemli madde 25. Madde olan 'Eşitlik Hakkı' maddesidir. Bu maddeye göre herkes yasalar önünde eşittir. Aynı Madde'nin üçüncü fıkrası şöyledir: “*Devlet herkesin ırkına, etnik mensubiyetine, dinine, diline, cinsiyetine, kökenine, ekonomik ve sosyal durumuna, mesleğine, siyasi inancına; siyasal partilere, sendikalara ve diğer sosyal birliklere üyeliğine bakmaksızın hak ve özgürlüklerinin eşitliğini temin eder. İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini ırk, etnik, din, dil, cins, köken, görüş, siyasi ve sosyal kimlik nedeniyle sınırlandırmak yasaktır.*”

'Kişisel Dokunulmazlık Hakkı' isimli 32. Maddenin 7. Fıkrasına göre bilgi teknolojileri, bilginin ait olduğu kişinin rızası ve yasalarca izin verildiği haller dışında inanç, din ve etnik köken de dâhil olmak üzere kişisel bilgilerin açıklanması için kullanılamaz.

¹⁸¹ A.e., s. 185.

Anayasanın 44. Maddesi milli mensubiyet hakkıyla ilgili maddeleri içermektedir: “Herkes milli mensubiyetini koruma hakkına sahiptir; Hiç kimse milli mensubiyetini değiştirmeye zorlanamaz.”

‘Düşünce ve İfade Özgürlüğü’ başlığını taşıyan 47. Maddeye göre ise: “I. Herkesin düşünce ve ifade özgürlüğü vardır; II. Hiç kimse kendi düşünce ve inancını açıklamaya ve onlardan dönmeye zorlanamaz; III. Irki, milli, dini, sosyal kin ve düşmanlığa teşvik etmek ve propaganda yapmak yasaktır.”

Anayasa’da dinsel azınlıklarla da ilgili hükümler bulunmaktadır. ‘Vicdan Özgürlüğü’ isimli 48. Madde’nin 2. Paragrafına göre: “Herkesin dinle olan ilişkisini özgürce belirleme, herhangi bir dine tek başına veya başkaları ile birlikte inanma veya hiçbir dine inanmama, inancını ifade etme ve yayma hakkı vardır.”

B. 1992 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesi

Azerbaycan Hukukunda azınlık haklarına ilişkin doğrudan kanun olmasa da Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın 16 Eylül 1992 yılında imzaladığı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Az sayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerinin Korunması, Dil ve Kültürlerinin Geliştirilmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında Kararname’si”¹⁸² azınlıklarla ilgili en önemli belgedir.

Kararnamenin ilk maddesinde azınlıklara verilen hakların ayrımcılık yapılmadan uygulanmasına vurgu yapılmıştır: “Ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grup mensuplarının meslek eğitimine uygun bir şekilde ve hiçbir ayrımcılığa uğramadan, eşit haklara sahip oldukları göz önünde bulundurularak, bu hakların gerçekleştirilmesi için uygun ortam oluşturulsun ve hakların ihlaline yönelik herhangi bir tepki veya tepkisizliğe karşı önlem alınsın, dilekçe ve şikâyetlerin

¹⁸²Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 212 Sayılı Kararnamesi (1992), Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Azsayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerini Korunması, Dil ve Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında, Bakü, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/>, 10 Ekim 2019.

incelenmesinde ve vatandaşlarla görüşlerde sorunların çözümüne daha fazla önem verilsin.”¹⁸³

Kararnamenin 2. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti bakanlıkları ve diğer devlet kurumları aşağıdaki alanlarda devlet desteği ve hükümet politikasının uygulanmasıyla görevlendirilmektedir:

- ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grupların kültürel, dil ve din özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi;
- gelenek ve âdetlerin uygulanması, dini merasim ve ayinlerin tam ve özgürce gerçekleştirilmesi, ibadet yerlerinin korunması ve kullanılması;
- milli sanat, amatör ve profesyonel sanat ve halk sanatının serbestçe geliştirilmesi;
- tüm milletlerin tarihsel ve kültürel miraslarının korunması
- bu topluluklar için önemli olan yerler, parklar ve başka doğa nesnelerinin korunması.

Bu Kararnamede tüm azınlıkların kendi dillerinde eğitim görmeleri, üniversitelerde azınlıkların tarih ve kültürlerinin araştırılması, azınlık dillerinde gazete ve dergilerin yayınlanması, devlet televizyonunda ve radyosunda azınlık dillerinde programların hazırlanması için gerekli çalışmaların yapılması, azınlıklara ilişkin kültür merkezlerine devlet tarafından bina verilmesi ve diğer meseleler öngörülmüştür. Ayrıca azınlıklara ya da etnik gruplara karşı herhangi bir ayrımcılık veya hoşgörüsüzlük söz konusu olursa, hemen önlem alınarak suçluların adalete teslim edilmesi de belirtilmektedir.¹⁸⁴

¹⁸³ A.e., 1.madde.

¹⁸⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 212 Sayılı Kararnamesi (1992), madde: 14. (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az/>, 22 Temmuz 2019.

Genel olarak kimlerin azınlık sayılacağı belirtilmese de Kararnamenin 11. Maddesinde bazı azınlık gruplarının isimleri kaydedilmiştir:¹⁸⁵ “*Bakü, Sumgayıt, Lenkeran, Gusar, Zagatala, Gebele illerinde bir ay içinde Slavyan, Yahudi, Lezgi, Talış, Avar, Udin ve başka az sayılı halkların ve etnik grupların milli kültür merkezlerine bina veya iş odaları verilsin.*”

Bu Kararname, ulusal azınlıklarla ilgili yasanın hazırlanmasını öngörmüşse de 1992 yılından şimdiye kadar azınlıklarla ilgili doğrudan azınlık haklarını kapsayan herhangi bir yasa bulunmamaktadır. Lakin milletvekilleri tarafından “Ulusal Azınlıklar Yasa Taslağı” hazırlanmış ve Parlamentoda (Milli Mecliste) müzakereye çıkarılmıştır. Yasa Taslağının 2.maddesine göre, hiç kimse milli mensubiyetini (kimliğini) değiştirmeye zorlanamaz ve onlara milli kimliğinden dolayı ayrımcılık yapılamaz. Ayrıca, Taslakta bireyin anayasal hak ve özgürlüklerinden, etnik kökeninden bağımsız olarak yararlanması konusundaki eşitliği güvence altına alınmaktadır. “Devletin, ulusal azınlıkların zoraki asimilasyonunu amaçlayan herhangi bir eyleme izin vermeyeceği” meselesi de taslakta belirtilmektedir.

Genel olarak taslakta azınlıkların temel hakların kullanmasına dair maddeler yer almaktadır: anadilini kullanma, eğitim hakkı, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, kendi kültürünü koruma ve diğer hakların korunması. Bir bölüm azınlık dillerinin kullanılması hakkıyla ilgilidir. Burada azınlıkların anadillerinde yetiştirilme ve eğitim alma haklarının bulunduğu vurgulanmaktadır. Bireyin anadilini kullanma hakkı kısıtlanamaz. En önemlisi, çoğunluğun etnik azınlıklardan oluştuğu bölgelerde, resmi dil ile birlikte o bölgede hâkim etnik grubun dili de kamu kurumlarında ve devlet dairelerinde kullanılabilir. Aynı zamanda azınlıklar, kendi dillerini

¹⁸⁵ İlkin Mikayılov, “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, Ekim 2015, s. 187.

mahkemelerde de kullanma hakkına sahiptirler ve gerektiği takdirde mahkemelere tercüman da atanabilir.¹⁸⁶

Bu yasa taslağına göre etnik azınlıklara mensup kişiler, devletin tayin ettiği standartlar çerçevesinde ana dillerinde öğrenim görebilecekleri gibi, kendi azınlık tarihleri, dilleri ve edebiyatlarına ilişkin inceleme de yapabileceklerdir.

C. Azınlıklarla İlgili Diğer Yasalar

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Cumhurbaşkanı Kararnamesinden ziyade Azerbaycan Cumhuriyetinin diğer yasalarında da azınlık haklarını ilgilendiren maddeler yer almaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin ‘Ceza Kanunu’nda azınlık haklarına ayrımcılığın önlenmesi yoluyla değinilmiştir. Kanunun 6. Maddesine göre milleti, ırkı, dini ve dili fark etmeksizin suç işleyen herkes yasalar önünde eşittir ve cezasını yasa da belirlendiği gibi çekmek zorundadır.¹⁸⁷ Ceza Kanunu’nda 103. Madde (Soykırım), 109. Madde (Takip), 154. Madde (Eşitlik hakkının ihlali), 167. Madde (Dini hakların kısıtlanması), 168. Madde (Dini hakların yaşanması) gibi azınlıkların haklarını koruyan diğer maddeler de bulunmaktadır.

Kanunun ‘İrk Ayrımcılığı’ başlıklı 111. Maddesine göre farklı ırklardan olan insanlara karşı herhangi bir şiddet, insanlık dışı davranış ve bu grupları ülkenin sosyal, siyasi, kültürel hayatına iştirak, eğitim, çalışmak, evlenmek gibi haklardan mahrum bırakmak, ayrıca ırk ayrımcılığına karşı çıkan kişileri takip etmek suçtur ve bu suç için 12 ile 20 yıl arası hapis cezası veya müebbet öngörülmektedir. Madde 283’e göre ise milli, ırksal veya dini nefret ve düşmanlığı tetikleme gibi çağrılarda

¹⁸⁶ ‘Azınlıkların, Azınlık Halkların ve Etnik Grupların Hukuklarının Korunması hakkında’ Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu (Tasarı), (Çevrimiçi) <https://www.humanrightsclub.net/wp-content/uploads/2019/08/Etnik-azliqlarin-huquqlarinin-qorunmasi-barede.pdf>, 14 Haziran 2019.

¹⁸⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ceza Kanunu, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 5 Temmuz 2019.

bulunmak ve milletler arasında kışkırtıcı hareketleri basın vasıtasıyla duyurmak da bir suçtur.¹⁸⁸

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 'Eğitim Yasası'nın 6. Maddesine¹⁸⁹ ve 'Devlet Dili Yasası'nın 5.Maddesine¹⁹⁰ göre ülkede eğitim dili Azerbaycan dilidir. Bununla birlikte yerel dillerde veya herhangi bir yabancı dilde okulların açılması kanunla düzenlenebilir, ancak bu okullarda Azerbaycan dili, tarihi ve coğrafyası hakkında dersler zorunludur.

2002 yılında kabul edilmiş 'Devlet Dili Yasası'nın 11. Maddesinde resmi kurumlarda, mahkemelerde ve noterlerde dilin kullanılmasıyla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Anayasa Mahkemesinde dava işlemleri devlet dilinde yürütülür, ancak taraflar veya duruşmaya katılan kişilerden kimse dili bilmezse, işle ilgili tüm evraklar onların bildiği dile çevrilir ve mahkemede kendi dillerinde konuşmaları temin edilir. Diğer mahkeme işlemleri Azerbaycan dilinde veya bölgedeki nüfus çoğunluğunun dilinde yürütülür. Mahkemeye katılan şikâyetçi veya sanık kovuşturma dilini bilmiyorsa kendi dilinde ya da bildiği her hangi bir dilde konuşabilir, ayrıca tercümanlık hizmetlerinden de yararlanabilirler. Noter huzurunda yapılacak işlemlerde başvuruda bulunan şahıs eğer Azerbaycan dilini bilmiyorsa başvuruyu kendi dilinde yapabilir veya çeviri hizmetlerinden yararlanabilir.¹⁹¹

Bununla birlikte, azınlıkların anadillerini kamusal alanda kullanma hakkı, eğer daha büyük çıkarları tehdit ederse, Anayasa'nın ve yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşmaların sınırları içinde kısıtlanabilir. Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri, azınlık dillerinin korunması ile ulusal azınlıkların daha geniş bir topluluğa katılımının hedefi arasında bir denge sağlanması gerekliliğini

¹⁸⁸ Mikayılov, **a.g.e.**, s.187.

¹⁸⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 'Eğitim Yasası', No: 324, Bakü, 1992, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 10 Temmuz 2019.

¹⁹⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 'Devlet Dili Yasası', No: 365-IIQ, Bakü, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 12 Temmuz 2019.

¹⁹¹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 'Devlet Dili Yasası', 11. Madde.

vurgulamaktadır. Bu, ancak azınlıkların devlet dili hakkında yeterli bilgiye sahip olmasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla, bir devletin resmi dilinin, örneğin devlet dilinde eğitim verilmesi yoluyla kullanılmasının teşvik edilmesi, uluslararası standartlara aykırı değildir.¹⁹²

Azınlık dilinde eğitim verilmesi olasılığı, kanunlarla öngörülmüş olsa da ulusal azınlıklara mensup kişilerin bu eğitimi alabilmeleri için yasal teminatlar son zamanlarda azaltılmıştır. Daha önceden uygulanan 1992 tarihli ‘Devlet Dili Yasası’nın 3.Maddesinde, Azerbaycan topraklarında ikamet eden ulusal azınlıkların kendi dillerinde okulları, sınıfları veya grupları ayırma hakları olduğu halde, 2002 tarihli ‘Devlet Dili Yasası’nda eğitim kurumlarının Azerbaycan dili dışındaki dillerde işleyişinin “mevzuata uygun olarak” uygulanacağı anlaşılmaktadır. Yeni kanuna esasen devlet dilinin idari alanda kullanımı artırılmıştır. Devlet kurumları, STK'lar ve sendikalarındaki tüm hizmetler, prosedürler Azerbaycan dilinde yapılmaktadır şayet herhangi bir yabancı dilde olursa da Azerbaycan diline çevirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Azınlıkların kültürel haklarının korunması ‘Kültür hakkında’ Kanunla düzenlenmektedir.¹⁹³ 21 Aralık 2012 yılında kabul edilen bu yasanın 6.maddesi, uluslararası hukukun ilke ve normlarına uygun olarak, Azerbaycan Cumhuriyetinin tüm vatandaşlarına eşit şekilde kültür özgürlüğü ve hakkı tanımaktadır. Devlet kültür alanında aşağıdaki eşitlikleri sağlar:

- ülkede yaşayan halkların ve ulusal azınlıkların kültürlerinin, hukuk ve özgürlüklerinin eşitliği;

¹⁹² Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri, Şubat 1998, (Çevrimiçi) <https://www.osce.org/tr/hcnm/67550?download=true>, 15 Kasım 2019.

¹⁹³ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ‘Kültür hakkında’ Kanunu No: 506-IVQ, Bakü, 2012. (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 6 Ağustos 2019.

- ÷lkede yaşayan halkların ve ulusal azınlıkların kendi k÷lt÷rlerini koruma, k÷lt÷rel kimliklerini tanımlama, k÷lt÷rel değerlerini eski haline getirme, g÷çlendirme ve geliştirme eşitliği.

Ayrıca Kanunun 30.5 maddesinde belirtildiği ÷zere, Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayan ulusal azınlıkların k÷lt÷rel ÷rnekleri, Azerbaycan Cumhuriyetinin k÷lt÷rel mirasının ayrılmaz bir parçasıdır. Yine Kanunun 30.6. maddesine g÷re, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan ulusal azınlıkların k÷lt÷rel değerleri devlet tarafından korunmaktadır.

1992 yılında kabul edilen ‘Dini İnanç Özg÷rl÷ę÷’ Kanunu ÷lkede bulunan dinsel azınlıkların m÷lkiyet haklarını, resmi kayıt haklarını, çeşitli dini azınlıklarla ve resmi kurumlar ile ilişkilerini, dini liderlerin ve dini faaliyetlerde çalışan işçilerin haklarını düzenlemektedir.¹⁹⁴

“Dini İnanç Özg÷rl÷ę÷” Kanununda da bazı değişiklikler yapılmış ve yeni maddeler eklenmiştir. Bu maddeler uyarınca tüm dini kurumlar yalnız y÷r÷rl÷kteki bir kurum tarafından kayda alındıktan sonra çalışmaya başlayabilirler. Bununla birlikte, dini vakıflar kayda alındığı zaman sundukları resmi adreste çalışmak zorundalar. Dini kurumların, idarenin, eğitim kurumlarının, dini kardeşliklerin kayda alınması için Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Devlet Komitesi’ne kuruluş belgesi ve i t÷z÷k sunması gerekmektedir.¹⁹⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Devlet Komitesi dini kurumların kayda alınmasını yasalar çerçevesinde belli s÷re içerisinde y÷r÷tmektedir. Dini kurumların kayda alınması, kaydın iptali, tartışmalı konuların ç÷z÷m÷ ve

¹⁹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ‘Dini İnanç Özg÷rl÷ę÷ Yasası’ No: 281, Bak÷, 1992. (evrimii) <http://www.e-qanun.az>, 16 Temmuz 2019.

¹⁹⁵ Dini İnanç Özg÷rl÷ę÷, 12.Madde.

mahkemeye başvuru Azerbaycan Cumhuriyetinin adı geçen yasalarına uygun gerçekleştirilir.¹⁹⁶

Kanununun 22. maddesine göre, vatandaşlar ve dini organlar, ilgili yürütme makamı tarafından kontrol damgası ile işaretlenmiş dini kaynakları (kâğıt ve elektronik medya), ses ve video kayıtları ve dini konulardaki diğer tüm materyalleri satın alma ve kullanma hakkına sahiptirler. Dini kuruluşlar ve dini kuruluş olmayan diğer tüzel ve gerçek kişiler, özgürce üretim yapabilir, ithal-ihraç edebilir ve serbestçe dağıtabilirler.

Ancak dinler arası ilişkilerde çatışma yaratan, dini taşkınlığı ve insanlık dışı düşünceleri yayan, diğer dinlere karşı hoşgörüsüzlük yaratan, dini durumların ağırlaşmasına katkıda bulunan zararlı dini materyallerin ithalatı ve yayılması yasaklanmıştır.¹⁹⁷

28 Eylül 2014 tarihinde “İçtimai (Kamusal) TV ve Radyo Hakkında” Yasa kabul edilmiştir. Bu Kanunun kabul edilmesinin amacı, TV ve radyo yayıncılığında çeşitli dillerin kullanılmasını sağlamak, her alanda (sosyal, bilimsel, eğitsel, kültürel, eğlenceli) tüm toplumun menfaatini karşılamak, farklı görüş ve fikirlerin yanı sıra, düşünce ve konuşma özgürlüğünü yansıtan programlar oluşturmaktır.¹⁹⁸ Söz konusu Kanunun 12.3 ve 13.2 maddelerine göre, kamuya açık yayın programlarına ulusal azınlık dillerinde olan TV programlar da dâhil edilmiştir. Kanun özellikle, TV ve radyo programlarının ulusal azınlıkların ahlaki değerlerine ve geleneklerine uyulmasını ve onların kültür ve sanatlarının çeşitliliğinin iletilmesini gerektirir.

¹⁹⁶ Dini İnanç Özgürlüğü, 12. ve 12-1. Maddeler.

¹⁹⁷ Gvt/Com/IV(2019)001, Comments of the Government of Azerbaijan on the Fourth Opinion of the Advisory Committee, received on 25 January 2019, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/government-comments-on-the-4th-acfc-opinion-on-azerbaijan/16809231b9>, 17 Ekim 2019.

¹⁹⁸ A.e., 18 Ekim 2019.

Ayrıca, kanunun 7.0.7 maddesi uyarınca, her türlü ırksal ve dini ayrımcılığı destekleyen TV programlarını yayınlamamak kamu yayıncısının görevidir.¹⁹⁹

Son olarak, 1998 tarihli ‘Vatandaşlık Kanunu’nun 3. Maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığı, kazanılma şartına bakılmaksızın herkes için eşittir. Yani ulusal veya dini azınlık olmanın bir önemi yoktur, Azerbaycan vatandaşı olan herkes aynı hukuka tabi ve aynı haklara sahiptir.²⁰⁰

III. AZERBAYCAN’IN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olmuş ve birçok uluslararası sözleşmelere taraf olmuş, imzalamış ve onaylamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyetinde kanunlar, uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkelerine ve uluslararası antlaşmaların şartlarına göre uyarlanmıştır. Azerbaycan Anayasası’nda iç hukukla uluslararası hukuk arasındaki ilişkileri düzenleyen maddeler yer almaktadır. Anayasanın 7, 10, 12, 95/4, 109/17, 130/6, 148/2 ve 151. maddeleri bu konuya ilişkindir.²⁰¹

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın 12. maddesinin ikinci fıkrasında, Anayasa’da belirtilen hak ve özgürlüklerin, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uygun olarak uygulandığı doğrudan ifade edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatında uluslararası hukuk normlarının yeri, uluslararası hukukla ulusal hukukun karşılıklı ilişkisi Azerbaycan Cumhuriyeti

¹⁹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ‘İçtimai (Kamusal) TV ve Radyo Hakkında’ Yasası, No 767-IIQ, Bakü, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 16 Temmuz 2019.

²⁰⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ‘Vatandaşlık Yasası’, No 527-IQ, Bakü, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 18 Temmuz 2019.

²⁰¹ Eyüp ZENGİN, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme, Avrasya Etüdleri, 38/2010-2, s.129-160.

Anayasasında açık şekilde düzenlenmektedir. Anayasa'nın 148. Maddesi'nin ikinci fıkrasına göre "Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler Azerbaycan Cumhuriyeti yasama sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır."

Uluslararası sözleşmelerin normlar hiyerarşisine göre Azerbaycan hukuk sistemindeki yeri Anayasanın 151. maddesine düzenlenmektedir: *"Azerbaycan Cumhuriyeti hukuk sistemine dahil olan normatif hukuki düzenlemeler ile (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve referandumla kabul edilen düzenlemeler hariç) Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar arasında bir uyumsuzluk olursa, bu durumda söz konusu uluslararası antlaşmalar uygulanır."*

Azerbaycan Anayasasının 12.2. maddesine göre *"Bu Anayasa'da yer alan insan hak ve özgürlükleri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uygun olarak yerine getirilir."* Bu nedenle, Anayasanın insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen hükümleri, bu konuda Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırı olamaz. Yani 151. maddeye göre Anayasa ve referandumla kabul edilmiş düzenlemeler aykırılık konusunda istisna oluşturduğu halde, 12.2. madde, Anayasa'daki insan hak ve özgürlükleriyle bağlı hükümler konusunda bu istisnayı da ortadan kaldırmaktadır. Anayasanın 130.6. maddesine göre, Azerbaycan'ın taraf olduğu, fakat yürürlüğe girmemiş uluslararası belgelerin Anayasaya uygunluğu Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenir.²⁰² Azerbaycan Anayasa Mahkemesinin görevlerinden bahseden diğeri bir maddeye göre ise, *"...Azerbaycan Cumhuriyetinin hükümetler arası antlaşmaları, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi kararıyla belirlenmiş olan süre içinde yürürlükten kalkar, Azerbaycan Cumhuriyetinin devletlerarası antlaşmalar ise yürürlüğe girmez (m.130.10).*

Azerbaycan Anayasasında Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin uygulanmasına dair maddeler de yer almaktadır. Anayasanın 95.

²⁰² Zengin, **a.g.m.**, s. 129-160.

maddesine, Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, devletlerarası ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kanunlarından farklı normlar bulunan hükümetlerarası sözleşmeleri onay ve iptal etmektedir. Anayasa'nın 109. maddesine göre ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, devletlerarası ve hükümetler arası antlaşmalar yapar, devletlerarası ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kanunlarından farklı normları bulunan hükümetlerarası sözleşmeleri onaylanması veya iptal edilmesi için Parlamenteoya sunar; tasdiknameleri imzalar.

Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin iç hukukta uygulanması prosedürüne ilişkin birçok düzenleme vardır. Bunlardan en önemlisi 13 Haziran 1995 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyetinin Uluslararası Sözleşmelerinin İmzalanması, Uygulanması ve İptal Edilmesi Hakkında” Kanundur.²⁰³ Kanunun 8. maddesine göre Devletlerarası ve Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarından farklı kurallar içeren hükümetler arası antlaşmaları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Parlamentosu onaylar. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Parlamentosu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili yürütme organı tarafından onaylanması için verilmiş uluslararası sözleşmeleri inceler ve ilgili kanunu kabul eder. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası antlaşmalarının onaylanmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti kanununa uygun olarak, ilgili yürütme organı onay belgesini (tasdiknameyi) imzalar.²⁰⁴

Kanunun 25. maddesi gereğince, bu Kanunla kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin onayladığı ve taraf olduğu sözleşmeler “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Derlemesi”nde ve resmi gazetede yayınlanmaktadır.

Azerbaycan, ulusal azınlıklara ilişkin yasaları geliştirme doğrultusunda birçok adım atmış ve azınlık haklarına dair çeşitli uluslararası sözleşmeleri kabul etmiş ve onaylamıştır.

²⁰³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin “Uluslararası Sözleşmelerinin İmzalanması, Uygulanması ve İptal Edilmesi Hakkında” Kanunu No: 1057, Bakü, 1995, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 15 Ekim 2019.

²⁰⁴ Uluslararası Sözleşmelerinin İmzalanması, Uygulanması ve İptal Edilmesi Kanunu, 12. Madde.

İlk olarak 30 Ocak 1992 yılında AGİK'e üye olan Azerbaycan, 8 Temmuz 1992 yılında Helsinki Nihai Senedi'ni ve 20 Aralık 1993'te Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'nı imzalamıştır.²⁰⁵

1992 yılında Birleşmiş Milletler'e üye olan ülke, kurumun azınlıklarla ilgili bütün sözleşmelerini kabul etmiştir. İlk olarak ise 31 Mayıs 1996 tarihli yasa ile 'Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'²⁰⁶yi imzalamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1996 yılında kabul ettiği 'Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 2.2 Maddesini esas alarak, "ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş, ulusal köken, mülkiyet, doğuş ya da başka bir statü gibi herhangi bir ayrım gözetmeksizin" tüm vatandaşlarına hukuk karşısında eşit haklar tanımaktadır. Birey ve vatandaşların hukuk ve özgürlüklerini ırkçı, milli, dini, dilsel, cinsel, köksel, siyasi ve sosyal yönlerden dolayı sınırlandırmak yasaktır. Uluslararası hukuk normlarında adı geçen bu hümanist normatif ilkeler Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 25. Maddesinde yer almaktadır.²⁰⁷

Azerbaycan, BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli 47/135 sayılı kararıyla ilan edilmiş 'Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge'ye katılmıştır.²⁰⁸

Bundan başka Azerbaycan, 31 Mayıs 1996 tarihinde "BM Irkçılık Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Uluslararası Sözleşmesi"²⁰⁹ ve "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme"lerini²¹⁰ imzalamıştır.

²⁰⁵ Azerbaycan Uluslararası Alanda, (Çevrimiçi) http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf, 27 Aralık 2019.

²⁰⁶ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD), 1965.

²⁰⁷ "Ulusal Azınlıklarla İlişkin Özel Sayısı", **Kanun Dergisi**, No: 6, Ocak-1998, s. 15.

²⁰⁸ Niyaz Niftiyev, "Azerbaycan'da ulusal azınlıklar ve uluslararası belgeler", **Milli Elmler Akademiyası Genç Alimlerin makaleler toplusu**, Bakü, 2003. s. 45.

Azerbaycan Cumhuriyeti 2001 yılında Avrupa Konseyi üyesi olduğundan bu yana iç mevzuatın uluslararası standartlara uygun düzenlenmesi için çaba göstermektedir. Yerel kanunların demokratikleştirilmesine yardım eden Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu ile sıkı iş birliği kurmuş, 25 Ocak 2001 tarihinde “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme”yi ve onun yürürlükte olan protokollerini imzalamış, 15 Nisan 2002’de ise onaylamıştır.²¹¹

Azerbaycan, Avrupa Konseyi’ne üye olurken ulusal azınlıklarla ilgili bazı sorumluluklar üstlenmiştir. Esas sorumluluklardan biri Avrupa Konseyi’ne üye olduktan sonra bir yıl içinde ‘Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi’ne ve aynı süre içinde ‘Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’na katılmaktır.²¹² Azerbaycan, 21 Aralık 2001 tarihinde Avrupa Konseyi’nin “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”nı imzalasa da henüz onaylamamıştır. Devlet temsilcileri Şart’ın kabul edilmesinde özel bir önem görmemektedir ve genellikle bunu yapmanın bir gereklilik veya bir politika hedefi yerine uluslararası bir yükümlülük oluşturduğu görüşündedirler. Hem bu sözleşmeyi, hem de ‘İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme’sini imzalarken Azerbaycan Cumhuriyeti yaptığı bildirimlerde ülkenin Ermenistan tarafından işgal olunmuş topraklarında bu sözleşmelerin hükümlerini uygulayamayacağını belirtmiştir.²¹³

Avrupa Konseyi’nin azınlıklarla ilgili en önemli belgelerinden biri olan ‘Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi’ 13 Haziran 2000 tarihinde onaylanmıştır. 1 Ekim 2000 tarihinde ise Sözleşme yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşmeye katılım sağlamak için düzenlenmiş 897-IQ sayılı 16 Haziran 2000 tarihli

²⁰⁹ International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, New York, 30 November, 1973, **UN Treaty Collections**, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-7&chapter=4&clang=_en, 27 Aralık 2019.

²¹⁰ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December, 1948, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml>, 29 Aralık 2019.

²¹¹ Niyaz Niftiyev, **Azerbaycan’da Bir Arada Yaşama ve Çok Kültürlülük**, Bakü, 2015, s. 270-271.

²¹² **A.e.**, s. 267

²¹³ Mikaylov, **a.g.e.**, s. 189.

Kanunun 2. Maddesinde toprak bütünlüğüne vurgu yapılmıştır: “*Azerbaycan Cumhuriyeti evrensel değerlere bağlılığını, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygılı olduğunu belirterek, ‘Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi’nin onaylanması ve hükümlerinin uygulanması, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü ve egemenliğine, iç ve dış güvenliğine zarar verebilecek eylemleri kapsamadığını beyan etmektedir.*”²¹⁴

Azerbaycan’da çok kültürlülüğün geliştirilmesi ve korunmasında ülkenin UNESCO ile işbirliği de önem taşımaktadır. Bunun için Azerbaycan Cumhuriyeti UNESCO’nun bazı önemli sözleşmelerine katılmıştır. 2006 yılında ‘Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına dair’ 17 Ekim 2003 tarihli UNESCO Sözleşmesine taraf olmuştur. 26 Kasım 2009 tarihinde ise UNESCO’nun ‘Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi’ne de katılmıştır. Bu sözleşme Azerbaycan Cumhuriyeti’nde 15 Mayıs 2010 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle ülkede birçok etkinlikler organize edilmiş ve çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, Azerbaycan Avrupa Konseyi’nin “Herkes Farklı - Herkes Eşit” Avrupa Gençlik Kampanyası’na katılmıştır. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları, devlet kurumları, kitle iletişim araçları vb. tarafından Ulusal Kampanya Komitesi oluşturulmuştur.²¹⁵

²¹⁴ Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS, No: 157, **Council of Europe**, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157>, 14 Kasım 2019.

²¹⁵ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 275.

IV. AZERBAYCAN’DA YAŞAYAN ULUSAL AZINLIKLARIN HAKLARININ KORUNMASI

A. Azerbaycan’ın Azınlık Siyaseti

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti, ülke sınırları içerisinde yaşayan ulusal ve etnik azınlıkların haklarının korunması için temel bir zemin oluşturmaya başlamıştır. 1993 yılında otuz üç ulusal kültür merkezinin açılmasına izin verilmiş, bu merkezlerin faaliyeti için yer temin edilmiş ve aynı zamanda azınlık dillerinde yayın yapılması için Cumhurbaşkanlığı hazinesinden para ayrılmıştır. Bundan başka hükümet tarafından kolluk kuvvetlerine etnik özellikten dolayı yapılan ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili talimat da verilmiştir.²¹⁶

Ulusal azınlıklar, kendi kültür ve tarihlerini korumak için kültürel merkezler ve topluluklar oluşturmaktadırlar. Bugün Azerbaycan’da onlarca ulusal kültür merkezi faaliyet göstermektedir. Talış Kültürel Merkezi, ‘Ronai’ Kürt Kültürel Merkezi, ‘Samur’ Lezgi Kültürel Merkezi, ‘Sahur’ Kültürel Merkezi, Şeyh Şamil adına Avar Topluluğu, ‘Orayn’ Udin Kültürel Merkezi, Azerbaycan Yahudileri Topluluğu, Budug Kültürel Merkezi, Rus İcması Topluluğu, Mehseti Türkleri’nin ‘Vatan’ Topluluğu gibi çeşitli kültürel topluluklar bulunmaktadır. Bu topluluklar zaman zaman devletten mali destek almış bununla birlikte bulundukları binaya kira da ödememektedirler.²¹⁷

Genel olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti ülkedeki azınlıkların haklarını çok kültürlülük politikası çerçevesinde değerlendirmektedir. Azınlıkların korunması ülkenin çok kültürlülük politikasının en önemli meselelerinden biridir.²¹⁸ Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın 11 Ocak 2016 tarihli Kararına göre 2016 yılı “Çok Kültürlülük Yılı” ilan edilmiştir.

²¹⁶ A.e., s. 210-211.

²¹⁷ http://multiculturalism.preslib.az/az_a5.html, (Erişim tarihi: 26 Eylül 2019).

²¹⁸ Acfc/Sr/II(2007)001, Second Report Submitted by Azerbaijan, 10 January 2007, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,45ed847c2,0.html>, 21 Kasım 2019.

Etnik kökenlerin, dillerin, kültürlerin ve dinlerin çeşitliliği ülkenin ulusal kimliğinin bir unsuru olarak kabul edilmektedir. “Azerbaycan çok kültürlülük” konseptini teşvik etmek amacıyla 2014 yılında Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi kurulmuştur.²¹⁹ Merkezde konserler, sergiler gibi çeşitli kültürel organizasyonlar düzenlenmekte ve azınlık dillerinde yayınlar hazırlanmaktadır. KulturaPlus internet kanalında Azınlık dillerinde folklor ve kültürle ilgili yayınlar yapılmakta, hatta azınlık dilleri öğretim programları sunulmaktadır.²²⁰ Ülkedeki çok kültürlülüğü desteklemek için Moldova, Bulgaristan, İsrail gibi ülkelerde yaz okulları, konferanslar düzenlemiş ve şubeler açılmıştır.²²¹

Ülke sınırları içerisinde yaşayan ulusal azınlık ve etnik grupların kültürel değerlerinin korunmasında ve geliştirilmesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın önemli rolü vardır. Bakanlığın yapmış olduğu iş ve faaliyetler aşağıdaki alanları kapsamaktadır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşayan ulusal azınlıkların tarihi vatanlarındaki mevcut büyükelçilikler ve temsilcilerle çalışmak;
- azınlık halklarını temsil eden merkezler ve vakıflarla iş birliği;
- azınlık halkların etnografyasını, sanat ve örflerini yansıtan sergiler düzenlemek;
- ulusal azınlıkların sanat ve amatör kolektiflerinin yurtiçi ve yurtdışı turnelerini düzenlenmek;
- bu kolektifler için müzik enstrümanları ve teknik donanım sağlamak;
- azınlık halklarının bilinen sanat insanlarının yıl dönümlerini kutlamak.²²²

²¹⁹ <http://multikulturalizm.gov.az/> (Erişim tarihi: 22 Ekim 2019).

²²⁰ <http://kulturaplustur.az/home.php/channel/rodnoj-yazy-k/> (Erişim tarihi: 24 Ekim 2019).

²²¹ <http://multikulturalizm.gov.az/>, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2019).

²²² Əbülfəs Qarayev, Ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq Konfransının materialları, Bakı, 2011. s.35.

Azerbaycan’da çeşitli alanlarda STK’lar faaliyet göstermektedir. 1997 yılında Azerbaycan ve BM’in Gelişim Programı sırasında STK’ların kurulması ve geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapıldı. 1999 yılında ise STK’ların ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik Milli STK Forumu kuruldu. 13 Haziran 2000 tarihinde Sivil Toplum Kuruluşları (Kamusal Örgütler ve Vakıflar) hakkında Kanun çıkarıldı.²²³ Kanunda STK’ların haklarının devlet kurumları tarafından korunması ve onlara maddi ve diğer yardımların yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ulusal STK Platformu ve Ulusal STK Forumu bu yasa ile kurulmuştur.

2007 yılında ise Azerbaycan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı’nın yanı sıra STK’lara Devlet Desteği Konseyi oluşturuldu.²²⁴ Bu desteğin öncelikli olarak amacı sağlığın korunması, gençlerin gelişimi, eğitim, kırsal kalkınma ve kırsal alanlarda gelişme, mülteciler ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler için destek sağlamaktır.²²⁵

Devlet, sivil örgütlerle iş birliğini artırmak için birçok proje gerçekleştirmektedir. Bunlardan biri 2016 senesinde 31 STK’nın ve 10 devlet enstitüsünün katılımıyla gerçekleşen ‘Açık Devlet Girişimi’dir.²²⁶

Hali hazırda ülkede yaşayan ulusal ve etnik azınlıklara ilişkin çeşitli konularla, aynı zamanda onların kültürel değerlerinin korunması ile ilgilenen 50’ye yakın STK, kültürel merkez ve topluluk faaliyet göstermektedir.²²⁷ Bu STK’lar daha çok azınlık

²²³ ‘Sivil Toplum Kuruluşları (Kamusal Örgütler ve Vakıflar) hakkında’ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu, No 894-IQ, Bakü, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 10 Kasım 2019.

²²⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında STK’lara Devlet Desteği Konseyi’nin oluşturulması, (Çevrimiçi) <http://www.cssn.gov.az/news.php?id=1998&lang=az>, 12 Kasım 2019.

²²⁵ Burak Hamza Eryiğit, İbrahim Rustamli, “Sivil Toplum Kuruluşları’nın Azerbaycan’da Gelişimi”, TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 13 Haziran 2018.

²²⁶ Acfc/Op/IV(2017)006, Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/4th-acfc-opinion-on-azerbaijan-english-language-version/1680923201>, 28 Kasım 2019.

²²⁷ <https://report.az/siyasi-xeberler/daxili-siyaset/pa-resmisi-milli-azliqlardan-danisdi/> (Erişim tarihi: 2 Aralık 2019).

grublarının kültürlerinin, folklorlarının ve âdetlerinin korunması yönünde faaliyette bulunmaktadır.²²⁸

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı yanında Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi'nin finansal yardımlarıyla gerçekleştirdiği “Ulusal çeşitlilik kültürel zenginlik demektir” projesi çerçevesinde ‘www.irstv.az’ sitesi hazırlanmıştır. Konsey başkanının sözlerine göre, sitenin açılmasındaki amaç Azerbaycan’da yaşayan az sayılı halkların, ulusal ve etnik grupların kültürlerinin korunması ve devletin himayesinin kamulaştırılmasıdır.²²⁹

B. Azınlık Haklarının Uluslararası Çerçeve de Korunması

Azerbaycan, azınlık haklarının korunması yönünde AGİT, BM, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlarla iş birliği yapmaktadır ve bu kurumların azınlıklarla ilgili kabul ettiği tüm sözleşmelere katılım gerçekleştirmiştir.

AGİT’in Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri’nin siyasi müşaviri ulusal azınlıkların korunmasıyla ilgili durumu gözlemlemek için birkaç kere Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir.²³⁰

19 Aralık 2009 tarihinde Bakü’de Avrupa Konseyinin Çerçeve Sözleşmesi’nin icrasına ilişkin seminer düzenlenmiştir. Seminere Azerbaycan’da yaşayan bütün ulusal ve dinsel azınlık bireyleri ve örgütleri, aynı zamanda birçok yerel ve bölgesel örgüt, sivil örgüt temsilcileri, basın temsilcileri, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Bakü temsilciliğinin üyeleri, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının Bakü ofisi temsilcileri katılmıştır. Avrupa Konseyinin Çerçeve Sözleşmesi Danışma Komitesi Başkanı Asbjorn Eide de etkinlikte yer almış ve konuşması Azerbaycan ve Rus dillerine çevrilmiştir.²³¹

²²⁸ Fuad Hüseyinzade, “Kültürel Çeşitliliğin Korunmasında Sektör STK’ların Rolü”, **Paritet gazetesi**, 2010, 14-15 Aralık, s. 8-9.

²²⁹ www.irstv.az (Erişim tarihi: 12.09.2019).

²³⁰ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 273.

²³¹ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 283.

Azerbaycan'ın 2002 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katılması insan haklarının korunması yönünde attığı en önemli adımlardan biridir. Bu güne kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Azerbaycan ile ilgili birçok dava görülmüştür. Bu davaların çoğu adil yargılanma hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı ile ilgilidir.

AİHM'de Azerbaycan'daki etnik azınlıklara ilişkin herhangi bir başvuru bulunmasa da, Yehova Şahitleriyle ilgili görülen davalar mevcuttur ve bu davalar dini azınlıklar açısından değerlendirilmektedir. 2008 ve 2015 yılları arasında Mushfig Mammadov, Samir Huseynov, Farid Mammadov, Fakhraddin Mirzayev ve Kamran Mirzayevle ilgili dört dava görülmüştür. 17 Ekim 2019'da AİHM bu davalarla ilgili vicdanen askere gitmeyi reddeden başvuru sahiplerinin cezai hüküm almaması gerektiğine karar vermiştir.²³² Bu karar vicdani retçileri cezalandırmanın bu kişilerin vicdan, düşünce ve din özgürlüklerini ihlal etmek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Mahkeme kararında Azerbaycan'ın 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olduğunda alternatif bir sivil hizmet yasası çıkarmayı resmi olarak kabul ettiğini ve Azerbaycan Anayasasında inançları nedeniyle askere gitmeyi reddeden kişilerin alternatif sivil hizmet hakkına sahip olduğunu ancak yetkililer tarafından hâlâ bir sivil hizmet yasası çıkarılmadığını belirtmiştir.

Azerbaycan, Çerçeve Sözleşmesinin 25. maddesinden kaynaklanan yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ilişkin olarak, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinin'e sürekli raporlar sunmaktadır. Şimdiye kadar dört kez rapor sunulmuş ve Danışma Komitesi tarafından incelendikten sonra yorumlar yapılmıştır.

Ulusal azınlıkların haklarının korunması ile ilgili ilk rapor 4 Haziran 2002 yılında sunulmuştur.²³³ Bu raporun incelenmesi için Danışma Komitesi tarafından

²³² Mushfig Mammadov and others v. Azerbaijan, Application No. 14604/08 and 3 others – five applicants, 17.10.2019, para.9.

²³³ Acfc/Sr(2002)001, Report Submitted by Azerbaijan, 4 June 2002, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/docid/4254e99d4.html>, 16 Kasım 2019.

oluşturulan özel Çalışma Grubu bu nedenle 2003 yılının 29 Mart tarihinden 4 Nisan'a kadar Azerbaycan'da bulunmuştur.

10 Ocak 2007 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa Konseyi'ne ikinci raporunu sunmuştur.²³⁴ Danışma komitesi, ülke raporlarına ve 10-14 Eylül 2007 tarihlerinde Bakü ve Lenkeran şehirlerine yapmış olduğu ziyaretlerde topladığı bilgilere dayanarak Ocak 2008'de Azerbaycan'a ilişkin ikinci görüşünü hazırlamıştır.²³⁵

Çerçeve Sözleşmesi gereğince üçüncü rapor Azerbaycan Hükümeti tarafından 21 Kasım 2011 tarihinde sunulmuştur. 10 Ekim 2012 tarihinde Danışma Komitesi'nin bu raporla ilgili kabul ettiği görüş üzerine Azerbaycan Hükümeti'nin 3 Eylül 2013'te yazılı yorumları gönderilmiştir.²³⁶

Azerbaycan Hükümeti'nin dördüncü ve şimdiye kadar sonuncu olan raporu 10 Ocak 2017 tarihinde gönderilmiştir.²³⁷ Danışma Komitesinin görüşü ve önerileri 8 Kasım 2017 tarihli raporla bildirilmiştir.²³⁸

'Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi' Danışma Komitesi'nin Azerbaycan hakkındaki 2017 tarihli rapora ilişkin görüşüne göre, Azerbaycan toplumu kültürler arası ve dinler arası hoşgörü ile karakterize edilmektedir. Genel olarak devlet, ulusal azınlıkları desteklemektedir. Ancak ulusal azınlıklarla ilgili kapsamlı mevzuat ve danışma mekanizmalarının olmaması, aynı

²³⁴ Acfc/Sr/IV(2017)002, Fourth Report submitted by Azerbaijan, 10 January 2017, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,5881e7b04,0.html>, 25 Kasım 2019.

²³⁵ Niftiyev, **a.g.e.**, s. 270.

²³⁶ Acfc/Sr/III(2011)006, Third Report Submitted by Azerbaijan, 21 November 2011, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,4edcd3352,0.html>, 22 Kasım 2019.

²³⁷ Acfc/Sr/IV(2017)002, Fourth Report submitted by Azerbaijan, 10 January 2017.

²³⁸ Acfc/Op/IV(2017)006, Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017.

zamanda ifade ve toplanma özgürlüğü kısıtlamaları, azınlıkların haklarını tam olarak kullanamayacağı sonucuna ulaştırmıştır.²³⁹

Komite, hükümet yetkililerinin ulusal azınlıkların kültürlerini desteklemek için çeşitli faaliyetlerde bulunmalarını, gençlerin çok kültürlülük ve hoşgörü konusunda eğitilmesi çabalarını, Rus ve Gürcü dillerinin öğretimindeki ve azınlık dillerinde ders kitaplarının yayınlanmasındaki gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır.

Ancak Komite, önceki tavsiyelerin uygulamasındaki sınırlı ilerlemeyi üzülererek belirtmektedir: “Maalesef şimdiye kadar ulusal azınlıkların haklarını koruyacak danışma mekanizması veya kapsamlı bir mevzuat bulunmamaktadır. Ulusal azınlık temsilcileri çerçeve sözleşmesindeki haklarından habersizdir ve bu haklara erişmekte zorluk çekmektedir. Ayrıca, azınlık dillerinde radyo ve televizyon yayıncılığının önündeki mevcut engellerin kaldırılması için herhangi bir adım atılmamıştır. Şu ana kadar basılı medya desteği bulunmamaktadır. Üniversite düzeyinde, Rusça ve Gürcüce hariç başka azınlık dilleri öğretilmemektedir.” Komite ayrıca, Talış ve Lezgi azınlıklara yönelik toplumsal düzeyde olumsuz algıların bulunabildiğine işaret etmiştir.

Raporda eleştirilen görüşlere karşılık Azerbaycan hükümeti 25 Ocak 2019 tarihli cevap yazısında, Danışma Komitesinin görüşlerini açık kaynaklara dayandırmadığını öne sürmüştür. Ayrıca Komitenin Azerbaycan’daki Ermeni azınlığa ilişkin eleştirilerinin tamamıyla gerçeklerden kopuk olduğunu savunmuştur.²⁴⁰

Danışma Komitesi, azınlık haklarının korunması ve acil uygulanması kaydıyla aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

²³⁹ National Minorities in Azerbaijan: new report published (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/baku/-/national-minorities-in-azerbaijan-new-report-published>, 22 Aralık 2019.

²⁴⁰ Gvt/Com/IV(2019)001, Comments of the Government of Azerbaijan on the Fourth Opinion of the Advisory Committee, received on 25 January 2019.

- 2019 nüfus sayımında serbest ve gönüllü bir özdeşleşme ve birden fazla dilin belirtilmesi imkânının sağlanması,

- Ulusal azınlıkların korunmasıyla ilgili ve ayrımcılık karşıtı hukuki düzenlemelerin kabul edilmesi ve ulusal azınlığın korunmasına ilişkin sorunları koordine etmek için uzmanlaşmış bir organın oluşturulması,

- Azınlık temsilcilerine onları etkileyen kararların alınmasında etkin bir şekilde katılım fırsatının verilmesi,

- İfade ve örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması,

- Azınlık dilleri eğitim alanının genişletilmesi ve azınlık dillerini öğrenme hakkı konusunda farkındalık yaratılması.

Bunlardan ziyade Danışma Komitesinin ek önerileri de bulunmaktadır. Bunlar, STK'ların faaliyetinde uluslararası tavsiyelerin uygulanması, azınlık dillerinde yayıncılığın genişletilmesi, azınlık dillerinin devlet yetkilileriyle irtibat için kullanılma hakkının sağlanması ve azınlık nüfusunun çoğunluk bulunduğu bölgelerde azınlık dillerinde topografik isimlerin yer almasıdır.

SONUÇ

Azerbaycanlılarla birlikte yüzyıllar boyunca Azerbaycan'da karşılıklı anlayış ve saygı içinde birçok etnik ve dini azınlık yaşamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, milliyeti, dini ve siyasi kimliğine bakmaksızın tüm vatandaşlara aynı hakları garanti eder. Anayasa ve Eğitim Yasasına göre etnik azınlıklar eğitimlerini ana dillerinde alabilirler. Etnik azınlık dillerinde ders kitapları hazırlarken öğretmenlerin etnik dillerde ders vermemesi ve uzman bulamaması gibi bazı problemler olmasına rağmen, yine de eğitim bilgisi seviyesini arttırmaya yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

Anayasa'da olduğu gibi, inanç özgürlüğü, siyasi dernekler, eğitim, yayıncılık ve kültür kanunları ve diğer belgelerde, tüm ülke vatandaşlarına eşitlik sağlanmaktadır. Bu alandaki politika, demokratik, laik, üniter ve hukuk temelli bir devlet ve sivil toplum inşa etme programına uygun olarak, ulusal azınlıklara birçok özel hak ve ayrıcalık tanınarak yürütülmektedir. Başka bir deyişle, ulusal azınlıkların refahını sağlamak, belirli bir liderin teklifine bağlı değildir, daha önce hazırlanmış ve halen yürürlükte olan uygulanabilir bir mekanizma ile düzenlenmektedir.

Azerbaycan'da yaşayan halklar ve etnik azınlıklar, tarihi ve kültürel geleneklerini korumak için kendi kültür merkezlerini oluşturmaktadırlar. Buna misal olarak, Azerbaycan Rus Topluluğu, Slavyan Kültürel Merkezi, Azerbaycan İsrail Topluluğu, Kürt Kültürel Merkezi 'Ronai', 'Samur' Milli Merkezi, Tat Kültürel Merkezi, Azerbaycan Tatar Cemiyeti, 'Turgan-tel' Kültürel Merkezi, Kırım Türkleri Merkezi 'Kırım', Gürcü Topluluğu, Çeçen Medeniyet Merkezi, Ahıska Türklerinin 'Vatan', Talış Kültürel Merkezi, Avar Topluluğu, Dağ Yahudileri'nin Topluluğu, Avrupa Yahudileri Topluluğu, Udin Medeniyet Merkezi, 'Avesta' ve 'Mada' Uluslararası Talış toplulukları gibi çeşitli kültürel topluluklar bulunmaktadır.²⁴¹

²⁴¹ Ulusal Azınlıklar, **Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi websitesi**, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.az/?language=az&options=content&id=114>, 02 Ağustos 2019.

Ülkede az sayılı halk ve etnik gruplardan oluşan 34 bin öğrenci 357 okulda kendi ana dillerinde öğretim görmektedirler. Şöyle ki, on üç ilde yaşayan etnik grup temsilcilerinin kendi ana dillerini öğrenmeleri, kültür ve geleneklerini sürdürmeleri için gereken koşullar sağlanmaktadır. Guba, Gusar, İsmayilli, Haçmaz, Oğuz, Gebele illerinde bulunan 98 okulda 12325 öğrenci Lezgi dilini, Lerik, Lenkeran, Astara, Masallı illerindeki 225 okulda 19010 öğrenci Talış dilini, Balaken, Gebele, Haçmaz, Zagatala, Guba, Samuh illerinde yerleşen 34 okulda ise 2384 öğrenci Avar, Udin, Tat, Sahur, Yahudi, Hınalık, Kürt dillerini genelde anaokulda öğrenmektedirler.²⁴² Bundan başka öğretim dili Rusça olan 300’den fazla okul, ayrıca devlet ve özel üniversitelerde Rus dilinde eğitim almak için bölümler vardır.

Azerbaycanda yaşayan ulusal azınlıkların dillerinde on beşten fazla gazete ve dergi yayınlanmaktadır. Balaken ilinde Avar dilinde, Haçmaz ilinde ise Lezgi ve Tat dillerinde, Gusar ve Haçmaz illerinin yerel televizyonlarında Lezgi dilinde programlar yayımlanmaktadır. Azerbaycan radyosunda ise Kürt, Lezgi, Talış, Gürcü, Rus ve Ermeni dillerinde programlar yayınlanmakta ve ulusal azınlıkların çoğunlukla yaşadığı bölgelerde beş yerel radyo ve televizyon kanalı faaliyet göstermektedir. Ayrıca Bakü’de Rus, Kürt, Lezgi ve Talış dillerinde gazeteler yayımlanmaktadır.²⁴³

Milli radyo haftalık 20 dakika Talış, Kürt ve Lezgi dillerinde, 40 dakika da Gürcü ve Ermeni dillerinde, aylık 15 saat ise Rus dilinde yayın yapmaktadır. AZTV televizyon kanalı ise haftada 30 dakika Türk ve Kürt dillerinde, aylık 15 saat ise Rus dilinde yayın yapmaktadır.²⁴⁴

Bununla beraber, “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” Talış diline, ulusal azınlıklarla ilgili tüm uluslararası hukuki belgeler

²⁴² http://multiculturalism.preslib.az/az_a6.html, (Erişim tarihi: 15 Ekim 2019).

²⁴³ Quliyeva, **a.g.e.**, s. 14-15.

²⁴⁴ Acfc/Op/IV(2017)006, Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017.

Azerbaycan diline çevrilerek bir derleme halinde “Ulusal Azınlıkların Hakları ile ilgili Uluslararası Yasalar toplusu” yayınlanmıştır.²⁴⁵

Azerbaycanın resmi kurumlarında çeşitli azınlıklara mensup bireyler çalışmaktadırlar. Azerbaycan Cumhuriyeti Kùltür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO, Avrupa Konseyi ve AGİT himayesinde gerçekteştirilen “kùltürel çeşitliliği” teşvik eden programlarda aktif olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler.

²⁴⁵ “Ulusal Azınlıkların Hakları ile ilgili Uluslararası Yasalar Derlemesi”, Bakü, Nurlan, 2005.

KAYNAKÇA

- Ağayev, Elnur: “Azerbaycan’ın Etnik Yapısı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 53, 2013.
- Akal, Cemal Bali ve Erozden, Ozan: **İnsan Haklarının Tarihsel Gelisimi**, 1.Basım, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003.
- Akbulut, Olgun: **Barış İçinde Birlikte Yaşamın Hukuk Zemini**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2008.
- Akermark, Athanasia Spiliopoulou: “Justifications of Minority Protection in International Law”, London-The Hague-Boston, **Kluwer Law International**, 1997.
- Akgönül, Samim: “Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye’de Azınlık Meselesi”, **Alternatif Politika**, Cilt: 7, S. 2, Haziran 2015.
- Akgül, Hüseyin: **Azınlık Kavramı**, Manisa, Akademi Kitapevi, 2003.
- Alfredsson, Gudmundur: **Minorities, Peoples and Self-Determination – Essays in Honour of Patrick Thornberry**, Eds. Nazila Ghanea-Hercock and Alexandra Xanthaki, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2005.
- Algan, Bülent: **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007.

- Alpkaya, Gökçen: “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.14, 1992, ss. 147-176.
- Arsava, Ayşe Füsün: “Ulusal Grup Hakları Ve Bu Konuda Meydana Gelen Gelişmeler”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 47, S. 3-4, 1992.
- Arsava, Ayşe Füsün: Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993.
- Aslanlı, Araz: **Karabağ Sorunu ve Türkiye - Ermenistan İlişkileri**, Berikan Yayınları, 2015.
- Aydingün, Ayşegül ve Aydingün, İsmail: Ahıska Türkleri: Ulusötesi Topluluk – Ulusötesi Aileler, Sosyoloji Konferansları, S. 50, 2014.
- Bal, Hüseyin: “Anthony H. Birch’in Siyasal Teorisinde ‘Azınlık Hakları’”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**. C. 9, S. 5, Ankara, Spring, 2014.
- Bilgin, Ülkü: **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.
- Çavuşoğlu, Naz: “Azınlık Nedir?”, **TODAİE İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, S. 1, 1997-1998.

- Çavuşoğlu, Naz: **Ulusal İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su yayınları, 2001.
- Deschênes, Jules: “Proposal concerning a definition of the term “minority”, Promotion, protection, and restoration of human rights at the national, regional, and international levels, **United Nations Digital Library System**, May 14, 1985, par. 181.
- Dinstein, Yoram: “Freedom of Religion and Protection Religious Minorities”, Eds., Y. Dinstein and M. Tabory, **The Protection of Minorities and Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, 1992.
- Duman, İlker Hasan “Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 57, 2005.
- Duvan, Ayşe Özkan: **Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları**, Astana yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016.
- Duvan, Ayşe Özkan: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2017.
- Eide, Asbjorn: “The Framework Convention in Historical and Global Perspective”, Ed., Marc Weller, **The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities**, Oxford University Press, 2005.

- Eide, Asbjorn: “The final text of the Commentary to the UN Declaration on Minorities”, UN Document (2001), Chairperson-Rapporteur of UN Working Group on Minorities.
- Erçakıca, Mustafa, Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Sorunu, Ağustos, 2017, (Çevrimiçi) www.yeniduzen.com, 21 Kasım 2019.
- Erdoğan, Birsen: “Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Korunması, BM ve Avrupa Sistemlerinin İncelenmesi”, **Türkiye’de İnsan Hakları**, (Yay. Haz: Oya Çitçi), TODAİE Yayın No: 301, Ankara, 2000.
- Ermacora, Felix. “Rights of Minorities and Self-determination in the Framework of CSCE”, Human Dimension of the Helsinki Process, (ed. A.Bloed and Van Dijk), Martinus Nijhof Press, 1991.
- Eryiğit, Burak Hamza, İbrahim Rustamli: Sivil Toplum Kuruluşları’nın Azerbaycan’da Gelişimi, TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 13 Haziran 2018.
- Gemalmaz, Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal, 2010.
- Görüm, Yasemin: “AK, AGİT ve AB’de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu”, İ.Ü. SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Gürsoy, Hazar Ege ve Azınlık Haklarına Kuramsal Bir Bakış ve Bir Etnik

- Biletska, Yuliya: Demokrasi Örneği Olarak Gürcistan, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, Terazi Yayıncılık, 2016.
- Hüseynov, Rauf: “Avarlar Azerbaycan’da”, **İrs**, 2007, sayı 6.
- Hüseynzade, Fuad: Kültürel Çeşitliliğin Korunmasında Sektör STK’ların Rolü, **Paritet Gazetesi**, 2010, 14-15 Aralık.
- İnanç, Zeri: **Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları**, Ankara, Ütopya Yay., 2004.
- Kapani, Munci: **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Yenilenmiş 2.Basım, İstanbul, 1991.
- Kılınç, Doğan: **Azınlık Hakları**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013.
- Kotecha, Hema: “Islamic and Ethnic Identities in Azerbaijan: Emerging trends and tensions”, A Discussion Paper, OSCE, July 2006.
- Koyuncu, Çiğdem Aydın: “İnsan Hakları ve Güvenlik İlişkisi Açısından Azınlık Sorunları: Yunanistan Örneği”, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.
- Kurubaş, Erol: **Asimilasyondan Tanınmaya, Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2017.

- Mızrak, Dilan: Azınlık Hakları ile Yerli Halkların Haklarının Kolektif Hak Kullanımı Çerçevesinde Karşılaştırılması, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, S. 2, 2018.
- Mikayılov, İlkin: “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, Ekim 2015.
- Musabeyov, Rasim: “Azerbaycan’daki Etnik Azınlıklar”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, S. 1, Ankara, 2001.
- Nal, Sabahattin: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda Azınlık Hakları**, Ankara, Nobel, 2010.
- Nash, Marian: “International Covenant on Civil and Political Rights”, **American Journal of International Law**, Vol. 89, Issue 3, 1995.
- Niftiyev, Niyaz: “Azerbaycan’da ulusal azınlıklar ve uluslararası belgeler”, **Milli Elmler Akademiyası Genç Âlimlerin makaleler toplusu**, Bakü, 2003.
- Niftiyev, Niyaz: **Azerbaycan’da Bir Arada Yaşama ve Çok Kültürlülük**, Bakü, 2015.
- Oran, Baskın: **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Baskı: 4, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001.

- Oran, Baskın: **Türkiyede Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.**
- Özkanat, Burçin: **Avrupa Birliği'nin Azınlık Haklarına Yaklaşımı: Romanya'daki Türk-Müslümanlar Örneği, II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, Bursa, 6-8 Mayıs 2013.**
- Pospíšil, Ivo: **"The Protection of National Minorities and the Concept of Minority in the EU Law", A paper to be presented at the ECPR 3rd Pan-European Conference, Bilgi University, İstanbul, 21 - 23 September 2006.**
- Preece, Jennifer Jackson: **"Minority Rights in Europe: From Westphalia to Helsinki", Review of International Studies, C. 23, S. 1, 1997.**
- Preece, Jennifer Jackson: **Minority Rights, Oxford, UK, Polity Press, 2006.**
- Preece, Jennifer Jackson: **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, Çev., Ayşegül Demir, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001.**
- Qarayev, Əbülfəs: **Ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq Konfransının materialları, Bakı, 2011.**
- Quliyeva, Səmayə: **Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və**

ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu, Bakı, 2012.

Rehman, Javaid: “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), Haz. İbrahim Kaboğlu, İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2002.

Seferov, Rehman ve Akış, Ayhan: “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türkleri’nin Yaşadıkları Coğrafiyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 24, Güz 2008.

Seferov, Rehman: Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 17, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Baskı: 4, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Terzioğlu, Süleyman: **Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı**, Birinci Basım, Ankara, Alp Yayınevi, 2007.

Thornberry, Patrick: Lecture on “International and European Standards on Minority Rights”, 28 September 2007.

Thornberry, Patrick: **International Law and the Rights of Minorities**, Oxford, Clarendon Press, 1991.

- Tunç, Hasan: “Anayasa Yenileme Sürecinde Eğitim Dili ve Azınlık Kavramı”, **Türk Yurdu**, S. 105, Haziran 2016.
- Tunç, Hasan: “Uluslararası sözleşmelerde azınlık hakları sorunu ve Türkiye”, Ankara, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004.
- Uluşahin, Nur: “Azınlık Haklarından Hareketle Ulusal Azınlıklar ve Ulus-Devlet İkilemi”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 25, 2007.
- Üstel, Füsün: “Azınlıklar Hukuku: Tanımlama Sorunları”, François Riqaux, Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), İstanbul, Haz. İbrahim Kaboğlu, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2002.
- Üstel, Füsün: “Ulusal Devlet ve Etnik Azınlıklar”, **Birikim**, S. 73, Mayıs 1995.
- Wright, Lane. “The OSCE and the Protection of Minority Rights”, **Human Rights Quarterly**, 1996.
- Yıldız, Şevket: “Azerbaycan Cumhuriyetinin Etnik Kompozisyonu”, **International Social Sciences Studies Journal**, 5(40), 2019.
- Yunus, Arif: “Ethnic Profile of Post-Soviet Azerbaijan”, **European Yearbook of Minority Issues**, Vol 4, 2004.

“Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities” HRLJ, 1993, No 14.

“Kanun” dergisinin Ulusal Azınlıklarla İlişkin Özel Sayısı, No: 6, Ocak-1998.

“Proposal for European Convention for the protection of minorities”, 08.02.1991, Human Rights Law Journal, 1991.

“The Lezgins of Azerbaijan”, **Minorities at Risk**, University of Maryland, 2001.

“Ulusal Azınlıkların Hakları ile ilgili Uluslararası Yasalar Derlemesi”, Bakü, Nurlan, 2005.

AGİT, **Ulusal Azınlıkların Seçim Süreçlerine Katılımını Teşvik Etme ve İzleme üzerine El Kitabı**, Çev.: Binnur Aloğlu, Ayşegül Bahçıvan, ESHİD, İstanbul, 2015.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948.

Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS, No.157.

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD), 1965.

International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, New York, 30 November 1973.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

UN General Assembly, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, UNTS 660, 21 Aralık 1965.

Kanunlar ve İnternet Kaynakları

‘Azınlıkların, Azınlık Halkların ve Etnik Grupların Hukuklarının Korunması hakkında’ Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu (Tasarı), (Çevrimiçi) <https://www.humanrightsclub.net/wp-content/uploads/2019/08/Etnik-azliqlarin-huquqlarinin-qorunmasi-barede.pdf>, 14 Haziran 2019.

‘Sivil Toplum Kuruluşları (Kamusal Örgütler ve Vakıflar) hakkında’ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu, No 894-IQ, Bakü, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 10 Kasım 2019.

Acfc/Op/IV(2017)006, Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/4th-acfc-opinion-on-azerbaijan-english-language-version/1680923201>, 28 Kasım 2019.

Acfc/Sr(2002)001, Report Submitted by Azerbaijan, 4 June 2002, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/docid/4254e99d4.html>, 16 Kasım 2019.

Acfc/Sr/II(2007)001, Second Report Submitted by Azerbaijan, 10 January 2007, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,45ed847c2,0.html>, 21 Kasım 2019.

Acfc/Sr/III(2011)006, Third Report Submitted by Azerbaijan, 21 November 2011, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,4edcd3352,0.html>, 22 Kasım 2019.

Acfc/Sr/IV(2017)002, Fourth Report submitted by Azerbaijan, 10 January 2017, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/country,,COESFCPNM,,AZE,,5881e7b04,0.html>, 25 Kasım 2019.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında STK'lara Devlet Desteği Konseyi'nin oluşturulması, (Çevrimiçi) <http://www.cssn.gov.az/news.php?id=1998&lang=az>, 12 Kasım 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Cümhurbaşkanı'nın 212 Sayılı Fermanı (1992), Azərbaycan Cümhuriyyəti'ndə Yaşayan Ulusal Azınlıq, Azsayılı Halk və Etnik Grupların Hak və Özgürlüklerini Korunması, Dil və Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında, Bakü, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 22 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'Devlet Dili Yasası', Bakü, No: 365-IIQ, 2002. (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 12 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'Dini İnanç Özgürlüğü Yasası' Bakü, No: 281, 1992. (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 16 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'Eğitim Yasası', Bakü, No: 324, 1992. (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 10 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'İçtimai (Kamusal) TV ve Radyo Hakkında' Yasası, No 767-IIQ, Bakü, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 16 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'Kültür hakkında' Kanunu No: 506-IVQ, Bakü, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 6 Ağustos 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 'Vatandaşlık Yasası', Bakü, No 527-IQ, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 18 Temmuz 2019.

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin Ceza Kanunu, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.e-qanun.az>, 5 Temmuz 2019.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, (Çevrimiçi) <https://www.stat.gov.az/>, 16 Ağustos 2019.

Azərbaycan Uluslararası Alanda, (Çevrimiçi) http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf, 27 Aralık 2019.

Gvt/Com/IV(2019)001, Comments of the Government of Azerbaijan on the Fourth Opinion of the Advisory Committee, received on 25 January 2019, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/government-comments-on-the-4th-acfc-opinion-on-azerbaijan/16809231b9>, 17 Ekim 2019.

<http://kulturaplus.az/home.php/channel/rodnoj-yazy-k/> (Erişim tarihi: 24 Ekim 2019).

<http://mfa.gov.az/> (Erişim tarihi: 27 Temmuz 2019).

<http://multikulturalizm.gov.az/> (Erişim tarihi: 22 Ekim 2019).

<https://report.az/siyasi-xeberler/daxili-siyaset/pa-resmisi-milli-azliqlardan-danisdi/> (Erişim tarihi: 2 Aralık 2019).

Minority, Encyclopaedia Britannica, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/topic/minority>, 22 Temmuz 2019.

National Minorities in Azerbaijan: new report published, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/baku/-/national-minorities-in-azerbaijan-new-report-published>, 22 Aralık 2019.

Paris Şartı, (Çevrimiçi) <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/359d3--Yeni-Bir-Avrupa-Icin-Paris-Sarti-Yeni-Bir-Demokrasi,-Baris-ve-Birlik-Cagi.pdf>, 16 Mayıs 2019.

Ulusal Azınlıklar, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi websitesi, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.az/?language=az&options=content&id=114>, 02 Ağustos 2019.

Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri, Şubat 1998, Çevrimiçi: <https://www.osce.org/tr/hcnm/67550?download=true>, 15 Kasım 2019.

Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri (Çevrimiçi) <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>, 10 Ekim 2019.

www.irstv.az (Erişim tarihi: 12.09.2019).

EKLER

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Az Sayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerini Korunması, Dil ve Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grupların yaşadığını ve onların özgürce gelişmeleri için olumlu ortam ihtiyacını göz önünde bulundurarak, ülkede milletlerarası ilişkileri daha da geliştirmek ve kurulmakta olan hukuk devletinin gereksinimlerinin amacını açıklayarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasal Akdi'nin 19. maddesini baz alarak, ülkemizde milleti, ırkı ve dini fark etmeksizin kişisel özgürlük ve tüm vatandaşların hak eşitliliğinin durmadan yürütülmesi gereksinimini göz önünde bulundurarak karar alıyorum:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna, Azerbaycan Cumhuriyetinin bakanlarına ve baş idarelerine, yerel yönetim başkanlarına buyrulsun:

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grup mensuplarının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında belirlenen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve özgürlüklerini korumak, bunların gerçekleşmesine yardım etmek amacıyla bakanlık ve kurumları faaliyeti kapsamında milli ilişkilerle ilgili meselelere ve bu fermanla oluşan vazifelere kapsamlı şekilde bakılsın.

Ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grup mensuplarının meslek hazırlığına uygun ve hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmadan eşit haklara sahip oldukları göz önünde bulundurularak, o hakların gerçekleştirilmesi için uygun ortam oluşturulsun, o hakların ihlaline ilişkin herhangi bir tepki veya tepkisizliğe karşı önlem alınsın, dilekçe ve şikâyetlerin incelenmesinde ve vatandaşlarla görüşlerde sorunların çözümüne daha fazla dikkat edilsin.

2. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na, Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na, Azərbaycan Cumhuriyeti bakanları ve baş idarelerine, yerel yönetim başkanlarına aşağıdaki istikametlerde devlet yardımı ve devlet politikasının gerçekleştirilmesi buyrulsun:

- a. Ulusal azınlık, az sayılı halk ve etnik grupların, kültürel, dil ve din özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi;
- b. Milli gelenek ve adetlerin uygulaması, dini merasim ve ayinlerin tam ve özgürce gerçekleştirilmesi, ibadet yerlerinin korunması ve onlardan istifade edilmesi;
- c. Milli sanat, amatör ve profesyonel sanat ve halk sanatının özgürce geliştirilmesi;
- d. Tüm milletlerinin tarihi ve medeni abidelerinin korunması;
- e. Ahali için önemli olan yerler, korular, parklar ve başka tabiat nesnelerinin korunması.

3. Azərbaycan Cumhuriyetinin Bakanlar Kuruluna, Kùltür, Halk Eğitimi, Maliye ve Adliye bakanlarına, il ve ilçelerin yerel yönetim başkanlarına:

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yasalarına uygun olarak, tüm milletlerin kendi kültürel ve dini müesseselerini, topluluklarını kurma ve faaliyet gösterme hukukunun temin edilmesi için imkânlar oluşturulması ve gereken hukuki önlemlerin alınması buyrulsun.

Bu müesseselere, topluluk ve birliklere hukukla belirtilen devlet yardımının sağlanması, aynı zamanda bina, maddi kaynaklar ve finansal masrafların karşılanması göz önünde bulundurulsun.

4. Azərbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı tarafından bir ay süresinde Azərbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan ulusal azınlıklar, azsayılı halk ve etnik

grupların hakları hakkında yasa tasarısı hazırlansın ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'na sunulsun.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı ve Devlet Sınırlarının Muhafaza Komitesi, tüm milletlerin temsilcilerinin diğer ülkelerde yaşayan soydaşları ile serbestçe iletişim kurmaları için Azerbaycan Cumhuriyeti devlet sınırlarını kolaylaştırılmış şekilde geçme hukukuna ilişkin yasa tasarısını bir ay içinde hazırlayıp Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'na sunsunlar.

Bu amaçla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı, diğer ilgili bakanlıklar ve kurumlar, ilgili devletlerle ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapılmasına ilişkin teklifler sunsunlar.

6. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Halk Eğitimi Bakanlığı, azsayılı halkların yoğun yaşadığı yerlerde orta öğretim programı çerçevesinde, Bakü ve Sumgayıt şehirlerinde ise isteğe bağlı olarak sınıflar aracılığıyla bu halkların dilleri ve edebiyatlarının öğrenilmesi için çalışmalar yapılsın ve uygulansın.

Azerbaycan Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsü'nün Azerbaycan Devlet Diller Enstitüsü'ne dönüşeceğini göz önünde bulundurularak az sayılı halkların filoloji şubeleri ve uygun bölümleri açılsın.

M. A. Aliyev adına Azerbaycan Devlet Sanat Üniversitesi'nin Guba şubesinde, M. A. Sabir adını taşıyan Pedagoji Okulun Gusar şubesinde Dağıstan Türkleri, yerel halk ve azsayılı halklar için uzmanlar hazırlansın.

Ülkenin dağlık bölge sakinleri, azsayılı halkların gençleri ve ülke dışında yaşayan soydaşlarımız için üniversite ve meslek yüksek okullarına kolay girişlerin sağlanması için teklifler hazırlansın.

7. Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi'nde ve Mehmet Emin Rasulzade'nin adını taşıdığı Bakü Devlet Üniversitesi'nde Azerbaycan'da yaşayan (Güney bölgesi de dâhil) tüm halkların kadim kökleri, tarihi gelişim, dil ve edebiyat

araştırmalarını sağlamak ve onları dünya standartlarına ulaştırmak amacı ile Semitoloji, Antik diller, Kafkasya bilimleri bölüm ve şubeleri açılsın ve burada Sümer, Elam, Manna, Medler, Albanya, Hun, Hazar ve diğer eski etnik grupların tarihi ve kültürel mirasını araştırabilecek uzmanlar hazırlansın. Bu amaçla, yurtdışından uzmanlar davet edilsin, öğrenciler, doktora öğrencileri ve araştırmacılar uluslararası, dünyaca ünlü bilimsel ve eğitim kurumlarına gönderilsin ve tüm masraflar devlet hesabından karşılsın.

8. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim ve Kültür Bakanlıkları, milli azınlıkların işçiliğinin, sanatsal profesyonelliğinin ve amatör yaratıcılığının ve eski sanatlarının korunmasına, ulusal kültür merkezlerinde kütüphaneler, sanatsal amatör kolektifleri, folk sanat stüdyoları ve atölye çalışmaları oluşturmak için yardımcı olsunlar.

9. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Basın Komitesi, azınlık dillerinde eğitim, sorgu – bilgi ve edebiyat basılması konusuna özen gösterebilir.

Ülkemizde ulusal ilişkiler konusunda bir ulusal basın kuruluşunun olmamasını göz önünde bulundurarak tüm halkların yaşamını ve yaratıcılığını, emeğini, manevi dünyasını aydınlatmak ve dillerin ve kültürlerin yayılmasına yardımcı olmak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın etnik ilişkiler konusunda danışmanlık hizmeti altında geniş çaplı haftalık cumhuriyetçi "Elin sesi" gazetesi yayınlansın.

10. Devlet Televizyon Yayıncılığı Şirketi, Azerbaycan'da yaşayan azınlıkların ve etnik grupların edebiyatını, folklorunu, işçiliğini ve hayatını yansıtan TV ve radyo programları düzenlesin, ayrıca Lezgi, Talış ve Kürtçe "Cumhuriyet Haberleri"nin yanı sıra yerel radyo istasyonu ile azınlık dillerinde günlük yayınları kapsayan televizyon ve radyo programlarının yayımlanmasını sağlasın.

11. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, bu Kararnamede belirtilen halkların dil ve kültürüne devlet eliyle mali yardım sağlayacaktır.

12. Bakü, Sumgayıt, Lenkeran, Gusar, Zagatala ve Gabala'nın icra makamlarının başkanları bir ay içinde Slav, Yahudi, Lezgi, Talış, Avar, Udin ve diğer azınlıkların ulusal kültür merkezleri için bir bina veya hizmet odası sağlasınlar.

13. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nca kurulmuş milletlararası ilişkilerle ilgili Danışma Konseyi'ne tüm milletlerin menfaatlarını temsil etmekle birlikte, milletlararası ilişkileri geliştirmek, ayrıca Cumhurbaşkanı'nın görevini yapması ve bu Kararnamede yer alan meselelerin çözümü için uygun tavsiye ve planların hazırlanması buyrulsun.

14. Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Baş Savcısı'na, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Milli İstihbarat Teşkilatı'na, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin İç İşleri Bakanlığı'na, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Adliye Bakanlığı'na buyrulsun ki, milli zeminde ayrımcılığa, milli müstesnalığın, milli üstünlüğün kurulmasına veya milli düşmanlığın tetiklenmesine yöneltilen tüm eylemlere karşı yasalara uygun önlemler alınsın ve suçlular cezaya mahkûm edilsin.

**Azərbaycan Cumhuriyeti'nin
Cumhurbaşkanı Ebülfəz Elçibey
Bakü, 16 Eylül 1992**